

14458

14459

5533

5534

U hupn Gue G G.

L m m p j m e c

U n f e p G W p t i m a n y h y

891.9

X-42

Ա-42

193
ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ
ՄԻՈՒԹԻՒՆ
ՓԱՐՈՍ
PARIS

Ա. ԱՀԱՐՈՆԵԱՆ

ՀՌՈՒԹԻՒՆԸ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉ

ԱՐԾԻՔ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻՉԱՆ ԳՐԱԿԱՃԱՌԱՏՈՒՆ

P. O. Box 165 Sta. A Boston, Mass.

Տպարան «Հայրենիք»ի, Պոսթըն, 1924

2003
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ
ՄԻՈՒԹԻՒՆ

158

2019

93653-GR

1759-2002

Հեղինակի բոլոր իրաւունքները
վերապահուած են:

Այս հրատարակութիւնը արտօնուած
է հեղինակի կողմից:

ՅՆ ամառ մի քանի նկարչական էտիւդ-
ների համար որոշեցի արձակուրդ-
ներս գիւղում անցկացնել: Յունիսը
հասնելուն պէս՝ պայուսակս եւ նկար-
չական պիտոյքներս պատրաստեցի ու ճանապարհ
ընկայ:

Մտածում էի ամբողջ երեք ամիս իսպառ
կտրուել աշխարհից, ուստի մի այնպիսի գիւղ էի
ընտրել, ուր ոչինչ եւ ոչ ոք ինձ չպէտք է խանդա-
րէր: Ճանապարհորդ օտարականներ չէին գալիս
այնտեղ, որովհետեւ կուրորտ չէր, մեծ հիւրանոց-
ներ չկային, մինչեւ իսկ մեծ ճանապարհներից էլ
բոլորովին դուրս էր: Խուլ մենաւորութեան մէջ
մոռացուելու, լայնարձակ ու գեղեցիկ բնութեան
ծոցում ազատօրէն ապրելու ու երազելու բոլոր
յարմարութիւնները ներկայացնում էր այդ գիւղը:
Նրա մի կողմից հոսում էր սահանքաւոր լեռնային
գետակը, միշտ աղմկայոյզ եւ միշտ էլ վճիտ, միւս
կողմում ցցւում էր բարձրաբերձ լեռների մի գե-

դանկար չղթայ, որի ամէն մի կատարը իր մութ անտառներով ասես թիկունքը մորթիով պատած մի հսկայ լինէր, որ գէպի երկինքը ձգուելու գեղեցիկ խենթութեամբ էր բռնուած. իսկ աւելի հեռուն՝ լեռների ուտների տակ, հրաշագեղ ելեւէջներով տարածւում էր գեղեցիկ դաշտավայր, ինչպէս մի կանաչի ծով: Ես աշխատում էի մի անկիւն գտնել, ուր կարողանամ բիրտ, դունատ, շատ անգամ դարձելի իրականութիւնից խոյս տալ ու միայն երազել, երազել ու վայելել միայնութեան խոհերով լի թախիժի պատճառած անխառն հաճոյքը. այժմ ասլորում էի մի տեղում, ուր բնութիւնն ինքը մի սքանչելի երազ լինէր ասես, եւ ուր մարդկային հոգին, ծաւարի ու յուզոտ՝ դողում էր գեղեցիկութեան ներդաշնակութեան սքանչելի գաղտնիքի առաջ: Եւ այս բոլորը ես պիտի վայելէի ամբողջ երեք ամիս. երջանիկ էի, եւ սիրտս թրթռում էր անխառն հաճոյքից:

Ինձ պէս մի երազող, գեղապաշտ ու բնութեան սիրահար աւելի լաւ ընտրութիւն ընել չէր կարող:

Տանտիկինս մի հաստ, չիկահեր ու բարի գէմքով գեղջիկուհի էր. յիսունից անց էր երեւում, բայց անփորձ ու պարզամիտ էր, ինչպէս մի երեխայ: Նրա խոշոր թերութիւնը իր շատախօսութիւնն էր, որ էլ աւելի անախորժ էր դառնում շնորհիւ լըսողութեան ծանրութեանը: Դեռ առաջին օրը նա ինձ ընդունեց ինչպէս իր վտարանդի որդուն, որ նոր է վերադառնում օտարութիւնից:

— Խաղաղ աշխատանքի՝ կամ պարզապէս հանգստութեան տեղ է, պա՛րոն, ասաց նա ցոյց տալով ինձ իմ սենեակը, անցեալ տարի էլ ես մի նկարիչ ունէի հէնց այս սենեակում, աւելացրեց նա հալար-

տութեամբ, որ սեւ, երկար մազեր, կարճ միրուք ունէր, հագւում էր մետաքսէ բլուզ, կրում էր լայնեզր ցողէ գլխարկ, շատ նկարում էր եւ շատ էլ դոհ մնաց. նման էր ձեզ, բոլորովին նման. այսօր երբ հեռուից ձեզ տեսայ, ինձ թուաց, թէ նա՛ է գալիս. լաւ մարդ էր: Ես բախտ ունեմ, իմ պանսիօնը միշտ լաւ մարդիկ են գալիս:

Եւ այդ պանսիօնը... ընդամէնը երկու համեստ սենեակ վերին յարկում, իսկ ներքեւում մի խոհանոց, մի սեղանատուն եւ մի փոքրիկ ննջարան տանտիկնոջ համար: Բայց պառաւն այնպէս էր արտասանում «Իմ պանսիօնը», կարծես դա մի չքեղ, հարուստ դղեակ լինէր: Նա երջանիկ էր, որ կարողանում էր ամէն ամառ մի երկու ուսանող կամ քաղաքացի հիւր ունենալ, խօսել նրանց հետ, քաներ իմանալ եւ յետոյ առանձին հպարտութեամբ պատմել իր հարեւանուհիներին: Նոյնիսկ իւրաքանչիւր նոր պանսիօնէր ամբողջ ամառուայ ընթացքում ստիպուած էր պառաւից լսել իր նախորդի կեանքի եւ արտաքինի մասին հազարումի մանրամասնութիւններ: Խեղճ կինը այնքան դոհ էր լիմասնութիւններ: Խեղճ կինը ուշադրութեամբ էր լսում նրա պատմութիւնները եւ բաժանում նրա զարմանքը, հիացմունքը, համակրութիւնը գէպի բացակայ հիւրերը:

Ինձ վիճակուէլ էր լսել մի անծանօթ նկարչի մասին, որ իրը թէ ինձ պէս երկար մազեր ու միրուք ունէր, որ շատ էր նկարում եւ լաւ մարդ էր: Ընդամէնը երկու շաբաթ էր, ինչ ասլորում էի այս պանսիօնում, բայց արդէն գիտէի իմ նախորդի հասակի բարձրութիւնը, տարիքը, գէմքի տարբեր մասերի ճիշտ նկարագիրը, աչքերի եւ մազերի դոյ-

ներ, նրա զանազան սովորութիւնները, պառկելու եւ վեր կենալու ժամերը, սիրած կերակուրները, ձայներ, շարժումները, մի խօսքով ոտքից գլուխ ծանօթ էի նրան, բայց իմ բարի պառաւը կարողանում էր դեռ էլի նորանոր մանրամասնութիւններ պատմել, որոնք բոլորն էլ ծագում էին առնում ինձանից: Դժուար էէր նկատել, որ ինչ ես անում էի, տանտիկնոջս ասելով նոյնն անպատճառ արած էր լինում իմ նախորդը: Ես իմ արտաքինով ու ներքինով, իմ ամբողջ էութեամբ կարծես մի տեսակ կրկնութիւնն էի ինձ անծանօթ, անյայտ, գուցէ եւ երեւակայական մի մարդու:

Եթէ ես առաւօտներն իջնում էի գետակի ափը, դուրս էր գալիս, որ իմ նախորդն էլ նոյնն էր արել եւ միեւնոյն ժամին. եթէ երեկոյեան ուշ էի վերադառնում, դրօսնում էի խոնաւ օդի մէջ, նախորդս անպատճառ նոյն անզգուշութիւնն արած էր լինում:

— Միշտ կրկնում էի, ո՛րդի, ասում էր նա, երեկոները շուտ ներս արի, խոնաւ օդը լաւ չի, էլի չէր լսում, ձեզ պէս, պարօն, ձեզ պէս, ա՛խ այդ նկարիչներ՝ը. գիտեմ, գիտեմ ձեզ, թափառականներ էք: Եւ նա օրօրում էր գլուխը յանդիմանող եղանակով:

Ես սկզբում չափազանց դժ էի, որ հարեւան սենեակը պարապ է, որ պանսիօնում ինձ խանդարող չլայ, կարող եմ ապրել ուղածիս պէս, ժամանակս պարապմունքներիս նուիրել, կամ մենմենակ թափառել լեռներում ու խորհել: Բայց կամաց-կամաց պառաւի շատախօսութիւններն ինձ այնպէս ձանձրացրին, որ ի սրտէ կ'ուզէի մի բախտակից ունենալ այս պանսիօնում, նրա հետ բաժանել վի-

ճակիս ծանրութիւնը, որ տանտիկինս երբեմն էլ ինձ աղատ ձգի եւ նրանով զբաղուի: Տարաբախտաբար ամառն արդէն մօտենում էր կիսին եւ սենեակը շարունակում էր պարապ մնալ:

Տանտիկնոջս շատախօսութիւնն ինձ սակայն մի օգուտ տուեց, ես այլեւս երբեք տանը չէի նստում: Համարեա ամէն առաւօտ վաղ ճանապարհ էլ ընկնում լեռները, վերադառնում էի ճաշին եւ յետոյ կրկին գնում՝ միայն ուշ երեկոյեան տուն գալու համար: Երբեմն ճաշ էլ առնում էի հետս եւ այն ժամանակ ամբողջ օրով տուն չէի գալիս. մի քանի անգամ նոյնիսկ գիշերները չգարձայ եւ անցկացրի լեռնային խուղերում՝ հովիւների հետ:

Դա մի զարմանալի կեանք էր, խենթ ու գեղեցիկ, մաքուր յոյզերով հարուստ ու խորը: Ես դարձել էի մի մոլորուած, թափառական քամի, որ էլ ոչ մի տեղ կայան եւ հանդիստ չունի: Ես սիրում էի մենաւոր ու այլանդակ ժայռերը, որոնք կարծես գաղտնիքների վրայ թուխս են նստել եւ նոթերը կիտել պառաւած հսկաների պէս. սիրում էի ե՛ւ մենաւոր ծառերը, որոնք չգիտես ինչ մի անհասկանալի քմահաճոյքով անտառներից խոյս տալով՝ անմատչելի լեռնակատարներն են ընտրում իրանց լուռ խոհերի համար, փոթորիկների տակ տնջում են ու հեծեծում, բայց սիրում են երկնքին մօտիկ լինել: Եւ այնպէս հաճելի էր ահաւոր բարձրութիւններից գլխի պտոյտով ցած նայել անդունդները, կամ մի հայեացքով ընդգրկել լայնարձակ հորիզոնները ու վայրենի բնութեան լուռ սարսափը ճաշակել: Մանուկ օրերից ես սիրում էի երեւակայել կենդանութիւնը մեռած ողջ տիեզերքում, ուր ես եմ միայն կենդանի՝

րիքով կինը ինչ որ պնդում, համոզում, խնդրում էր, իսկ ջահիլը գլխի եւ ձեռքի վճռական շարժումով մերժում էր: Երբ ես բողբոլվին մօտեցայ ու սլիտի անցնէի ջահիլ կնոջ կողքից, վերջինս հովանոցը թափով վար քաշեց, ամբողջապէս ծածկեց գլուխը ու շտապով անցաւ հակառակ կողմը միւս կնոջ հովանու տակ թաղնուելու կամ պաշտպանուելու համար, ինչպէս մի թռչնիկ, որ բազէն տեսնելով շտապում է մօր թեւերի տակ պահուել:

Ես ապշած մնացի:

Թւում էր, թէ այդ կինն ինձ ճանաչեց ու դիտմամբ խոյս տուեց, որ ես չկարողանամ իրան ճանաչել: Ուրիշ բացատրութիւն տալ անկարող էի: Առանց կանգ առնելու, առանց յետ նայելու՝ շարունակեցի ճանապարհս, բայց ուշք ու միտքս այն կանանց հետ էր, ո՞վքեր էին նրանք, ո՞վ էր այդ ջահիլ կինը, ի՞նչու թաղնուեց: Տարաբախտարար ո՛չ մէկի, ո՛չ միւսի դէմքը տեսայ: Մէկիկ-մէկիկ մտարերում էի ինձ ծանօթ բոլոր կանանց, յիշում էի իմ անցեալից արկածներ, որոնց մէջ այսպէս թէ այնպէս խառն է եղել մի կին, եւ չգտայ մի հատիկ դէպք, որ հնարաւոր դարձնէր այս աստիճան տարօրինակ հանդիպումն, այսքան վիրաւորիչ մի վերաբերմունք դէպի իմ անձնաւորութիւնը: Անախորժ զգացմունքով, դժգոհ ու մտազբաղ տուն հասայ: Տանտիկինս ցնծութեամբ դիմաւորեց ինձ. նրա լիքը, բարի դէմքը երջանիկ էր, իսկ խեղճ աչքերը վառուում էին բաւականութեան կրակով:

— Է, սիրելի նկարիչ, ուրախ լուր, բացականչեց նա հեռուից, հարեւան ունիք եւ մէկի տեղ՝ երկու:

— Ի՞նչ հարեւան:

— Իհ, ես էլ ի՞նչ եմ ասում, հարեւան չէ՛, այլ հարեւանութիւններ, չստատահեցի՞ր այն կանանց:

— Այո՛, երկու կին տեսայ ճանապարհին:

— Մայր եւ աղջիկ են եւ պէտք է ապրեն միւս սենեակում մինչեւ ուշ աշուն. ինչ լաւ եղաւ, այնպէս չէ՞, տունը տխուր էր, հիմա երեք էք, ես էլ չորս: Հը՛, այսուհետեւ էլ շուտ-շուտ չէք փախչի սարերը, ասենք՝ ի՞նչ եմ ասում, փախչում էք՝ փախէք, ես հիմա ընկեր էլ ունեմ, խօսակից էլ, չէ՞ք մնայ տանը... աւելի վատ ձեզ համար: Բայց գիտէ՛ք ինչ կայ, աւելացրեց նա ձայնը ցածրացնելով, այն ջահիլը մի քիչ այնպէս է — նա մատը ճակատին դրեց — մի փոքր տարօրինակ է, բժիշկները խորհուրդ են տուել, որ մեր գիւղը դայ, իմ պանսիօնում ապրի: Այնպէս սիրուն է, այնպէս սիրուն, հա՛, աղնուականներ են, անպատճառ աղնուական, ես առաջ էլ աղնուականներ եմ ունեցել, ճանաչում եմ...

Գեւ. էլի շատ բան ասաց տանտիկինս՝ բայց ես այլեւս չէի լսում նրան. խնդիրն ինձ համար այժմ մտամբ պարզ էր, հարեւան սենեակում, ինձ բոլորովին մօտիկ պէտք է ապրէին երկու անձանօթ կանայք, մի մայր ու մի աղջիկ, որոնցից մէկը համարեա պառաւ է, իսկ միւսը մի փոքր տարօրինակ: Վերջին հանգամանքը բացատրում էր նաեւ ճանապարհի անախորժ միջադէպը, որ ես զգուշացայ պատմել տանտիկնոջս նոր շատախօսութեան առիթ չտալու համար:

Լուռութեամբ բարձրացայ սենեակս, չորերս էի փոխում եւ միեւնոյն ժամանակ մտածում: Որչափ եւ տարօրինակ լինէր այդ, բայց ինձ թւում էր, թէ իմ առաջ դրուած է մի հանելուկ, որ ես անպատճառ

պարտական եմ լուծել: Եւ այդ հանելուկը հետեւեալն էր — «Ի՞նչ փոփոխութիւն առաջ կը բերի իմ կեանքում այս նոր հարեաւնութիւնը»: Այս հարցը դառնում էր իմ գլխում, կախում էր իմ շրթունքներէից մի պատճառով, որ ես բացատրել չէի կարողանում, մի անորոշ զգացմունք էր պաշարել ինձ, որ երկիւղ չէր, ո՛չ ալ անհանգստութիւն, այլ անհամբեր, սպասողական դրութեան պէս մի բան: Մարդկային կեանքը մեծ ճանապարհ չէ՞, ուր այնքան անծանօթ գոյութիւններ անցնում են իրար կողքից բոլորովին իրարից անկախ ճակատագրերով. ինչո՞ւ համար հէնց այս կանայք որեւէ աղղեցութիւն պէտք է ունենան իմ ճակատագրի վրայ: Իմ հոգեկան կացութիւնը բացատրելու համար սկսեցի մտածել, թէ գուցէ ի բնէ իրար հետ շաղկապուած բախտեր կան, որոնց բաղխումը իրական, առարկայական դառնալու համար պակասում են միայն դիպուածներ. եւ ահա՛ այդ վճռական դիպուածներէից մէկը: Յետոյ այս բնագանցական միտքը ինձ թուաց անհեթեթ ու ծիծաղելի, ժպտացի իմ թեթեւամտութեան վրայ. արդարեւ, ի՞նչ նշանակութիւն կարող էր ունենալ ինձ նման փորձուած, մեծ քաղաքի արկածալից կեանքին լաւ ծանօթ մի նկարչի համար մի խեղճ պառաւի եւ համարեա խենթ աղջկայ հարեաւնութիւնը, այն էլ երկու ամսով: Հոգեկան այս կացութիւնը արդիւնք էր երեւի այն ծանր թախիծի, որ ես ամէն անգամ բերում էի ինձ հետ հեռաւոր լեռներից ու անտառներից, ուր միայնութիւնը ամենասուղորական երեւոյթները դարձնում էր խորհրդաւոր:

Վերջին միտքն ինձ գոհացրեց, բայց իսկոյն իմ աչքին ներկայացաւ ճանապարհի անցքը յետին մանրամասնութեամբ. այն մուգ ֆոնի վրայ ծրագրը-

ուած երկու պատկերները, այն վարդագոյն հովանոցը, որ արագութեամբ իջաւ մի անծանօթ դէմքի վրայ, եւ այն բարձրահասակ կինը, որ փախաւ, մօր յետեւում ծածկուեց: Տանտիկինս ասաց, թէ ջահիլ կինը մի քիչ այնպէս, տարօրինակ է, բայց է՛լի... Ինչո՞ւ համար փախաւ, կարող էր մի ուրիշ բան անել: Իւրաքանչիւր տարօրինակութիւն, մարդկային հոգու ամենատարտի արտայայտութիւն անգամ՝ արտաքին աշխարհում իր շարժառիթները, իր դրդիչներն ունի անշուշտ, ինչո՞ւ ես հանդիսացայ ներկայ դէպքում այն կնոջ անօրինակ վարմունքի պատճառ, ի՞նչ կապ դտաւ այդ խղճուկ միտքը իմ արտաքինի եւ իր հոգու մէջ, ի՞նչ հեռաւոր՝ եւ ցաւոտ վերյուշեր դարձեցրի ես նրա գլխում:

Աստիճանների վրայ լսուող ոտնաձայները ընդհատեցին իմ մտքերը, նրանք բարձրանում էին: Ես սկսեցի ուշադրութեամբ հետեւել նրանց քալուածքին, զգեստների խշխշոցին, նրանց յոգնած հեւքին ու թեթեւ բացականչութիւններին: Ակամայ հայեացքս դարձաւ դէպի այն դուռը, որ ինձ բաժանում էր նրանցից, եւ մի անյաղթելի պահանջ զգացի մօտիկից տեսնել նրանց դէմքերը, մանաւանդ նրա դէմքը: Ծունչս պահած՝ մօտեցայ զգուշութեամբ եւ աչքս դրեցի կողպէքի ծակին, որ իմ բախտից բաւական լայն էր եւ բանալիով բռնուած չէր: Ինչո՞ւ նայեցի, ինչո՞ւ գործեցի այս յանցաւոր անհամեստութիւնը, չգիտեմ, բացատրել չէի կարող, բայց զգում էի, որ կատարում եմ ամենավատ տեսակի գողութիւն եւ կուրծքս սղմում էի՝ սրտիս բաբախումը մեղմելու համար: Մայրը յիտունն անց մի կին էր, միջահասակ, հարուստ մարմնով, տա-

կաւին թարմ դէմքով, որ մի ժամանակ պէտք է խիստ դեղեցիկ եղած լինէր: Նա հանեց գլխարկը, դրեց մի կողմ, ծոյլ-ծոյլ նետուեց դեւանի վրայ ու յենուեց բարձերին: Աղջիկը բարձրահասակ էր ու բարեձեւ կազմուածքով, կարծես մարմարից կերտուած. մարմնի զանազան մասերի համաչափութիւնը, դասաւորութեան ներդաշնակութիւնն սքանչելի էր: Նա չիկահեր էր, պարանոցը կարապային, աչքերը խոշոր, բայց առանց իր սեռին ու հասակին յատուկ կրակի. դէմքը ձուածեւ էր, նուրբ դծերով, բայց դունաստ. ծնօտը կոշոր, իսկ քիթը՝ հոռոճա-կան մատրոնայի: Մի կանացի դէմք աւելի կատարեալ լինել չէր կարող, եւ սակայն այդ կինը անգոր էր դրաւել ում եւ լինէր: Նրա արտաքին գեղեցկութեան եւ ներքին իմացականութեան ներդաշնակութիւնը խախտող մի բան կար, որ արտայայտուած էր նրա եւ շարժումների, եւ ժպտի, եւ մանաւանդ հայեացքի մէջ: Շրթունքները շարժելիս՝ նրա գեղեցիկ քիթի երկու կողմերում, բերանից վեր՝ կազմւում էին երկու այնպիսի խորշոմներ, որոնք մենակ բաւական էին ջնջելու համար նրա գեղեցկութեան բոլոր փայլը, իսկ աչքերը՝ այն խոշոր, սիրուն աչքերը կարծես ապակուց ձուլուած լինէին, տարօրինակ էր թւում նոյնիսկ, որ թերթերունքները շարժւում են: Դա մի սառած, անյոյզ դէմք էր, որի խաղաղութիւնը ոչինչ չէր արտայայտում, իսկ ամենաթեթեւ յոյզը դարձնում էր ողբալի: Այդ կինը դարմանալի յիշեցնում էր միւզէների այն մոմէ դէմքերը, որոնք որքան աւելի են նմանում բնականին, նոյնքան նողկալի են դառնում:

Արդարեւ իմ առջեւ կանգնածը կարծես կին չէր, այլ մի ուրիշ արարած, որի արտաքին փայլը

ու գեղեցկութեան տակ ծածկուած էր մի ինչ որ աներեւոյթ, անհասանելի ու մութ բան, որ խանգարել էր նրա հոգու ներդաշնակութիւնը, փշրել էր կամքը եւ նրան դարձրել միմիայն շարժուն մեքե-նայ: Թւում էր, թէ այն մութ, աւերիչ բանը այդ կնոջ ներքինի եւ արտաքինի մէջ քանդել էր կապե-րը, եւ այդ պատճառով դէմքը դադարել էր հոգե-րը: Կան յոյզերի հայելին, արտայայտիչը լինելուց: Այդ սքանչելի աչքերը կարող էին լալ՝ երբ հոգին ժպտում էր, կամ ժպտալ՝ երբ հոգին լալիս էր:

Նա կանգնած էր հայելու առջ անշարժ, հո-վանոցը ձեռքին, գլխարկը գլխին եւ անթարթ նա-յում էր իր պատկերին, կարծես հմայուած սեփա-կան գեղեցկութեամբ: Մի երկու անգամ ժպտաց, մի անգամ էլ լեզուի ծայրը դուրս հանեց վարդա-դոյն շրթունքների միջից:

— Լեզուս ի՞նչ կարմիր է, մա՛յրիկ, այնպէս չէ՞, տե՛ս:

— Հա՛, կարմիր է, շտապեց համաձայնել մայ-րը, որ տխրութեամբ հետեւում էր նրա շարժում-ներին:

— Գլխարկով լաւ եմ, ի՞նչ սիրուն եմ:

— Շատ լաւ ես, շատ սիրուն ես, Կլա՛րա:

— Մ'ազբւս կը քանդեմ:

— Քանդիր:

Երեւում էր, որ մայրը վճռել է ամէն բանում համաձայնել նրա հետ եւ երբեք չհակաճառել, չղայրացնել:

Ձահիլ կինը յետ քաշուեց, գլխարկը հանեց, ներվային շարժումներով երկայն, ոսկեդոյն մազե-րը քանդեց, փռեց ուսերի վրայ ու կրկին երաւ հա-

1759-2007

յելու առաջ կանգնեց : Այսպէս նա է՛լ աւելի գեղեցիկ էր :

— Ես ի՛նչպէս գեղեցիկ եմ, մա՛յրիկ :

— Շատ, շատ գեղեցիկ ես, Կլա՛րա :

— Ես մարդու չեմ գնայ, որ տրաքուեն տղամարդիկ, ո՛չ մէկին չեմ առնի, թո՛ղ աչքները դուրս դայ :

— Հա՛, շատ լաւ կ'անես, մի՛ առ :

— Ա՛յ, ես այն պարոնին էլ չեմ առնի, որին քիչ առա՛ջ տեսանք ճանապարհին :

— Մի՛ առ, նրան էլ մի՛ առ :

— Բայց նա ինձ կ'ուզի, անպատճառ կ'ուզի, ա՛յ, կը տեսնես, տղամարդիկ այդպէս են, հէնց որ մի սիրուն կին տեսնեն, իսկոյն առաջարկութիւն կ'անեն : Մարդերն էլ այնպէս երկար էին, տեսա՞ր բո՛ւհ... :

Եւ նա բարձրաձայն քրքջաց, հեռացաւ հայելուց, մօտեցաւ լուացարանին, թեւերը մերկացրեց ու սկսեց լուացուել : Հոլանի բազուկներն սքանչելի էին, նուրբ, բարեձեւ ու սպիտակ : Զեռքերը թաղեց ջրի մէջ, բայց երկար ժամանակ չէր լուացուում, այլ երեխայի պէս խաղում էր ջրի հետ, մերթ բերանն էր լցնում, փչում այս ու այն կողմ, մերթ երկու ավի մէջ բռնում, թափով սղմում ու ցընցողները տարածում շուրջը : Կլարան իր խաղերով թրջում էր անկողինը, պատերը, յատակը, իր ըզգեստները : Մայրը բաւական ժամանակ տխրութեամբ հետեւում էր այդ տեսարանին առանց համարձակուելու խանդարել նրան, ապա ճարը կտրած մօտեցաւ կամացուկ ու քաղցրութեամբ ասաց .

— Կլա՛րա, ջուր ածեմ՝ լուացուե՞ս :

— Չէ՛, չէ՛, չէ՛, զայրացաւ աղջիկը, դէմքը

ցաւալի կերպով ծամածռուեց, չրթունքները դողդողացին կատաղութիւնից, աչքերը փայլեցին մի անախորժ կրակով եւ նա սկսեց ոտները յատակին խփել եւ նետել սենեակի չորս կողմը ձեռքի տակ ընկած իրերը — աթոռ, սապոն, սանտր, ջրաման : Մայրը գրկեց նրան, աղաչում էր, որ հանգստանայ, իսկ Կլարան ձնում էր, ոտները թափահարում էր, ապա սկսեց բարձրաձայն հեկեկալ : Այդ լացը սպանիչ էր, ամբողջ այդ տեսարանը մի ցուրտ, վհատեցուցիչ բան ունէր իր մէջ, որից մարդու մաշկըն էին փշաքաղում ու հոգին ցաւում : Ամաչեցի, որ նայում եմ, յոգնած ու ինձանից դժգոհ յետքուցի, շտապով դուրս փախայ, որ չլսեմ այդ աւերում, խեղաթիւրում հոգու աններդաշնակ հեծկլտանքները, մի կորած գիտակցութեան այս այլանդակ ու անգիտակից սուգը, փախայ դէպի դաշտերը, պէտք էր քայլե՛լ, քայլե՛լ... Կլարայի ճիշը հալածում էր ինձ : Երկար թափառում էի ու մտածում այդ օրուայ անցքերի մասին, քննում էի իմ հոգին, որի անակնկալ յուզումները ինձ զարմացնում էին : Այնուամենայնիւ երկար խորհելուց յետոյ եկայ այն հանդատացուցիչ եզրակացութեան, որ այդ բոլորը թէ՛եւ չափազանց անախորժ, չափազանց անհաճոյ է, բայց այդ խեղճ կանայք պէտք է որ չկարողանան իմ կեանքում որեւէ դէպք խաղալ, թե՛ իմ անհանգստութիւններ պատճառելուց զատ, որ այն ջահիլ կինը, այն օտարոտի Կլարան որքան եւ գեղեցիկ լինի, ինձ համար մեռած է, քանի որ նրա հրաշալի արտաքինը միայն ցաւ ու արհուսանք է յարուցանում, եւ վերջապէս ծայրայեղ դէպքում, եթէ նրանք շատ ձանձրացնեն ինձ, կը ձգեմ ու կը հեռանամ այս պանսիօնից, ուր իմ խաղաղութիւնն

ու միայնութիւնը այսպէս անակնկալ ու անսխորժ ձեւով խանգարուեց: Ինչ եւ լինէր իմ հոգեկան կացութիւնը, հաստատ էր սակայն, որ սիրային արկածի հեռաւոր հնարաւորութիւն անգամ չկար ինձ համար, իսկ դա աւելի քան կարեւոր հանգամանք էր, որովհետեւ հակառակ դէպքում իմ պարապմունքներն իսպառ կը խանգարուէին: Գեղեցիկ կիներ իմ կեանքում միշտ խաղացել է ճակատադրական դեր, չգիտեմ՝ աշխարհում կա՞յ տղամարդ, որ իր մասին կարողանայ հակառակը պնդել: Գեղեցիկ կիներ մի սֆինքս է մեծ ճանապարհի վրայ, եւ նրա առեղծուածներն խուսափել անհնարին է: Փախել էի քաղաքից ու այս խուլ ամայութեան մէջ իմ հանդիսը թանդ էի գնահատում: Ուրախ էի, որ այս կիներ իր արտաքինով թէեւ մի սֆինքս է, բայց առեղծուածներ չունի, անվտանգ է. չէ՞ որ Կլարան համարեա խենթ էր:

Արդէն մութ էր, եւ ես իսպառ հանգստացած տուն վերադարձայ:

III

Այն երեկոյ էլ ես ու տանտիկինս դարձեալ մենակ ընթրեցինք. իմ հարեւանուհիներն իրանց սենեակումն էին, տանտիկնոջ ասելով այդպէս էլ պէտք է շարունակուէր. նրանք սեղանատուն չպէտք է իջնէին երբեք: Ես չգիտէի ուրախանա՞լ, թէ տրամել, որ մենք այսուհետեւ էլ մենակ պէտք է լինենք սեղանատանը. մի կողմից այնուամենայնիւ ինձ հետաքրքրում էին այդ կանայք, միւս կողմից

այդ օրը տեսածներս անհաճոյ էին դարձնում որեւէ նոր հանդիպումն: Տանտիկինն այդ օրը չէր խօսում անցեալ տարուայ նկարչից, նա բոլորովին յափըտակուած էր իր նոր հիւրերով:

— Օ՛, մայրը խելացի կին է, պա՛րոն, խելացի կին, անպատճառ ազնուական ծագումից. քիչ առաջ տեսնէիք, երբ վերադարձան, նա մի ծաղիկ քաղեց պարտիզից, հա՛, տեսնելու բան էր, թէ ինչպէս կուացաւ, իսկ եւ իսկ ազնուականի պէս. եւ յետոյ ծաղիկն էլ ա՛յ այսպէս երկու մատի ծայրով բռնեց քնքշութեամբ ու տուեց աղջկան:

— Աղգանո՞ւնը, հարցրի ես առանց մտածելու, հէնց այնպէս, եւ դժգոհ մնացի իմ հարցից:

— Աղգանո՞ւնը ... ճշմարիտ՝ չեմ յիշում, մի տեսակ էր, մի խոշոր անուն, ազնուականի անուն, բայց էլի մոռացայ. ես աղգանունները երբեք չեմ յիշում, մինչեւ իսկ ձերը շատ անգամ մոռանում եմ, անցեալ տարուայ նկարչինն էլ չեմ յիշում, աւելացրեց նա ժպտալով:

Դուռը կամացուկ բացուեց եւ չեմքի վրայ յայտնուեց Կլարայի մայրը. անսպասելի էր, ես սաստիկ շփոթուեցի, ինձ թուաց, թէ նա գիտէ, որ ես նայել եմ դրան ձեռքից եւ յատկապէս եկել է իմ երեսուրդ տալու վարմունքիս բոլոր տղեղութիւնը: Պակաս չչփոթուեց նաեւ տանտիկինս. նա թուա ոտքի, լիորձեց մեզ ներկայացնել իրար, բայց այդ չյաջողուեց, միայն ձեռքը նախ մեկնեց դէպի նորեկը, ասպ դէպի ինձ ու հաղիւ կարողացաւ թոթովել:

— Կենւոր է, տիկին, նկարիչ, լաւ էլ նկարում է:

— Շատ ուրախ եմ, շատ ուրախ, տիկինը ձեռ-

քը մեկնեց ինձ՝ արտասանելով իր անունը, որ ես լաւ չլսեցի:

— Հերոս էլ մի նկարիչ ունէի, կրկին մէջ ընկաւ տանտիկինը, իսկեւիսկ սրա նման, բախտս կտրում է, բոլոր լաւ մարդիկ ինձ մօտ են գալիս:

— Ես անչափ քախտաւոր եմ, որ առիթ ունեցայ այսպէս շուտ ծանօթանալ պարոնի հետ, շարունակեց նորեկը: Ձեզնից ներողութիւն խնդրելու հարկի մէջ եմ գտնուում, պա՛րոն, դարձաւ նա դէպի ինձ. դուք անշուշտ չէք մոռացել այսօր ճանապարհին տեղի ունեցած անախորժ միջնադէպը. երեւակայեցէք, տիկին, պարոնը գալիս է մեր հանդէպ, աղջիկս ծածկուում է հովանոցի տակ եւ վազում է իմ յետեւում թաղնուելու. տարաբախտաբար իմ խեղճ կլարան տղամարդկանցից եւ մանաւանդ անծանօթներից խոյս տալու ցաւալի մանրա ունի, մի քանի տարի է, որ այդպէս է, խնդրում եմ նորողամիտ լինիք, պարոն, դէպի խեղճ հիւանդը եւ ուրիշ բացատրութիւններ չփնտռէք:

— Այն տխուր միջնադէպը, տիկին, ես համարեա մոռացել եմ եւ ի բոլոր սրտէ ցաւակցում եմ ձեզ յարգելի օրիորդի հիւանդութեան համար, որից՝ յոյս ունիմ՝ նա շուտով կը բուժուի. լեռնային օդը, արձակ, սիրուն բնութեան մէջ անյոյզ, խաղաղ կեանքը հրաշագործ են մանաւանդ ներվերի համար:

— Ծնորհակալ եմ, պարոն, շնորհակալ եմ, որքան բարի էք, ասաց նա եւ գլուխ տալով հեռացաւ:

Ես մնացի լուռ ու մտախոհ, խօսելու հերթը տատնիկնոջս հասաւ:

— Այդ ի՞նչ անախորժ բան է տեղի ունեցել,

Տէր Աստուած, բացականչեց նա. եւ դուք ինձ չասցիք. ուրեմն նա այդպէս ծածկուե՞ց ձեզանից, եւ դուք ինձանից թազցրիք, ի՞նչ ցաւալի բան, եւ այդպէս սիրուն աղջիկ. իսկ մայրը... տեսա՞ք, ինչպէս է խօսում, աղնուականի պէս. չէք էլ վերաւորուել, ի՞նչ բարի էք, ճիշտ հերոսայ նկարչի պէս. երեւակայեցէք, մի անգամ նրա հետ էլ մի նման դէպք պատահեց, անցնում է փողոցով, յանկարծ առաջն է դուրս գալիս մի մարդ, «գինի չե՞ս խմի, ասում է, գնանք մի-մի բաժակ կոնճենք». կարո՞ղ էք երեւակայել այդպիսի վերաւորանք. այդ անպիտանին ամբողջ գիւղը գիտէր, միշտ հարբած էր, եւ անտանելի: Ինքը նկարիչը ինձ ոչինչ չասաց, ես երեսից իմացայ, վրդովուեցի, ուզեցի գնալ... դէ ախր չի կարելի, ես միշտ պատուաւոր հիւրեր ունիմ, ո՞ւր կ'երթայ, եթէ նրանց վերաւորեն զանազան հարեցողներ, իմ պանսիօնը պատուաւոր հաստատութիւն է. հա, դուրս եկայ, որ դնամ... ուր տատնութիւն է. հա, երեւակայեցէք, իմ սիրելի հարկն է յայտնեմ, եւ, երեւակայեցէք, իմ սիրելի նկարիչը չի թողնում, չթողեց էլի՛, «Աստուած իր նկարիչը չի թողնում, չթողէք նրան հանգիստ». ահա՛ այսպէս բարի մարդ էր, ձեզ պէս բարի, փառք Աստծու, բախտ ունիմ:

Հակառակ իմ սովորութեան այն երեկոյ ընթրիքից յետոյ ես չգնացի զբօսնելու եւ լուռութեամբ բարձրացայ սենեակս, ձգուեցի դիւանի վրայ, ձեռքերս գլխիս տակ դրած՝ անթարթ նայում էի այն դրանը, որ ինձ բաժանում էր իմ հարեւանուայն դրանը, որ ինձ բաժանում էր իմ հարեւանուայն հիւներից: Նրանք լուռ էին, եւ այդ լուռութիւնն ինձ զբաղեցնում էր ու խորհել տալիս: Վճռել էի այլեւս երբեք չնայել կողպէքի ծակից, երբեք անհամեստօրէն չդիտել այն կանանց ներքին կեանքը,

չտեսնել այն սքանչելի գեղեցկութեան աւերումնէրը, այդ փշրուած բանականութեան ճնշող տեսարանները: Ես արդէն գիտէի համարեա բոլորը. հալեւան սենեակում իր մօր հետ ապրում էր մի հիւանդ, դժբախտ կին, որ ներսում՝ առանձնութեան մէջ իր անհասկանալի քմահաճոյքներն ունի, իսկ դրսում՝ տղամարդկանցից ծածկուելու տարօրինակ սովորութիւնն ունի: Եւ այդ ջահիլ կինը գեղեցիկ է. մի գեղեցկութիւն սակայն, որ ամէն վայրկեան աւերում, խանդարում է ներքին, հոգեկան աններդաշնակութիւնից, ինչպէս մի ջինջ լճակ, որ իր յատակին նստած տիղմից սղտորում է ամէն անդամ, երբ քամին յուզում է ալիքները: Գիտէի այդ բոլորը, բայց եւ այնպէս նայում էի դրանք, չէի կարողանում աչքս հեռացնել կողպէքի ծակից. արդեօք իմ վատ արարքի ամօթն էր հայեացքս կապել այդ դրանք, թէ՞ մի ուրիշ բան, չէի կարող ասել, բայց նայում էի անթարթ, մտածկոտ ու դժգոհ:

Մութ էր արդէն, բայց մտքովս էլ չէր անցնում ճրագ վառել, շարունակում էի պառկած մնալ սենեակին խաւարի մէջ եւ ուրախ եղայ, որ ուշադրութիւնս գրաւեց մի ուրիշ բան, լուսոյ մի փոքրիկ շող ներս էր թափանցել իմ սենեակը եւ խաղում էր պահարանիս վրայ, ինչպէս մի մոլորուած թիթեռ: Նայում էի այդ լոյսին, որ գալիս էր հարեւան սենեակից, եւ մտածում էի այն մասին, թէ ինչո՞ւ այդ երեկոյ մնացի տանը եւ ինչո՞ւ ճրագ չեմ վառում: Մտածում էի, սլառասխան գտնել չէի կարողանում եւ զայրանում էի: Վերջ ի վերջոյ եկայ այն եղրակացութեան, որ թէեւ չեմ ուզում ինքս ինձ խոստովանել, բայց եւ այնպէս մնացել եմ տանը դարձեալ այդ կանանց համար, նրանց պատճառով. այս միտ-

քը ե՛ւ ամաչացրեց, ե՛ւ զայրացրեց ինձ: Մի՞թէ՝ ճամարիս՝ այդ խեղճ, կիսախելագար Կլարան ինձ այդպէս կարող էր հետաքրքրել մի օրում: Այդ անկարելի է: Եւ որպէս ապացոյց՝ թափով վեր թռայ տեղիցս, լամպս վառեցի եւ սկսեցի մէկիկ-մէկիկ նայել ամառուայ ընթացքում իմ կատարած էտիկները, որոնք կարգով շարուած էին սենեակիս պատերի վրայ:

Նկարները բազմաթիւ էին. այստեղ կար մի գիւղացի աղջիկ, որ հանգարտ գալիս էր դաշտերից՝ դետնախնձորով լի կողովը շալակած: Բեռը ծանր էր. նա կռացած էր եւ քայլում էր դժուարութեամբ. գեղեցիկ արարած էր, բայց, դրաւիչ դիմադժերով, որոնք սակայն ծովում էին նրա ցաւոտ ճիւղերով. աշխատանքը, մաշող, տրորող աշխատանքն էր այստեղ աւերած գործողը. բնութեան ներդաշնակութիւնը, որ այնպէս կատարեալ կարող էր լինել այդ անմեղ դէմքի վրայ, դարձեալ այլանդակում էր. աղջկայ փոյթը չէր, նա դնում էր ու գնում, ապրել էր պէտք:

Լերան վրայից մի պառուս կին էր իջնում, նա քայլում էր երկուտակ ծալուած խղճալի անկարողութեամբ, թէեւ բոլոր բեռը չոր փայտերի մի քանի կտորտանք էր, որ նա ածել էր իր պատառոտած գոգնոցի մէջ: Խրճիթը հեռու էր, եւ նա պիտի քայլէր, քայլէր, լռութեամբ, առանց տրտնջալու, մինչեւ կը հասնէր:

Մի գիւղացի կար, որ հեռաւոր դաշտերից սայլով խոտ էր բերում, փոքրիկ առուակից անցնելիս անիւը կոտորուել էր, եւ նա կանգնած՝ նայում էր հեռուն մի անյուսութեամբ, որ ցաւի խորին չեչուտէր, նա էլ պէտք է քայլէր մինչեւ գիւղը նոր ա-

նիւ բերելու, դործը մնում էր եւ ժամանակ փախ-
չում:

Մի ուրիշ գիւղացի՝ արեւից ալրուած, թխա-
ցած դէմքով, որ այնպէս յիշեցնում էր մայր հողի
գոյնը, հանդարտ քայլում էր արօրի յետեւից, եւ
աչքը չէր հեռացնում ահօսից, ուր թաղում էր իր
քրտինքն ու յոյսերը: Զոյգ եղները քաշում էին՝ օ-
րօրելով հնազանդ գլուխները, երկիրը սեւանում էր
նրանց ոտների տակ սերմն ընդունելու համար:

Եւ էլի ուրիշ շատերը ... մտաբերեցի տեղը եւ
ժամը, երբ նկարել էի այդ տեսարանները, մէկիկ
մէկիկ մտքովս անցան այն անմեղ արկածները, ո-
րոնք այնպէս կապուած են թափառական նկարչի
պարապմունքներին դաշտերում ու շէնքերում: Զը-
րագի լոյսի առաջ փռուած էր մի ամբողջ գիւղական
կեանք իր բազմապիսի, պարզ, դրաւիչ արտայայ-
տութիւններով, չարաչար աշխատող, լուսթեան ու
խաւարի մէջ տքնող մարդկանց մի ամբողջ բազմու-
թիւն, որոնց միայն տեսքը այնպէս առաքինի է
դարձնում մեզ, այնպէս մեղմում է փոքրիկ իրերից
յուզուած մեր խոշոր կրքերը, նոր սահմանումներ
է տալիս մեր անհատական ցաւերին, հասկացնում է
մեզ մեր ներքին արժէքը: Այսպիսի տեսարանների
առաջ միայն մենք զգում ենք սեփական վշտերի բո-
լոր ոչնչութիւնը, զգում ենք, որ իրապէս տառա-
պող, մորմոքող սրտերի ցաւերին ծանօթ չենք, եւ
շատ անգամ հէնց դրա համար է մերը անտանելի
թւում:

Եւ ինչպէս լաւ էին այդ բոլոր տեսարանները,
եւ որքան վեհութիւն կար այդ տանջուած դէմքերի,
այդ հնազանդ եւ հողին ուղղուած հայեացքների
մէջ: Լուսթեան, խաւարի մէջ սահող, ծանր աշխա-

տանքով ծանրաբեռնուած այդ մութ կեանքի ամէն
մի կտորը, ամէն մի խորշը աւելի մեծ ցաւ, աւելի
խորը յոյզ է պարունակում շատ անգամ, քան բիւ-
րաւոր մեղի դոյութիւնների սին հառաչանքները:
Իսկական ու խորունկ ցաւը լուռ է եւ դալարում է
լուսթեան մէջ: Ինչո՞ւ էի զբաղուած քիչ առաջ,
մտածում էի ես. ի՞նչ էի ինձ համար ծանր հոգսի
առարկայ դարձրել, սրտի թրթիռով աշխատում էի
լսել, թէ ի՞նչ են խօսում երկու կանայք, որոնցից
մէկը նոյնիսկ հոգեպէս հիւանդ է. արդեօք նրա հա-
մար չէ՞, որ նա՝ այդ կինը՝ գիւղացի չէ, այլ եկել
է քաղաքից եւ պատկանում է այն դասակարգերին,
որոնք երբեք չեն հասկացել բիւրաւոր մութ դոյութ-
թիւններին բիւրաւոր տառապանքները:

Ի՞հ, աշխարհը... Ես էլ այդ աշխարհի հարա-
դատ զաւակն էի եւ ամաչում էի, որ այդպէս եմ:

Իմ մտքերը ընդհատեց հարեւան սենեակից լըս-
ուող խօսակցութիւնը: Մայրը խնդրում էր, որ աղ-
ջիկը անկողին մտնի, իսկ Կլարան չէր համաձայ-
նում եւ ինչ որ պահանջում էր, ինչ որ պայման էր
դնում:

— Չե՞ս դնայ, չեմ պառկի, ա՛յ, անկողինը կը
քանդեմ...

Այաւ ես լսեցի սենեակիս զանազան կողմերը
նետուող առարկաների ձայնը, մի փափուկ բան էլ,
երեւի մի բարձ, դիպաւ իմ դրանը, որ խուլ թըխ-
կոց հանեց, յետոյ մէկը դուրս եկաւ սենեակից, եւ
քիչ յետոյ դուռն կամացուկ թակեցին:

— Նե՛րս մտէք:

Շեմքի վրայ յայտնուեց հիւանդ աղջկայ մայ-
րը անհամարձակ, ամօթահար ու ընկճուած:

— Ներեցէ՛ք, պա՛րոն, առաջին օրն է, որ մենք

այստեղ ենք, եւ արդէն քանի անգամ ձեզ անհանգիստ արի. Կլարան խնդրեց ձեզ բարի գիշեր մաղթել:

Ես հասկացայ, դարձեալ մի տարօրինակ քմահաճոյք:

— Բարի գիշեր օրիորդին, ասացի բարձրաձայն՝ հարեւան սենեակում լսելի լինելու համար:

— Շնորհակալ եմ, պարոն, որքան բարի էք, ասաց խեղճ կինը ու հեռացաւ:

Հարեւան սենեակում կրկին խաղաղութիւն տիրեց, ես հազիւ լսում էի հանուող զգեստների խըշխոցը, անկողնի թեթեւ ճռճոցը, քիչ յետոյ այն էլ դադարեց, եւ շուրջս իշխեց խորին լռութիւն:

Հարեւանուհիներս երեւի քնեցին, իսկ ես երկար ժամանակ դեռ քնել չկարողացայ: Ո՛րտեղից յայտնուեցին այս կանայք, որոնք իմ կեանքի խաղաղ, երջանիկ ընթացքն այսպէս անակնկալ եւ տարօրինակ ձեւով խանգարեցին: Եւ եթէ այսուհետեւ էլ շարունակուի, կարո՞ղ եմ մնալ այստեղ թէ ոչ: Այս մտքերը պաշարել էին իմ գլուխը, համարեա տանջում էին ինձ: Հեռանալն անշուշտ ինձ համար դժուար չէր, բայց ես չէի կամենում վըտացնել իմ խեղճ, իմ բարի տանտիրէնոյը, որ այնքան էր սպասել, մինչեւ երկու սենեակներն էլ վարձուէին, այնպէս երջանիկ էր երեք պանսիօներ ունենալով, եւ այժմ ես ամէն ինչ պէտք է տակնուվրայ անէի: Եւ յետոյ այդպիսի վիրաւորանք ի՞նչ պէս հասցնել լեռներն ասպատանած այս կանանց, մանաւանդ նրան — Կլարային: Հիւանդներն ու անկարները ուր եւ լինին, իրանց դերադոյն իրաւունքներն ունին, որոնց ղեպչելը յանցանք է: Ուշ գիշեր էր, երբ ես էլ քնեցի՝ թողնելով իմ որոշումը պա-

տահականութիւններին: Փորձով գիտէի, որ շատ անգամ ամենասովորական, ամենաանհաշիւ գիպուածը աւելի է անուամի խոշոր, կենսական խնդիր լուծելու համար, քան բազմաթիւ խելացի մտքեր ու մշակուած ծրագիրներ:

Անցան մի քանի օրեր. ես վերսկսեցի իմ սովորական կեանքը. ամէն առաւօտ վաղ ճանապարհ էի ընկնում դէպի հեռաւոր լեռներն ու խրճիթները եւ երեկոյեան վերադառնում լաւ աշխատելուց ու չըրջադայելուց յետոյ: Տարբերութիւնն այն էր միայն, որ գիշերները հովիւների խուղերում չէի անցկացնում եւ իւրաքանչիւր օր որոշ ժամին տուն էի վերադառնում: Կեանքիս մէջ առաջ եկած այդ փոքրիկ փոփոխութիւնը ես չէի էլ նկատում, ինձ թւում էր, թէ ես ապրում եմ բոլորովին առաջուայ պէս, որ Կլարան ու իր մայրը մազի չափ անգամ չեն ազդել իմ ամարային սովորութիւնների վրայ, եւ սաստիկ դարմացայ, երբ տանտիրէնս մի օր ասաց:

— Ի՞նչ լաւ է, որ այժմ ամէն երեկոյ տուն եմ դառնում:

Իրաւունք ունէր. դա մի ճամարտութիւն էր, որ ես չէի գիտակցում, այժմ ստիպուած էի ինքս ինձ խոստովանել, որ այդ փոքրիկ փոփոխութիւնն անխորհուրդ չէր, որ ես վերադառնում եմ յատկապէս իմ հարեւանուհիների համար, որոնց ամէն երեկոյ ես պատահում էի հէնց նոյն ծառուղիի մէջ, մօտաւորապէս նոյն տեղում, ուր տեղի ունեցաւ մեր առաջին հանդիպումը: Առաջուայ պէս Կլարան վարդադոյն զգեստ եւ հովանոց ունէր, առաջուայ պէս նա քայլում էր՝ սղմուած մօր կողքին ինչպէս մի վախլուկ այծեամ, դարձեալ ինձ տեսնելիս շտապում էր հովանոցով ծածկել դէմքը, բայց էլ չէր

փախչում հակառակ կողմը թաղնուելու համար։ Ուրքան եւ անախորժ լինէր այդ, ես մօտենում էի, բարեւում եւ շտապով անցնում՝ չտեսնելու տալով անհաճոյ տեսարանը։ Կարող էի վերադարձիս ճանապարհը կամ ժամը փոխել, բայց չգիտեմ ինչո՞ւ, չէի մտածում այդ մասին, եւ ինձ թւում էր, թէ նոյնիսկ պիտի վշտանամ, եթէ մի երեկոյ հարեւանուհիներէս միեւնոյն տեղում չպատահեմ։ Հոգեկան մի վիճակ էր, որ խուսափում էր գլխիս տրամաբանութիւնից։

Եւ ամէն երեկոյ ընթրիքի ժամանակ տանտիկինս պատմում էր ինձ հաղարումի անօրինակ մանրամասնութիւններ իր կենդանի մանաւանդ Կլարայի կեանքից։

— Գիտէ՞ք, պա՛րոն, շարունակ ձեր մասին է հարցնում. երէկ սաստիկ աղաչում էր, որ ցոյց տանք ձեր նկարները. երեկոյները մօրն ստիպում է դուրս գալ զրօսանքի յատկապէս այն ճանապարհի վրայ, որտեղից դուք գալիս էք։

Ընթրիքից յետոյ ես լուսթեամբ բարձրանում էի սենեակս, ձգում դիւանի վրայ խաւարի մէջ եւ աչքս յառում կողպէքի ծակից ինձ մօտ ներս թափանցող լոյսի շողին, որ խաղում էր միեւնոյն տեղում։ Իւրաքանչիւր երեկոյ մի բուռն ցանկութիւն, մի կիզիչ տենչ էր զարթնում սրտումս, որ ինձ մըղում էր դէպի դուռ. ստիպուած էի մեծ ձիգեր դործ դնել վրաս այն փոքրիկ անցքին չմօտենալու, հարեւանուհիներէս չնայելու համար։ Ի սրտէ կ'ուզէի, որ նրանք ինքնաբերաբար, կանացի այն զգուշութեամբ, որ այնքան շրջանկատ է, երբ պէտք է տղամարդի անհամեստ աչքից թաղնուել, փակէին այդ անցքը թղթի մի կտորով եւ վերջ տային իմ

ներքին կռուին։ Բայց նրանք այդ մասին երեւի չէին էլ մտածում, եւ Կլարային գողունի կերպով տեսնելու տենչը ինձնում չէր մարում։ Շատ անգամ ինքս ինձ հարց էի տալիս, թէ ինչո՞ւ եմ ցանկանում անպատճառ դիտել այդ կանանց եւ այն էլ այսպէս, զաղտագողի. ինչո՞ւ համար այդ փոքրիկ անցքը դարձել էր ինձ համար մի խորհրդաւոր աչք, որ ամէն երեկոյ ասես թարթում, հրաւիրում է ինձ։ Պատասխան չէի գտնում, ե՛ւ զայրանում էի, ե՛ւ վշտանում։ Եւ ամէն երեկոյ մտքերիս թելը կտրում էր Կլարայի մայրը, որ միշտ միեւնոյն ժամին գալիս էր, կանգ առնում դրանս առաջ ու կանչում բարձրաձայն.

— Պարո՛ն, Կլարան խնդրեց ձեզ բարի գիշեր մաղթել։

Ես պատասխանում էի միեւնոյն ձեւով. հարեւանուհիներս անմիջապէս քնում էին խաղաղ, իսկ ես դեռ երկար աչք փակել չէի կարողանում։ Ստիպուած դուրս էի գնում, մենմենակ թափառում ամայի ճանապարհներով կամ գիշերային անհանգիստ ոգու պէս նստում գետափին եւ ականջ դնում նրա միակերպ շառաչին։ Խաղաղ գիշերը, աստղազարդ երկինքը, անորոշ ու խուլ փսիսոցով ներհող լեռնային բնութիւնը, այս բոլորը, բոլորը փոխանակ հանգստացնելու ինձ՝ է՛լ աւելի նպաստում էին իմ մռայլ տրամադրութեանը, ծանր, խեղդող, անորոշ մտքեր պաշարում էին իմ գլուխը։ Ինձ թւում էր, թէ ես մի անդառնալի կորուստ եմ ունեցել, որ մէկն ինձ անողորմ ձեւով խաբել է, դաւաճանել է, խլել է ինձանից մի շատ թանկագին բան, որ ես է՛լ երբեք, երբեք երջանիկ լինել չեմ կարող, որ իմ կեանքը վերջնականապէս փչրուած է, եւ ես կորած

մարդ եմ : Դա մի անորոշ, անհասկանալի սուգ էր , որ կատարւում էր իմ հոգու խորքում , աշխարհից ծածուկ եւ նոյնիսկ ինձ անհասկանալի :

Երբեմն ինձ թւում էր , թէ ես լալիս եմ մեծ բընութեան հսկայ ցաւը , որ՝ ո՞վ գիտէ ինչո՞ւ՝ յանկարծ բուն է դրել իմ խեղճ սրտում : Մտածում էի , թէ երեւի բոլոր բանական արարածներին յատուկ է մի այդպիսի ներքին կացութիւն , երբ մարդ առանց հասկանալու պատճառը՝ լուռ լալիս է , դուցէ տիեզերքի ցաւից , նրա յարատեւ երկունքից մի բաժին կայ մարդկային հոգու մէջ , եւ անհատը իբրեւ գերադոյն պարտք՝ երբեմն պարտական է սգալ մօր հետ :

Անցաւ այսպէս դարձեալ մի շաբաթ : Հեռանալու մասին այլեւս չէի մտածում : Հարեւան սենեակից համարեա ամէն օր լսուող աղաղակները , Կլարայի խենթ քմահաճոյքները ինձ էլ չէին վրդովում , ես կարծես սովորել էի այդ բոլորին : Մի քանի անգամ նոյնիսկ ամբողջ օրը տանը մնացի , ինձ թւում էր , թէ սաստիկ յոգնած եմ լեռների շրջադաշտից : Լուսամուտին առաջ նստած՝ ես անհամբերութեամբ սպասում էի հարեւանուհիներէս դուրս գալուն . սիրտս տրոփում էր , երբ տեսնում էի Կլարային , նրա ոսկեգոյն մագերը , նրա զարմանալի քիթն ու ճակատը , նրա կարապային պարանոցը , աննման հասակը : Նայում էի սիրով ու երկար , մի տեսակ ակործելի , հեշտալի զգացմունքով . կանացիութեամբ , հմայքով հարուստ այդ պատկերից մի աներեւոյթ բան բարձրանում էր վեր եւ պարուրում իմ էութիւնը , չմեցնում ինձ , ինչպէս այն ժամանակ , երբ ես ծաղկաշատ բլրի լանջին փրուռած՝ հեռում էի երջանկութեամբ , արեցած ծա-

ղիկների անուշահոտ բուրմունքով : Բայց հէնց որ այդ գեղեցիկ դէմքի վրայ փայլում էր ինձ ծանօթ անմիտ ժպիտը , հէնց որ նրա քթի երկու կողմերում կազմւում էին այն սպանիչ դժերը , աչքերի մէջ կարծես մեռնում էր իմացականութեան յետին մնացորդը , ես վշտով երեսս դարձնում էի նրանից , ծանօթ թախիժը պաշարում էր իմ հոգին , կուրծքս ճնշւում էր անծանօթ զգացմունքի ծանրութեան տակ , եւ քիչ էր մնում բարձրաձայն հեկեկայի :

Անտանելի էր , այսպէս շարունակել անկարելի էր : Կամաց-կամաց ես կորցնում էի իմ հանգիստը , աշխատելու տրամադրութիւնն ու խանդը , նոյնիսկ առողջութիւնս : Տանտիկինս մի մօր քնքոյշ հոգատարութեամբ առաջինն այդ նկատեց .

— Հիւանդ չէ՞ք :

Այո՛ , ես հիւանդ էի եւ չգիտէի ինչից , ինձ հետ մի վտանգաւոր բան էր կատարւում , մի աւերիչ զգացմունք կամաց-կամաց քանդում էր իմ սիրտը ինչպէս կրծող որթ , եւ ես օր-աւուր խամրում , մաս-մաս մեռնում էի հիւանդ բոյսի պէս :

Վճռեցի այլեւս չսպասել պատահականութեան եւ շուտով ձգել , հեռանալ այս պանսիօնից , ինչ եւ լինի :

IV

Այն օրն ամբողջ ես թափառել էի լեռներում ու անտառներում , լսել էի իմ սիրած գետակի շառաչը եւ չնչել էի մարդադետիւնների բուրմունքը : Տուն էի վերադառնում երեկոյեան այնքան նշանակալից դարձած ծառուղիով ու մտածում էի , թէ ուր որ է ,

կը տեսնեմ իմ խաղաղ գոյութիւնն այսպէս աղմկող կանացի զոյգը: Ճանապարհը դատարկ էր, նրանք չկային: Ես դարմացած մնացի. այնքան օրերից յետոյ՝ առաջին անգամն էր պատահում այդ: Տարօրինակ էր, բայց ես ցաւեցի, որ նրանք դուրս չէին եկել. ինձ նոյնիսկ վիրաւորական թուաց նրանց բացակայութիւնը, կարծես մենք լռութեամբ խօսք էինք տուել իրար միշտ պատահել այս ճանապարհին, եւ այսօր նրանք դրժում էին իրանց խօսքը:

Մի փոքրիկ աղջիկ յայտնուեց, որ պարանով քարշ էր տալիս յետեւից մի վտիտ այծ. կենդանին չէր հնազանդւում եւ անդադար նետւում էր աջ ու ձախ՝ ճանապարհի եզրերի խոտը ճարակելու համար. աղջիկը չարչարւում էր, նա տխուր էր. ես նայեցի ու անցայ. ինձ դրադեցնում էր միայն մի հարց, թէ ինչո՞ւ ծանօթ զոյգը չկայ այսօր: Յետոյ ինքս ինձ վրայ դայրացայ, որ ես կարող եմ միանգամայն անտարբերութեամբ անցնել այս փոքրիկ աղջկայ առաջից, որ այնպէս վշտացած էր եւ այնպէս կարօտ օգնութեան, եւ մտածել միայն այն կանանց մասին: Ես միշտ հաւատացած էի, թէ լուրջ, բարեսիրտ մարդ եմ, կեանքի իրերի մէջ երկրորդականն ու առաջնակարգը դատել չիտեմ, այժմ տեսնում էի, որ այդ էլ ճիշտ չէ, դրսի աշխարհի երեւոյթների կարեւորութիւնը միանգամայն յարաբերական էր իմ եսի այս կամ այն տրամադրութեանը: Որքան դժուարութեամբ է մարդ ճանաչում ինքն իրան, եւ ինչպէս յաճախ նա անկեղծօրէն վերադրում է իր անձին յատկութիւններ, որոնցից միանգամայն զուրկ է, եւ հերքում է ուրիշները, որոնք իր հոգու իսկական պատկերն են կազմում: Դարձեալ այդ ահաւոր լռութիւնը, մտածում էի ես,

նա՛ է, որ անդամ մեղանից ծածկում է մեր սեփական կարողութիւնները:

Հեռւում՝ տան դրան առաջ նկատեցի տանտիկնոջը, յիշեցի, որ այս երեկոյ նրան հաղորդելու եմ յաջորդ օրը մեկնելու իմ վճռական որոշումը. նա ընդառաջեց ինձ, ինչպէս այն առաջին երեկոն, երբ եկել էին իր նոր պանսիօներները:

— Է՛, սիրելի՛ նկարիչ, ասաց նա, տիկինը մեկնեց չտապով եւ խնդրեց մնաս բարի ասել ձեզ:

— Մա՞յրը:

— Այո՛, նա ինքը, ուրիշ ո՞վ:

— Իսկ Կլարա՞ն:

— Նա այստեղ է:

— Մենա՞կ:

— Ո՛չ, ինչպէս կարելի է խեղճին մենակ ձգել. նրան այսուհետեւ քոյրն է խնամելու, որ քիչ առաջ եկաւ: Զահիլ, սիրուն այրի է, այնքան սիրուն է, այնպէս նման է քրոջը, այնպէս նման, որ կարելի է չփոթել. անունն էլ իմացայ՝ Մարգարիտ, ես սիրում եմ այդ անունը...

Նա էլի շատ բան պիտի պատմէր, անշուշտ վերջիվերջոյ աւելացնելու էր, թէ ինքը տարիներ առաջ ճանաչում էր այդ անունով մի սիրուն այրի, բայց ես առաջ անցայ, մտախոհ ու լուռ բարձրացայ սենեակս: Մէկը գնացել է, միւսը նրան փոխանակել: Մարդիկ են, իրանց համար ապրում, իրանց ցաւերն ու հոգսերն ունին, իրանց ուրոյն ճակատագրեր, որ իմի հետ ոչ մի կապ չունի անշուշտ, ինչպէս այն փոքրիկ աղջիկը, որ քաշ էր տալիս յետեւից իր վտիտ այծը: Եւ այնուամենայնիւ այդ երեկոյ ես չկարողացայ տանտիկնոջս յայտնել իմ մեկնելու որոշումը: Վարմունքս ինձ տարօրինակ էր թւում: Բացարձակ անհասկանալիութիւնը՝ մտածում

էի ես, երեւի մի անհիմն, անտրամաբան հասկացողութիւն է, մի անկարելիութիւն այս մեր ողբալի աշխարհում: Կեանքը իր ամենապարզ արտայայտութիւններով անդամ խճողուած բախտերի մի ցանց է, ուր մէկի ուրոյն, ըստ երեւոյթին միանգամայն անկախ շարժումը՝ միւսի համար մի անակնկալ ու վճռական դիպում է: Տիեզերքում ոչինչ եւ ո՛չ ոք բացառապէս իր համար չի շարժուած, ինչպէս որ ծովի ոչ մի ալիք օղակ չի կազմում առանց բիւրաւոր ուրիշ ալիքներ հրհրելու:

Ինչո՞ւ տանտիկնոջս չը յայտնեցի վաղը մեկնելու իմ որոշումը: Պատասխանի փոխարէն յիշեցի նրա խօսքերը՝ «Չահիլ, սիրուն ալրի է, քրոջը նըման»: Վերջին երկու խօսքերը մեխի պէս ցցուեցին դիմումս: «Քրոջը նման»... Ինձ չափազանց հետաքրքիր էր թւում իմանալ, թէ որքան ճշմարիտ է այդ: Ես, որ մի կէս ժամ առաջ այդ անծանօթ կնոջ գոյութիւնն անգամ չգիտէի, այժմ ամբողջապէս տարուած էի նրանով եւ այրւում էի նրան տեսնելու ցանկութեամբ: Ի՞նչ է կատարւում լուսթեան մէջ, որ մեզանից այնպէս խուսափում է եւ յայտնում, երբ ինքն է կամենում. մի՞թէ մեր բախտերի տէրը միշտ լուսթեանն է եւ ո՛չ խօսքը:

Սենեակումս քայլում էի յետ ու առաջ եւ ամէն անգամ հարեւանուհիներէս ինձնից բաժանող դրանը հասնելով՝ դարձեալ մի անյաղթելի պահանջ էի գրում աչքս դնել այն փոքրիկ անցքին: Միւս կողմում այժմ մի անծանօթ կին կար, Չահիլ ու սիրուն, գայթակղութիւնը զօրեղ էր, նախկին կիզիչ տենչը իր բոլոր ուժգնութեամբ դարձեց սրտումս: Նոյն յանցաւոր թուլութիւնը չը կրկնելու համար՝ դադարեցի քայլելուց, կանգ առայ լու-

սամուտիս առաջ եւ նայում էի հեռաւոր հորիզոնին: Լեռնակատարները վրայ վերջալոյսի յետին շողերը կամաց-կամաց մեռնում էին, ստուերները մեղմով կախում էին երկնքից, եւ անտառները հաղիւ էին սեւին տալիս՝ լեռնալանջերի վրայ փռուած: Քիչ յետոյ խրճիթները հեռաւոր դաշտավայրի վրայ լուծուեցին ու չքացան իջնող գիշերուայ մէջ, իսկ նրանց տեղ սկսեցին պլպլալ հատահատ ճրագներ, որպէս լուսթեան եւ խաւարի թարթող աչքեր: Ինչքան շատ բան է ասում լուսոյ մի հատիկ շողը. ինձ թւում էր, թէ ես տեսնում եմ այն խաղաղ տնակների ներսը, ուր օրուայ աշխատանքից յետոյ գեղջուկ կեանքը խորհում էր: Շքեւորհիւ մի հատիկ շողի լուսթիւնը խօսում էր եւ խաւարը տեսնում, եւ երբ կը մարի ճրագը, կեանքը կը նիրհի անդորր ու երջանիկ՝ երազելով նոր օրերի, նոր աշխատանքի մասին, եւ այսպէս անվերջ...

Մի փոքրիկ թրխկոց ընդհատեց իմ խոհերը. յետ նայեցի, սենեակումս արդէն իշխում էր խաւարը, եւ դրան ճեղքից ներս թափանցած փոքրիկ շողը կրկին խաղում էր պահարանիս վրայ: Սիրտս մեղմիւ թրթռաց:

Դա էլ լուսթեան աչքն էր, այդ փոքրիկ ցուրը. այդ խղճուկ, մոլորուած շողը, որ գալիս էր միւս սենեակից որոշ ժամին, լուռ ու գաղտադողի, ինչպէս սպասւած սիրահարը եւ խօսում էր իմ սրտին: Իմ եւ հարեւանուհիներէս մէջ նա դարձել էր մի աննիւթ կապ՝ հիւսուած դիւթական երազներից: Այդ շողը ... նա կարծես եկել էր ինձ կանչելու, եկել էր փափսալու իմ ականջին մի բան, որ միայն ես կարող էի հասկանալ եւ ուրիշ ոչ ոք աշխարհում: Դի-

մանալ անկարող էի. այն տենդոտ, խենթ շարժումով, որ յատուկ է անդառնալի, յանդուռն վճիռներին, ես մօտեցայ դրանը, կուրծքս սղմեցի երկու ձեռքով սրտիս ուժգին դարկը խեղդելու եւ բոցոտ հեւքս մեղմելու համար ու նայեցի... անօրինակ յուզմունքից ճակատս դրանը դիպաւ, խուլ թրխկոց բարձրացաւ, բայց ես չհեռացայ, այն՝ ինչ որ տեսայ, ասես ինձ քարացրեց, մեխեց իմ տեղում: Մարդարիտը քրոջ հետ թեւանցուկ՝ դնում-գալիս էր սենեակի երկարութեամբ եւ մօր քնքշութեամբ դուրդուրում, փայլալուծ էր նրան: Ամէն անգամ, երբ նրանք շուռ էին գալիս եւ քայլում գէպի ինձ, ես բերանարաց, հեւալով նայում էի կանացի այդ երկու գեղանի պատկերներին, որոնք այնքան նման էին իրար, որքան կարող են լինել երկուրեակները: Նոյն ոսկեփայլ հարուստ մազերը, նոյն ճակատը՝ լայն ու բարձր, նոյն վարդագոյն շրթունքները, որոնք կարծես միայն համբոյրի համար են, եւ մանաւանդ նոյն աչքերը խոշոր ու գեղեցիկ, որոնց վրայ երկու թերթերունքները իջնում էին զգուշութեամբ, ասես ախոսալով, որ մի վայրկեան ծածկում են նրանց հմայիչ փայլը: Տանտիկինս իրաւունք ունէր, երկու քոյրերի նմանութիւնն ապշեցուցիչ էր, տարբերութիւնը միայն այն էր, որ Մարգարտի հայեացքի մէջ կանացի քնքշութեան հետ միաժամանակ փայլում էր իմացականութեան վսեմ կրակը, եւ նրա սքանչելի դէմքի վրայ գեղեցկութեան ներգաշնակութիւնը կատարեալ էր ինչպէս զարնանային մի լուսադարձ առաւօտ, եւ նրա հոգին վառւում էր իր հմայիչ աչքերի մէջ: Դա կին չէր, այլ բնութեան մի սքանչելի խաղ, նրա ուրախ վայրկենի մի երջանիկ, հաղուադիւտ ծնունդ: Հո-

յակապ ու բարեձեւ այդ երկու կանացի իրանները ասես իրար պլլուած երկու սիրուն կաղնիներ լինէին, որոնք չգիտես ինչո՞ւ՝ թափ առած շարժում էին միասին. տեսարանն այնքան գեղեցիկ էր, որ ես ծեփուած կը մնայի դրանը, հեւալով, դողդողալով կը նայէի անվերջ, եթէ ոչ ոք եւ ոչինչ ինձ չխանդարէր: Եւ որքան ժամանակ մնացի այդպէս՝ չգիտեմ, գլուխս պտտում էր, ծնկներս դողդողում էին, ես կարծես մեղմիւ մարում, մեռնում էի երազանքի աշխարհում եւ սթափուեցի միայն այն ժամանակ, երբ մէկը դուռս կամացուկ ծեծեց: Տանտիկինս էր.

— Ընթրիքի ժամն է՝ ի՞նչ է պատահել, այսօր ցած էլ չէք գալիս. ճրագ էլ չունի, Տէ՛ր Աստուած, ախ այդ նկարիչները, ամէն բանում տարօրինակ են:

Իրաւունք ունէր. չտապով դուրս ընկայ սենեակիցս եւ յանցանքի մէջ բռնուած երեսայի պէս լուրթեամբ հետեւեցի նրան:

Ես չիմացայ՝ ինչպէս ընթրեցի եւ չտապով կըրկին վերեւ բարձրացայ: Այնքա՞ն բան ունէի մտածելու: Եւ յետոյ սենեակս, այն դուռը, այն փոքրիկ շողը՝ բոլորը միասին քաշում էին ինձ: Ներս մտայ, փոքրիկ շողն այլեւս չկար, նա անյայտացել էր, ինչպէս մի թռչուն: Դրան ծակը միւս կողմից լըցուած էր: Կանգ առայ խաւարի մէջ առժամանակ՝ հայեացքս դրանը յառած, ապա անյոյս ու վշտացած հետեցի դիւանի վրայ: Ինքս էի առաջ ցանկանում, որ ինձ դայթակղեցնող այդ փոքրիկ անցքը փակուէր, եւ այժմ դժգոհ էի, որ այդ կատարուել է: Հաւատացած էի, որ Մարգարտի գործն էր, եւ այդ աւելի էր վշտացնում ինձ: Մի՞թէ իմացաւ, որ ես

նայում էի դադտադողի կերպով, թէ՛ հէնց այնպէս, իբրեւ փորձուած կին ինքնաբերաբար, իր սեռին յատուկ բնազդով որեւէ անհամեստութեան հրարաւորութիւնն է խափանել: Այսպէս թէ այնպէս այդ նրա դործն էր եւ ես ի սրտէ ցաւեցի. կարծես մի ձեռք կրծքիս հարուածեց ու յետ մղեց ինձ, երբ ես այնպէս մօտ էի իմ երջանկութեանը:

Մի բան սակայն հաստատ էր. ես թէեւ այլեւս դադտադողի նայել չէի կարող, բայց Մարգարտի պատկերն այժմ իմ սենեակումն էր այն շողի պէս եւ խաղում էր իմ աչքի առաջ, իմ երեւակայութեան հետ: Եւ ինձ թւում էր, որ վաղուց է, ինչ ես ծանօթ եմ այդ պատկերին, վաղուց է, որ ես նրան դուրդուրում եմ հոգուս խորքում խօսում եմ նրա հետ անգիտակցաբար, լռութեամբ: Լեռներում ու ձորերում մենակ թափառելիս որքան անգամ ես աշխատում էի բռնել, փայփայել բնութեան երազը կենդանի ու զեղեցիկ. այժմ այդ երազն է ապրում հարեւան սենեակում, եւ վշտանում էի, որ այնտեղից ինձ մօտ թափանցող խորհրդաւոր շողը խաւարեց:

Ճարս կտրած՝ դուրս եկայ սենեակիցս եւ դընացի թափառելու խաւար դաշտերում, ուր նոյնպէս մարել էին բոլոր լոյսերը, լռութեան պլպլան աչքերը: Ոչինչ չէր խանդարում ինձ, եւ մտքերս դառնում էին դլխումս անօրինակ ուժգնութեամբ: Իմ սրտում սկսուած հին փոթորիկը, բոցոտ յոյզերի չիոթը — անորոշ ու անհասկանալի՝ այժմ պատկեր ու նշանակութիւն էր ստանում: Ընդհատումն չկար. մի օր հոգուս խորքում մի զգացմունք էր ծնել, աճել էր դանդաղութեամբ եւ այժմ կարծես այլեւս պարտակել չէի կարողանում, այն աստիճան նա բռնուն էր ու խորունկ: Որչափ եւ տարօրինակ լինէր

այդ, բայց պարզ էր, որ երկու քոյրերը փոխառիոխ բորբոքել էին իմ սրտի կրակը, որ այժմ հրդեհում էր ինձ: Զգացի, որ այսպէս հեռանալ չեմ կարող, եւ որ լռութեան ու խաւարի մէջ իմ ներքին աշխարհում կատարուել է մի անդառնալի բան:

Տուն դարձայ մտախոհ. հարեւան սենեակում դեռ ձայն ու խօսակցութիւն կար: Կլարան դարձեալ մի բան էր պահանջում, քոյրը նախ փորձեց համոզել, մեղմացնել, եւ երբ այդ անկարելի եղաւ, դուրս գնաց: Դիչ յետոյ դրանս մօտից տանտիկնոջս ձայնը լսեցի:

— Պա՛րոն, օրիորդ Կլարան ձեզ բարի գիշեր է մաղթում:

— Բարի գիշեր օրիորդ Կլարային:

Հասկանալի էր, Մարգարիտը քոջ անօրինակ քմահաճոյքը կատարելու համար ստիպուած էր եղել դիմել տանտիկնոջս օգնութեանը՝ անծանօթ պարոնին անձամբ անհանգիստ չանելու համար:

Երբ հարեւան սենեակում ամէն ինչ դադարեց, ես էլ անկողին մտայ, բայց երկար ժամանակ անքուն էի, ուշադրութեամբ լսում էի դրան միւս կողմում քնած կանանց շնչառութիւնը եւ աշխատում էի որոշել, թէ ո՛րը որին է, կամ աւելի ճիշտ՝ ես ուզում էի լսել միայն Մարգարտի հեւքը: Ապա սկսեցի մտածել, որ բոլոր իմ արածը երեխայութիւն, անմտութիւն է, որ ծիծաղելի է այսպէս զբաղուել մի կնոջով, որ իմ երեսն էլ չի տեսել, եւ որին ես դիտել եմ միայն մի անգամ, այն էլ դադտադողի: Բայց իսկոյն յիշեցի, որ նրանից առաջ քոյրը կար էր այն հմայիչ արտաքինով, որին պակասում էր միայն իմացական կրակը ինձ բոլորովին յափշտակելու համար: Ահա այժմ այդ կրակը, ահա նոյն

Կլարան կերպարանափոխուած ու կատարեալ եւ իր հոգու խախտուած ներդաշնակութիւնը կարծես հըրաշքով վերականգնած Մարգարտի մէջ: Առաջինից ես համարձակ կարող էի փախչել, նա վտանգաւոր չէր, բայց այս երկրորդը, այս աննման Մարգարտը իսկեւիսկ մի սփինքս էր իմ ճանապարհի վրայ, եւ նրա առեղծուածներն իրանց խորհրդաւորութեամբ ինձ սղմում էին ինչպէս երկաթէ օղակներ: Ինքնախաբէութիւնն անօգուտ էր. զգացի, որ չեմ էլ փորձում ազատուել եւ նոյնիսկ ինքս եմ նետուած դէպի նա, ինչպէս թիթեռնիկը դէպի բոցը: Ես նման էի լեռնակատարից պոկուած ժայռին, որ արագութեամբ ներքեւ է գլորւում եւ յայտնի չէ՝ թէ ուր կը հանդէս:

V

Օգոստոսի սկիզբն էր, մի սիրուն առաւօտ: Վճռել էի ամբողջ օրը տանից չհեռանալ. ինչո՞ւ, չէի կարող ասել. գուցէ մի պարզ քմահաճոյք էր՝ արդիւնք իմ ներվային դրութեան կամ գուցէ մի ներքին պատճառ կար, որ ինձանից էլ դադարն էր: Մարդ յաճախ իր սեփական վարմունքի դրդէշները հեշտութեամբ դտնել չի կարողանում: Տրամադրութիւնս սկզբում վատ էր. յետոյ չափազանց ուրախացայ, որովհետեւ տանտիկինս հաղորդեց, թէ Մարգարտը կարող է մեզ սեղանակից լինել ճաշին, եթէ մենք սովորականից ուշ ճաշենք, մինչեւ նա կարողանայ քրոջը կերակրել:

— Խեղճ կ'ինը սաստիկ ձանձրանում է, աւելացրեց տանտիկինս, մեզ հետ գոնէ կը խօսի, սիրտը

կը բացուի: Քոյրը ճաշից յետոյ պառկում է հանգըստանալու, այն ժամանակ նա կարող է ցած դալ:

Այս նորութիւնն ինձ այնպէս ուրախացրեց, որ ես յիմարացած բացականչեցի՝ «չնորհակալ եմ»: Տանտիկինս դարմացած նայեց ինձ, ինքս էլ չփութուեցի ու կարկամուեցի: Ինչի՞ համար էի չնորհակալ եւ ո՞ւմը... Չգիտեմ, բայց ես այնպէս երջանիկ էի, որ վերջապէս մօտիկից պիտի կարողանամ տեսնել այն սքանչելի դեղեցկութիւնը, խօսել նրա հետ, իմանալ վերջապէս՝ ո՞վ է նա, եւ ինչո՞ւ է այստեղ, պարզել մանաւանդ՝ թէ ի՞նչ ներքին կապ կայ իմ եւ նրա բախտի մէջ:

Համբերութիւն չկար, ժամանակից շատ առաջ ցած իջայ սեղանատուն, բայց ինչ անելս չգիտէի: Նստել չկարողացայ, սկսեցի քայլել մի պատից միւսը: Մօտեցայ հայելուն մազերս յարգարելու համար եւ սարսափով նկատեցի, որ չփութութեան մէջ մոռացել եմ փողկապս կապել: Շուտով դուրս փախայ սեղանատնից, բենեակս բարձրացայ կարգի ձգեցի զգեստս, կրկին յետ եկայ: Դարձեալ մենակ էի, դարձեալ քայլել սկսեցի, հայելու մէջ նայեցի, մազերս յետ ձգեցի ու շտկեցի, սիրուն էի, գոհ մնացի, որ այդպէս է: Տանտիկինը դեռ աշխատում էր խոհանոցում: Դրան առաջ լսուեց կանացի զգեստի թեթեւ ջրչիւն: Ես յետ նայեցի յուղմունքով... նա էր, Մարգարտը, որ մտաւ ու կանգ առաւ չըւարած: Մենք նայում էինք իրար լուրթեամբ. դա մի վայրկեան էր, որ ինձ շատ երկար թուաց, ուղեցի մի բան ասել, բայց չկարողացայ եւ դարմացած էի, որ այդ կինն այդպէս չփութում է ինձ: Լըռութիւնն ընդհատեց նա:

— Ներեցէ՛ք, պարոն, ես կարծում էի, թէ

տանտիկինն այստեղ է... ձեր մասին նա ինձ շատ է պատմել, մենք համարեա ծանօթներ ենք, մեզ ներկայացնող չկայ, անհրաժեշտ պարտքը մենք ինքներս կատարենք:

Նա շնորհալի ձեռով ձեռքը մեկնեց, որ ես բռնեցի հազիւ զսպուած յուզմունքով եւ մի անշնորհ շարժումով դիպայ աթոռին, որ քիչ մնաց ընկնի: Մարդարիտը անուշադրութեան տուեց այդ բոլորը, հանդարտ մօտեցաւ լուսամուտին եւ նայում էր դուրսը: Սեւ դեհատի մէջ նրա գեղեցիկ, հոյակապ մարմնի ձեւերը իրանց բոլոր կատարելութեամբ ծրագրուած էին ակնապարար կերպով: Այդ ընդհանուր սեւութեան վրայ է՛լ աւելի գրաւիչ էր նրա դէմքի քնքոյշ սպիտակութիւնը եւ հարուստ մազերի ոսկեգոյն փայլը: Զգա՞ց արդեօք, որ նայում եմ նրան յափշտակուած, չդիտեմ, միայն յետ դարձաւ, անհոգ կերպով ասաց.

— Հրաշալի վայրում էք ապրում, հրաշալի մի գիշեր եմ անցկացրել այստեղ եւ այնպէս լաւ եմ զգում ինձ, այնպէս լաւ:

— Ես շատ ուրախ եմ, տիկին... այո՛, այստեղ շատ գեղեցիկ է, կազդուրիչ, մեղմ օդ... յուսամ՝ չէք ձանձրանայ, դրօսանքներ կատարելու շատ յարմար անկիւններ կան, եւ ես...

Ուզում էի յիմարարար ասել, թէ ես պատրաստ եմ ձեզ ծառայելու, բայց զգացի, որ շատախօսում եմ, ոտքովս թեթեւ աղմուկ հանեցի ու լռեցի: Հաւատացած եմ սակայն, որ նա լսեց ինձ եւ հասկացաւ դրութիւնս. ինքը բնաւ չէր շփոթւում, ես էի երեխայ դարձել մինչեւ այն աստիճան, որ վախնում էի շարունակել խօսակցութիւնը. զգում էի, որ անպատճառ յիմարութիւն կ'ասեմ: Մարդարիտը

յետ եկաւ մինչեւ սեղանը, յետեւից ձեռներով յենուեց նրան, աջ ոտքի թաթը յատակի վրայ խաղացնելով, ինչպէս անում են մտախոհ կամ երազող մարդիկ եւ գեղեցիկ աչքերը լուսամուտից դէպի հեռուն յառած՝ նայում էր լուրթեամբ:

— Ես ինչպէս նախանձում եմ ձեզ, մրմնջաց նա կամացուկ.— դուք կարող էք զնալ հեռո՞ւ, հեռո՞ւ, ա՛յ այն լեռներն ու ձորերը, որոնք կարծես հեռում են մշուշի մէջ:

— Այո՛, այնտեղ շատ գեղեցիկ է, դուք էլ հեշտութեամբ կարող էք վայելել լեռնային բնութիւնը, այդ ամենեւին դժուար չէ:

— Բայց քոյրս կայ, ես նրան մենակ ձգել չեմ կարող, նա այնպէս հեռու չի գնայ, այսինքն չի կարող գնալ:

Նա մի փոքր լռեց՝ միշտ աչքերը հեռուն ուղղած, ապա յանկարծ աւելացրեց՝ առանց ինձ նայելու:

— Այնպէս չէ՞, բարձր լեռներն ու մթին անտառները սարսափելի են գիշերով. դուք զգացե՞լ էք այդ սարսափը:

— Սարսափելի՞... ո՛չ, միայն խորհրդաւոր են ու ճնշող:

— Զգիտեմ, ինձ միշտ թուացել է, թէ նրանք խաւարի մէջ սարսափելի են:

Նա լռեց, բայց շարունակում էր ոտքով խաղալ յատակի վրայ եւ ըստ երեւոյթին բոլորովին ուրիշ բան էր մտածում: Ներս մտաւ տանտիկինը ճաշի պարագաներով:

— Ախ, դուք արդէն ծանօթացել էք, ինչ լաւ է. գիտե՞ք ինչպէս ուրախ եմ այսօր. վաղուց է, ինչ երեքով սեղան չենք նստել. այս նկարիչն էլ շատ

անդամ օրերով անյայտանում է, եւ ես մնում եմ բոլորովին մենակ, այնպէս տխուր է լինում, այնպէ՛ս տխուր: Ձեր ոտքը բարի է, տիկին, դուք եւ կաք, ահա նա էլ տանն է, այսօր դուրս չի գնացել:

— Այսօր ինձ այնպէս յոգնած էի դուում, ասացի ես եւ զգացի, որ կարմրում եմ: Նոյն վայրկեանին Մարգարիտն ինձ նայեց մի հայեացքով, որ կարծես ուզում էր ասել՝ «մի՞թէ»: Ստում էի եւ նրա հայեացքը տանել չկարողացայ, դուրս քաշ ձգեցի: Եւ վայրկենապէս գլխովս անցաւ մի անախորժ միտք, թէ դուցէ նա գիտէ իմ ներքինը եւ նոյնիսկ նկատել է, երբ ես նայել եմ դրան ճեղքից: Ծաշի ընթացքում ես ինձ զգում էի յանցաւոր երեսայի կացութեան մէջ, որ սպասում է, թէ շուտով իր ծածուկ արարքը կը բացուի, եւ ինքը կը պատժուի: Տանտիկինը հանաքներ էր անում, Մարգարիտը խօսում էր աշխարհ տեսած ու ապրած կնոջ համարձակութեամբ ամէն բանից: Ես լսում էի լռութեամբ. ամէն անգամ, երբ փորձում էի նայել նրան, հայեացքս նրա աչքերին էին հանդիպում, իսկոյն դուրս քաշ էի ձգում եւ կարմրում, անկարելի էր դիմանալ: Ի՞նչ ունէր այդ կինը իր դէմքի վրայ, մանաւանդ աչքերի մէջ, որ ինձ ստիպում էր լռել, բայց աներկբայ էր, որ նա զգում էր իր ոյժը, որ դա նրա համար նորութիւն չէր, ու կարծես զուարճանում էր իմ յուզմունքով, խաղում էր ինձ հետ, ինչպէս երեսան կը խաղար իր գնդակի հետ: Ես այլեւս չէի լսում, թէ նա ի՛նչ է խօսում, ի՛նչ է պատմում, նրա ձայնի ելեւէջները հնչում էին իմ ականջին որպէս մի անըմբռնելի երաժշտութիւն, եւ միայն մտածում էի այն մասին, թէ ես ինչո՛ւ եմ լռել, ինչո՛ւ չեմ կարողանում խօսել: Դարձեալ այս անօրինակ լռութիւնը,

նը, հզօր, ամենակարող, որ գործում է համրօրէն ու տիրաբար, որ ընկճում, յաղթահարում է, ինչպէս ինձ այս ժամին: Յիշեցի, որ մի տեղ կարդացել եմ. «Երբ չրթունքները նիրհում են, հոգին զարթնում է եւ գործի կենում»: Ո՞րտեղից յիշեցի. այժմ այս նախադասութիւնը դառնում էր իմ գլխում՝ ինչպէս ծանօթ երգի մի կտոր, որ չգիտես ինչո՛ւ՝ մարդ անդադար կրկնում է:

Կացութիւնս խղճալի էր ու վտանգաւոր. ես մի բառ չէի կարողանում ասել խօսակցութեանը մասնակցելու համար: Երբ տղամարդը կարկամում է մի կնոջ առաջ, վստահ կարող է լինել, որ հոգին գործում է անօրինակ ուժգնութեամբ, ինչպէս հէնց նոր վանդակի մէջ դրած թռչնակ, որ թալրտում է դուրս թռչելու համար: Այս կնոջ հանդէպ իմ չըրթունքներն էին կարկամուել, ես համր էի կտրել, բայց հոգին գալարւում էր լռութեան մէջ, եւ ինչոր մութ իղձեր աղմկում էին նրան:

Դաւադրական մի գեղեցկութիւն կայ այն լռութեան մէջ, ուր օրօրւում է դիմացդ նստած կնոջ պատկերը, եւ երբ համրօրէն, պաշտամունքի երկիւղածութեամբ աշխատում ես քո ներքին աշխարհում պարզապէս մի գեղեցիկ դոյութիւն, աներեւոյթապէս միացնել քո հոգուն մի այլ հոգի, որ անգիտանում է իրանից այնքան մօտիկ կատարուող ընդանչելի պայքարը: Բաժանուած սէրը կամ տանջանքը խիստ դուռնատ է այն մենաւոր զգացմունքի հանդէպ, որ բուն է դնում մի սրտում՝ ինչպէս փոքրիկ օձը մի սեւ խորշում կծիկ կծիկ գալարուած: Հոգիների յատակը ծալքեր ունի, որոնք ահաւոր են կամ սքանչելի, երբ չրթունքները խսպառ համր են: Սէրը եւ ոճիրը այնտեղ են հանգչում լռութեան մէջ:

Ահա այդ դիւթական լուսթիւնն էր, սիրոյ լուսթիւնը, որ համակել էր իմ ամբողջ ֆութիւնը, եւ ես ցաւով էի մտածում, որ դուցէ իմ հոգին աղմկող այդ բուռն զգացմունքի ծանրութիւնը մեն-մենակ տանեմ, անընկեր ու լքուած:

Ես տանջւում էի...

— Ձէի՞ք կամենայ մի փոքր տապալկած գետնախնձոր, հարցրեց տանտիկինս:

— Ո՛չ:

— Հիւանդ է՞ք:

— Ո՛չ:

— Պարոնը համարեա ոչինչ չկերաւ, ասաց Մարգարիտը:

— Մի օր մնաց տանը եւ ահա այսպէս վատ է դդում իրան:

Պատասխանի փոխարէն ես լուռ նայեցի խօսակիցներին անորոշ, համարեա ապուշ հայեացքով:

Ձիմացայ, թէ ինչպէս վերջացաւ ճաշը, ինչպէս մենք պարտէզ դուրս եկանք: Տանտիկինը մեզ շուտով թողեց եւ մենք երկուսով կրկին մնացինք երեսառ երես: Մարգարիտը մի շինծու հետաքրքրութեամբ, որ այնպէս յաջողում է կանանց եւ այնքան գողտրիկ է, նայում էր ծաղիկներին: Մի ամբողջ խումբ մեղուններ աշխատում էին նրանց վրայ՝ գլուխները թաղած ծաղկաբաժակների մէջ: Ես ըստիպում եմ իմ ցոյց տալ, թէ բաժանում եմ նրա հետաքրքրութիւնը, բայց իրօք մտածում էի խօսակցութիւն սկսել:

— Նայեցէ՛ք այս մեղուններին, ասաց նա, սրանց ըստ երեւոյթին խելացի, գիտակցական աշխատանքի տակ թաղնուած անգիտակցութիւնը ինձ համար միշտ եղել է մի զարմանալի առեղծուած:

— Ինչո՞ւ է՞ք ասում, տիկին, արտաքին անգիտակցութեան տակ թաղնուած գիտակցութիւնը. նրանց աշխատանքը մեզ թւում է մեքենական, բայց այդպէ՞ս է արդեօք:

— Թո՛ղ այդպէս լինի, էականն այդ է՛, այլ ներքինը, որը մնում է առեղծուած:

— Լուսթեան մէջ, տիկին, շատ, չափազանց շատ բան կայ, որոնք միշտ կը մնան առեղծուածներ— մեղունների ներքինն էլ այն մեծ լուսթեան մի մասնիկն է, որի մէջ կատարւում են այնքան սքանչելիքներ:

— Սքանչելիքներ՝ — հաւատացած էք:

Նա թափով մի ծաղիկ քաղեց եւ նայում էր թերթիկներին մտախոհ կերպով՝ ասես այնտեղ փնտռելով իր հարցի պատասխանը:

— Մի՞թէ դուք հակառակն էք մտածում:

— Լուսթեան մէջ կատարուածը տարաբախտաբար միշտ սքանչելի է՛, ասաց նա եւ ներվային շարժումով փետեց ծաղկի թերթիկները, ցրիւ տըւեց:

Տանտիկինը յայտնուեց:

— Տիկին, Կլարան զարթնել է եւ ձեզ է կանչում:

Մարգարիտը հեռացաւ շտապով, թողնելով՝ որ ես խորհեմ նրա վերջին ասածի վրայ: Արդարեւ՝ ի՞նչ էր ուղում ասել «լուսթիւնը միշտ սքանչելի է՛» խօսքերով: Մի՞թէ նա գուշակել է իմ հոգում կատարուածը եւ դժգոհ էր, մի՞թէ ուղում էր ասել, թէ ինքը գիտէր, որ ես նայել եմ նրան գաղտագողի ձեւով եւ ակնարկ էր անում ինձ պատժելու համար: Բոլոր մտքերս վատ էին, ճաշից առաջ այդ կնոջը տեսնելու երջանիկ տրամադրութիւնս կորաւ,

եւ նրա տեղը մնաց մի ճնշող զգացմունք, ուր ամօթն ու անորոշութիւնը, երկիւղն ու թախիծը խառն էին: Ափսոսացի, որ մի քանի օր առաջ չմեկնեցի: Բարձրացայ սենեակս, սլալուսակս կապեցի եւ վար իջայ, տանտիկնոջս մնաս բարի ասացի:

— Ո՞ւր դարձեալ:

— Լեռները:

— Երեկոյեան կը վերադառնա՞ր:

— Չեմ կարծում:

— Դարձեա՛լ ... ախ այդ նկարիչները:

Ես մեկնեցի, յուսալով՝ որ մինչեւ վերադարձս մի բան տեղի կ'ունենայ, մի անսպասելի փոփոխութիւն, որ ինձ կ'ազատի այս ծանր վիճակից:

VI

Երեք օր յետոյ վերադարձայ:

Պանսիօնում ոչ մի փոփոխութիւն. իրերն ընթանում էին առաջուայ կարգով:

— Ահա եւ թափառականը, ասաց տանտիկինս ճաշի ժամանակ. կարծում էի, թէ ձեր ոտքը բարի է, տիկի՛ն. այսուհետեւ մի քիչ էլ տանը կը նստի, բայց էլի մեզ մենակ թողեց:

— Երեւի ո՛չ միայն ոտքը բարի չէ, պատասխանեց Մարգարիտը, այլ եւ ձանձրացնում ենք նրան:

— Տիկի՛ն, լաւ գիտէք, որ ձեր ասածը ճշմարիտ չէ, որ դուք ինձ բնաւ չէք ձանձրացնում:

— Ես գիտե՞մ ... օհօ՛:

Նա ծիծաղեց բարձրաձայն, եւ ես կրկին կարմրեցի ասածիս համար ու գլուխս քաշ ձգեցի:

— Ես միայն մի բան գիտեմ, որ դուք սիրում էք բնութիւնը, լեռնային տեսարանները, ինչպէս բանաստեղծ-նկարիչ:

— Ե՛ւ ձորերի խուլ լուսթիւնը, ե՛ւ անտառների հազիւ լսելի շշուկը...

— Թռչունների երգը, ջրերի կարկաչը, խոտերի փսփսոցը, գեփիւռի սլալոցը, շարունակեց նա կատակելով եւ կրկին քրքշաց բարձրաձայն ու լռուեց: Նա մտախոհ խաղում էր ձեռքի պատառաքողի հետ, քիչ յետոյ շարունակեց.

— ... Իսկ ես ձեր այդ լուսթիւնը բնաւ չեմ սիրում ... լուսթիւնը զարհուրելի է... նա բարոյական աւերածն է... ներքին թշնամին, որ կրծքում է այնքան ազնիւ, անմեղ հոգիներ խուլ խաւարի մէջ. ո՛չ, ես դողում եմ լուսթիւնից:

— Մի՛շտ:

— Միշտ... լուսթիւնը ինքը սոսկումն է. եթէ բնութեան մէջ ձայնը չլինէր, երկիրը սարսափից կը ձայթէր ու փշուր-փշուր ցրիւ կը դար անհունութեան մէջ. եթէ մարդը խօսք չունենար, հոգին կը սլայթէր զարհուրանքից. վա՛յ այն հոգուն, ուր իշխում է լուսթիւնը: Համբերը միշտ խենթեր են նաեւ... Ես լուսթիւն չեմ սիրում:

Նրա ձայնը դողում էր. խօսքերը, որոնք հնչում էին անօրինակ ուժգնութեամբ, կարծես մի մութ դաղանիք էին թագցնում: Ես չէի սպասում, թէ նա այսքան լուրջ կերպով կը զբաղուի մի անմեղ խնդրով, այսքան կերք ու յոյզ կը դնի իր համոզմունքների մէջ: Չարմացած էի ու հետաքրքրուած, ուստի մեղմութեամբ շարունակեցի.

— Ես ձեզ հետ համաձայն չեմ, տիկի՛ն, խօսքը լուսթեան մի մասն է միայն, ամենաչնչին, ամենա-

խղճուկ մասը, հաւատացնում եմ ձեզ, կեանքի եւ տիեզերքի խորհուրդը լուսթեան մէջ է: Խօսքը լը-
ռութեան մի անկիւնը բացող քօղն է, իսկ նուիրա-
կան ստեղծագործութիւնը տիեզերքի մէջ կամ
մարդկային հոգում միշտ կատարւում է համրօրէն,
մի վեհ խաղաղութեան մէջ, ուր վայրկեանները յա-
ջորդում են իրար անշշուկ, եւ ամէն մէկը քար լը-
ռութեամբ կերտում է սքանչելիքները: Միթէ հա-
մաձայն չէ՞ք, որ նոյն իսկ անկեղծ ու խորունկ սէ-
րը միշտ համր է լինում. դուր չէ ասուած, որ «երբ
չըթունքները նիրհում են, հոգին զարթնում է եւ
գործի կենում»:

— Տիկի՛ն, ձեր կարկանդակն այսօր հիանալի
է, դիմեց նա յանկարծ տանտիկնոջը:

Ես կարկամեցի ու զայրացայ, աւելի պարզ ու
վճռական ձեւով դժուար էր հեգնել իմ ասածը, մա-
նաւանդ սիրոյ իմ փրկիսովայութիւնը:

— Ծաշի ժամանակ մետաֆիզիկան բաւական
անմարս բան է, այնպէս չէ՞, ասաց նա անհոգ ծի-
ծաղելով:

Այրի է, մտածեցի ես, իսկ այրիները նման են
այն թռչուններին, որոնք մի անգամ ազատուել են
թակարդից: Սէրն իրբեւ իդէալական, եթերային
մի յարաբերութիւն սեռերի՝ դադարել է նրանց հա-
մար որեւէ դին ունենալ, որովհետեւ կեանքը եւ ի-
րերը դարձել են դրական: Իմ բառերը երեւի խիստ
օտարօտի են հնչում այս այրի կնոջ ականջին, եւ
իմ հոգին բորբոքող կրակը դուցէ երբեք չի վարա-
կի սրան: Ո՞վ դիտէ, դուցէ նա իր գեղեցիկ արտա-
քինի տակ թաղցնում է կեանքի տգեղութիւններից
կամ անարդարութիւններից ցաւած, յոգնած մի հո-
գի, հեգնող ու թերահաւատ դէպի ամէնը եւ ամէն

ինչ, որ վերաբերում է մարդկային իդէալական յա-
րաբերութիւններին:

Այս բոլորն անցնում էր իմ գլխով այն ժամա-
նակ, երբ Մարգարիտը հանդարտ ուտում էր կար-
կանդակները եւ վրաս չէր էլ նայում: Այսպիսի լը-
ռութիւնը ճիշտ որ զարհուրելի էր, որովհետեւ իմ
ներքին աշխարհում զաւարտող լուռ զգացմունքին
այս գեղեցիկ, այս դիւթական արարածը պատաս-
խանում էր իր կարկանդակներով: Դա էլ մի տեսակ
աններդաշնակութիւն էր, որ իմ սիրտը ցաւեցնում
էր: Ինձ թւում էր, թէ գեղեցկութիւնը երբեք բիրտ
չպէտք է լինի:

Ծաշը վերջացաւ. մենք կրկին դուրս եկանք
պարտէզ:

— Հրաշալի օր է, ասաց նա՝ դէպի հեռուն,
դէպի կապուտակ լեռները նայելով. իսկեւիսկ թա-
փառելու եւ լուսթեան հմայքը ճաշակելու օր, այն-
պէս չէ՞...

Նա հեղնում էր:

— Ես այսօր գրօսանքի չեմ դնալու:

— Ի՞նչպէս ասացիք ճաշի ժամանակ. «երբ չըր-
թունքները նիրհում են, հոգին զարթնում է եւ գոր-
ծի կենում»։ Լաւ է ասուած, բայց ինձ հետ ձեր հո-
գին գործի կենալու պէտք չի զգայ, որովհետեւ
մենք միշտ կը խօսենք: Ա՛յ, դնանք դէպի այն ծա-
ռուղին, ուր այնպէս զով է, տանտիկինն ինձ կը
կանչի, եթէ Կլարան զարթնի:

Նա ներս մտաւ, հովանոցը վերցրեց, եւ մենք
քայլեցինք լուսթեամբ՝ կողք կողքի: Ծանապարհին
մի քանի անգամ նրա գիրգ բազուկը դիպաւ իմ թե-
ւին եւ ախորժելի սարսուռով ցնցեց ինձ: Ես նայե-
ցի զաղտագողի կերպով՝ իմանալու համար, դիպ-

ուածո՞վ եղաւ այդ հպումը, թէ դիտաւորեալ, բայց նրա դէմքի վրայ ո՛չ մի փոփոխութիւն: Նա քայլում էր իմ կողքից հոյակապ ու սեւադեղնոտ եւ անհոգ կերպով խաղացնում էր ձեռքի հովանոցը: Ծառուղին հրաշալի էր. երկու կողմից ծառերը բարձրացել էին եւ վերեւում սիրահարներին պէս դրկումել իրար հետ՝ ոսոս ոսոսի խառնելով: Մեր գլուխներին վրայ կանաչի մի սքանչելի կամար էր՝ տերեւներին մոզայիկներով զարդարուած, որոնց արանքից արեւի շողերը թափանցում էին, մի վայրկեան խաղում իմ գեղեցիկ ուղեկցուհու ոսկեգոյն մագերի, ճակատի, կամ աչտերի հետ, ինչպէս փայլուն թիթեռներ, իսկ նա շարունակում էր քայլել՝ հայեացքը միշտ դէպի հեռուն, դէմքը մտազբաղ, երազող: Եւ լուռ էի յամառաբար եւ սպասում. արդէն ծառուղիի մէջտեղումն էինք, երբ նա ընդհատեց լռութիւնը.

— Ես ասացի, որ լռութիւնը զարհուրելի է, իսկ դուք շարունակում էք լռել:

— «Նրբ չրթունքները նիրհում են, հոգին զարթնում է եւ գործի կենում», պատասխանեցի ես առանց վերեւ նայելու: Նա յանկարծ կանգ առաւ, իր ուժեղ, դիւթիչ հայեացքն ինձ ուղղեց մի վայրկեան, ապա հովանոցի ծայրով մի չոր տերեւ ծառից ու վերցրեց:

— Դուք ինձ սիրո՞ւմ էք, հարցրեց նա վճռական ու լուրջ կերպով:

Հարցն այն աստիճան անսպասելի էր, որ ես միանգամայն չփոթուեցի եւ մնացի կարկամուած: Մի վայրկեան մենք նայում էինք իրար. նա համարձակ ու իշխող, իսկ ես փոքրացած ու խղճուկ:

— Չէ՞ք պատասխանում:

— Այսինքն .. ես ի՞նչպէս արտայայտեմ ... դուք այնպէս — յանկարծակի ...

— Դուք ինձ սիրո՞ւմ էք, հարցն կարծեմ պարզ է, եւ ձեր մի խօսքն այժմ աւելի արժէ, քան ձեր լռութեան ամբողջ փրկիստիպայութիւնը. ես այդ խօսքին եմ սպասում:

— Այո՛, սիրում եմ ...

— Այսպէ՛ս ... ես այդպէս էլ ենթադրում էի. երբ տղամարդը կնոջ առջ միշտ խորտնած հորթի կերպարանք է չինում, ապուշ-ապուշ նայում երեսին, լալկան ճառեր ասում, նա կամ սիրում է, կամ սիրելու վրայ է:

Նա ծիծաղեց, բայց այս անգամ առհարկի:

— Ո՛չ, տիկին, երբ տղամարդը կնոջ մօտ համր է կտրում, խօսք չի գտնում ասելու, նա կամ սիրում է, կամ սիրելու վրայ է:

— Լաւ, ընդունինք, որ այդպէս է, բայց համաճայեցէ՛ք, որ ձեր սէրը շատ է նման մեղուների սիրոյն. դէպի ծաղիկները: Բզզաց, թռաւ, ճանապարհին դառաւ մի սիրուն ծաղիկ, թեւերը կը ծալի, կը նստի ծծելու, յետո՞յ ... դարձեալ դէպի առաջ, կը նստի ծծելու, որոնց բոլորին նա հաւասար դէպի նոր ծաղիկներ, որոնց բոլորին նա հաւասար չափով է սիրում անշուշտ: Ես ձեր ճանապարհի վրայ յատնեցի, այդ ճշմարիտ է, բայց խոստովանեցէք, որ ժամանակը կարճ էր, այնպէս չէ՞, չափազանց կարճ, հազիւ մի շաբաթ:

— Տիկին, դուցէ դուք նկատել էք, որ ես մի գեղապաշտ երազող եմ: Ես եկայ յատկապէս այս խուլ անկիւնը՝ բնութեան ծոցում մենակ երազելու համար: Շատերին կարող է տարօրինակ թուալ, որ մի լուրջ մարդ երազելը դարձնում է դրաղմունք. բայց ես կը կամենայի, որ դա դոնէ ձեզ համար

տարօրինակ չլինէր: Մեր ամբողջ կեանքն էլ մի երազ է, մի տխուր երազ, եւ յետոյ՝ մեր արածի արժէքը մեր մէջ, մեր հոգում պէտք է փնտռել եւ ոչ դրսում: Տարօրինակութիւն չկայ աշխարհում, որովհետեւ հաստատուն, յաւիտենական օրինակ նոյնպէս չկայ: Ես իմ ծննդավայրում մի մարդ էի ճանաչում, մի խեղճ, աղքատ երաժիշտ, որ փոխանակ իր արհեստով հաց վաստակելու՝ բարձրանում էր գիշերները մի բլրի վրայ եւ նուազում էր աստղերի համար. տարօրինակ էր, չէ՞, ամէնքն էին գտնում տարօրինակ... բայց մարդն ինքն էր միայն ըմբռնում իր արածի արժէքը եւ իր ձեռով հասկանում կեանքը: Եւ այսպէս, տիկի՛ն, ես այն խեղճ երաժիշտի պէս եկայ այս մոռացուած վայրերում աստղերը երգելու խուլ գիշերին: Այստեղ իմ շուրջն իշխող այս սքանչելի ներդաշնակութիւնն ինձ թւում էր բնութեան մի սիրուն երազ: Իմ անվերջ թախառումների մէջ ես յաճախ ցաւով էի մտածում, որ այդ դարմանալի երազը համր է ամէն տեղ, որ նրան չի կարելի բռնել, գլուխ, գուրգուրել: Ինձ թւում էր, թէ արարածների հոգում ապրող յարատեւ թախիժը յատկապէս այդ երազը բռնելու եւ վայելելու մշտական, անյադուրդ եւ անկարելի տենչն է, որին բաւականութիւն տալու համար մենք քաղում եւ մի վայրկեան յետոյ ոչնչացնում ենք զեղեցիկ ծաղիկները, վազվզում ենք կանաչի վրայով ու տրորում խոտերը, բռնում ենք զբաւիժ թիթեռը եւ սպանում մեր ձեռքերի մէջ: Ամէն մի մասնակի գեղեցկութեան տակ մենք փնտռում ենք անհունը եւ չգտնելով՝ ասես զայրացած փշրում ենք ու անցնում: Բնութիւնը ստեղծում է, եւ մարդը միայն աւերում...

— Վերստին ստեղծելու համար:

— Անշուշտ, բայց աւելի նուազ կատարեալը, քան բնութեան ստեղծագործութիւնն է: Բայց դուցէ՛ ես ձեզ ձանձրացնում եմ, տիկի՛ն:

— Խօսեցէ՛ք, խօսեցէ՛ք, ես սիրում եմ, երբ այսպէս խօսում են:

— ... Եւ ահա հոգեկան այս կացութեան մէջ անսպասելի կերպով ես տեսայ ձեր քրոջը...

— Իմ քրոջը... կրկնեց նա յուզմունքով. — նստե՛նք այս նստարանի վրայ:

— Ձեր քրոջը, շարունակեցի ես՝ նստարանի վրայ տեղ բռնելուց յետոյ. — նրա դիւթական արտաքինով յափշտակուած՝ ինքս ինձ ասացի. «ահա՛ նա, այն երազը մարմնացած մի չքնաղ արարածի մէջ», բայց անմիջապէս այն սպանիչ ժպիտը, նրա խախտուած, խեղաթիւրուած հոգին, նրա փշրուած բանականութիւնն ինձ յետ մղեց: Հոգուս մէջ մնաց միայն մի կիզիչ ցաւ եւ նրա հմայիչ պատկերը աննիւթ, եթերային, դարձեալ երազի պէս, որ չգիտէի՝ ո՛ւմ հետ կապել, ո՛ւր մարմնացնել: Որոշել էի հեռանալ այդ ցաւով, դուք եկա՛ք... եւ ինձ համար պարզուեց ամէն ինչ, ես տեսայ վերջապէս իմ սեփական հոգին... Ես ձեզ սիրել եմ առանց տեսնելու, ես ձեզ սիրել եմ ձեր քրոջ մէջ առանց այդ իմանալու, իմ հոգին ձեզ փնտռում էր՝ ինչպէս թախառական ամպը մի բարձր լեռնակատար, ինչպէս ծովեզրը կտրող թռչունների երամը հանդէս պէս մի ժայռ: Ես անկեղծ եղայ տիկի՛ն, բայց ձեր յուզմունքը ինձ ընկճում է: Ինձ ցաւեցնում. գուցէ դուք մի հիասթափուած էք, մի վշտահար, ներեցէ՛ք ինձ՝ եթէ իմ խօսքերը եկան մի ծածուկ վէրք մորմոքելու, մի հին ցաւ նորոգելու...

— Դուք ինձ սիրել էք իմ քրոջ մէջ... Կրկնեց նա մեքենաբար՝ աչքերը մի կէտի յառած եւ խորին ցաւով.— խեղճ քոյր, խեղճ քոյր, շարունակեց նա յուզմունքով, եւ ես նկատեցի, որ աչքերը թացացան եւ շրթունքները դողդողացին:

Ես սպասում էի. նա հովանոցի ծայրով խաղաղում էր գետինը կիսով չափ առաջ կռացած:

— Շնորհակալ եմ ձեր անկեղծութեան համար, ասաց նա՝ յանկարծ ոտի կանգնելով.— իրաւունք ունէիք ասել այդ բոլորը ... խօսելը լաւ է, թո՛ղ ամէնքը խօսեն, ամէ՛նքը, լուռութիւնը զարհուրելի է, խեղճ քոյր... Բայց մենք շատ ուշացանք այստեղ, քոյրս երեւի զարթնեց, ահա տանտիկինը դուրս եկաւ դռնից. ցտեսութիւն:

— Բայց, տիկին...

— Ցտեսութիւն:

Եւ նա շտապով դիմեց դէպի տունը:

Ես մնացի կանգնած. լուռ նայում էի նրա ըստն չէլի հասակին, նրա բարձր, նուրբ իրանին, որ թեթեւ օրօրում էր ծառերի տակ, բոլոր այդ գեղեցիկ մարմնի բարեձեւութեանը, որի վրայ բնութիւնը գործել էր ասես մի կանխամտածուած ծրագրով: Նայում էի, եւ ինձ թւում էր, թէ այդ վախճող պատկերից մի բան մնաց ինձ մօտ, մի աներեւոյթ բան նրա էութիւնից, որ չձեցրեց ինձ: Էլ ոչ մի կասկած չկար, խենթի պէս սիրում էի այդ կընծը. իսկ նա՞...

Վերստին նստեցի նստարանի վրայ, երբ նա իսպառ ծածկուեց, եւ ընկղմուեցի խոհերի մէջ: Իմ բախտն էր վճռում...

VII

Անցան էլի մի քանի օրեր առանց որեւէ փոփոխութիւն բերելու մեր յարաբերութիւնների մէջ: Ճաշին եւ ընթրիքին Մարգարիտն իրան պահում էր այնպէս, կարծես ոչինչ չէր պատահել մեր մէջ, ոչ մի խօսակցութիւն տեղի չէր ունեցել: Երջանիկ տանտիկինս խօսում էր մերթ իր հերուայ նկարչից, մերթ ուրիշ կենողներից, յաճախ եղանակից. Մարգարիտը կանացի յամառութեամբ միանգամայն անուշադիր թողնելով ինձ՝ առանձին հետամաշն անուշադիր թողնելով ինձ՝ առանձին հետաքրքրութեամբ լսում էր նրան, ինքն էլ իր կողմից պատմում էր հազար ու մի աննշան բաներ, կեանքի մանր դիպումներ, անմեղ արկածներ, որոնց յերկրելու կանայք այնպէս վարպետ են: Երբեմն ես մի խուլ կատաղութեամբ աչքս յառում էի նրա երեսին՝ նրա ուշադրութիւնը գրաւելու հաստատ որոշումով. նա երկար ժամանակ տանում էր իմ հայեացքը դիտաւորեալ, խորամանկ ձեւով եւ յանկարծ այնպէս էր նայում, որ ես ստիպուած՝ քաշ էի ձգում գլուխս: Այդ զարմանալի աչքերի լուռ հայեացքին ես երբեք դիմանալ չէի կարողանում: Ես մնում էի վհատուած ու դատապարտուած լսելու այս երկու կանանց խօսակցութիւնները, որոնք կարծես դաւադիրներ լինէին իմ դէմ:

«Այլի է, մտածում էի ես, դուցէ եւ մի անսիրտ կին, իսկեւիսկ մի դրաւիչ սֆինքս, որի առեղծւածները լուծել ես երբեք չեմ կարողանայ»:

Ճաշերից յետոյ նա այլեւս բնաւ ինձ հետ պարտէզ չէր իջնում, դէպի ծառուղին չէր գնում եւ փակում էր սենեակում քրոջ հետ՝ ասես մի անա-

սեղի վտանգի առաջ:

Երեկոնները ես լսում էի նրա ձայնը դրանա առաջ.

— Պա՛րոն, Կլարան ձեզ բարի գիշեր է ցանկանում:

Ես պատասխանում էի միեւնոյն ձեւով, բայց վրդովուած, որ այդ կինը ինձ յիշում է միայն այդ ժամանակ. ապա ես լսում էի հարեւան սենեակից կանացի դիւստների այն մեղմ ու հաճելի խշխշոցը, որ յիշեցնում է ծառերի սօսափիւնը գիշերին, անկողինների թեթեւ ճռճոցը մարմինների ծանրութեան տակ, եւ յետոյ ամէն բան լռում էր, եւ իմ շուրջն իշխում էր մի զարհուրելի ամայութիւն: Ես սկսում էի մեղմիւ քայլել սենեակումս յետ ու առաջ միակերպ, անվերջ, ընկճուած խեղդող թախծի ծանրութեան տակ: Ինձ թւում էր այդ ժամերին, որ ես մոռացուել եմ աշխարհից, որ էլ ոչ մի կենդանի չունչ չկայ իմ շուրջը, որ ես մենակ գտնուում եմ մի տեղ, ուր ինձանից դուրս էլ ոչ ոք չկայ: Ապա մի թեթեւ շշուկ, մի ջնջին ձայն հարեւան սենեակից ինձ պարզում էր իրականութիւնը, եւ այն գիտակցութիւնը, թէ այս փոքրիկ դուռը բաժանում է ինձ այն չքնաղ էակից, որ խել է իմ հանգիստը, աղմկել իմ հոգին, սիրտս համակում էր անհուն ցաւով: Գոնէ հեռու լինէր, գոնէ թողնէր հեռանար, կամ ես կարողանայի գլուխ առնել կորչել, բայց այնքան մօտիկ, միայն մի դռնով բաժանուած՝ — այդ անտանելի էր: Երբեմն մի խելագար տենդ էր բռնում հոգիս, ես մտածում էի մօտենալ այդ դրանը, կամացուկ կանչել նրա անունը, աղերսել, աղաչել, որ դուրս գայ: Եւ այս ցանկութիւնը դնալով աճում, զօրանում էր իմ սրտում մինչեւ այն աս-

տիճան, որ այդ աներեւակայելի դժութիւնը չանելու համար դուրս էի փախչում սենեակիցս, նստում պարտիզում, կամ գնում թափառելու խաւար դաշտերում:

Զարհուրելի էր. այդ կինը իմ ճակատագիրն էր դարձել, որից ես մի վայրկեան խուսափել չէի կարողանում: Ես հաւատացած էի, թէ նա գիտէ բոլորն, ինչ ես կրում էի, հասկանում է իմ հոգեկան կացութիւնը եւ վարւում է ինձ հետ՝ ինչպէս բազէն իր որսի հետ, ճաշակում է իմ տանջանքը, մաս-մաս սպրում է աւերածի դերագոյն հաճոյքը, ո՛վ գիտէ՝ ինչ մի սարսափելի դաղտնի քէն է յագեցնում՝ տղամարդի սիրտ այսպէս քրքրելով: Ես գիտէի, որ խաբուած սէրը շատ անգամ սարսափելի է դարձնում կանանց, որ նրանք ընդունակ են այնուհետեւ կոյր ատելութեան եւ վրէժի առարկայ դարձնել առաջին պատահած տղամարդին: Որքան բուռն ու անդուստ է մի կին իր սիրոյ մէջ, այնքան կատաղի է եւ ահաւոր իր ատելութեան մէջ. արդեօք մի այդպիսին չէ՞ իմ ճանապարհի վրայ:

«Սֆի՛նքս, սֆի՛նքս, զարհուրելի առեղծուածներով», մրմնջում էի ես՝ խաւարի մէջ քայլելով:

Իայց եւ այնպէս մի բան սէտք էր անել, մի վճռական բան:

Մի օր ճաշի ժամանակ, երբ տանտիկինը մի վայրկեան խոհանոց մտաւ եւ մեզ մենակ թողեց, Մարգարիտը դարձաւ ինձ:

— Դուք դեռ երկա՞ր կը մնաք այստեղ:

Պատասխանի փոխարէն ես նրան նայեցի լուռ ու վշտացած:

— Հարցս ձեզ զարմացնո՞ւմ է:

— Ոչ միայն զարմացնում, այլեւ վշտացնում

է. եթէ ես ձեզ արդէն խիստ եմ ձանձրացրել, տի-
կի՛ն, կարող եմ հեռանալ. բայց կարծում եմ, որ իմ
վերաբերմունքը դէպի ձեզ վայելչութեան սահմա-
նից բնաւ չի անցել:

— Օ՛ր, բոլորովին այսպիսի պատասխանի հա-
մար չէր ձեզ տուած հարցս, ասաց նա ժպտելով, —
այլ հէնց այնպէս, մի բան ասած լինելու համար —
դուք այնպէս լուռ էք միշտ:

— Ի՞նչ կայ որ, լռութիւնը թէեւ զարհուրելի
է ձեր ասելով, բայց նրա պատճառած սոսկումը
չատերին խիստ հաճելի է:

— Դուք անարդար էք դէպի մի կին, որին չէք
ճանաչում. ասենք՝ դա զարմանալի չէ, տղամար-
դիկ միշտ հեշտութեամբ անարդար են լինում, երբ
խնդիրը կանանց է վերաբերում:

— Լսեցէ՛ք, տիկի՛ն, չէ՞ք գտնում, որ մեր այն
խօսակցութիւնից յետոյ դուք ինձ դոնէ մի վերջին
խօսք պարտական էք:

— Դուք գերադասում էք լռութիւնը, եւ ես
ձեզ հաճելի լինելու համար լռում եմ:

Եւ նա դարձեալ քրքջաց իր հնչուն, անհոգ ծի-
ծաղով, որ երբեմն ինձ այնքան հաճելի էր եւ որ
այժմ սրի պէս ցցուած էր սրտումս:

— Մի՛ շահագործէք այդ նախադասութիւնը,
մի՛ աղաւաղէք նրա միտքը, աղաչում եմ ձեզ:

Ներս մտաւ տանտիկինը՝ բերելով երկրորդ կե-
րակուրը:

— Հրաշալի է, ես շատ սիրում եմ մակարոնի,
բացականչեց Մարգարիտը՝ կարծես ուրախացած,
որ ինձ կարող է թողնել անպատասխան:

«Սֆի՛նքս, սառն, անողորմ սֆի՛նքս», մրմռացի
ես՝ ճմրտելով ձեռքիս մէջ անձեռոցիկը:

— Տիկի՛ն, դարձայ ես դէպի տանտիկինս, —
մոռացայ ձեզ ասել, որ վաղը մեկնում եմ:

— Դարձեա՞լ, Տէ՛ր Աստուած, քանի՞ օրով.
ա՛խ այս նկարիչները:

— Ես մեկնում եմ իսպառ, աւելացրի ես վրձ-
նական եղանակով:

— Ի՞նչպէս, ինչո՞ւ այդպէս յանկարծ, բացա-
կանչեց տանտիկինս շփոթուած ու լացակամած. —
որքա՞ն ցաւալի է... ես ձեզ սիրում էի որդու պէս
... յետոյ՝ ամէնքս այնքան ուրախ էինք. եւ այն
սենեակն էլ, որ պարապ է մնալու:

— Ապահով եղէք, ես կը վճարեմ ամբողջ ամ-
սուայ վարձը:

— Ա՛խ, այդ ոչինչ. վճարը չէ բանը... շնոր-
հակալ եմ, բայց առանց ձեզ այնքան ձանձրալի կը
լինի այստեղ, այնպէս չէ՞, տիկի՛ն, դիմեց նա
Մարգարիտին:

— Հա՛, ի հարկէ, պատասխանեց վերջինս, —
պարոնն ի դուր է շտապում այդպէս. բայց երեւի
ձանձրացրինք. ի՞նչ կարող ենք ասել:

Ճաշը վերջացաւ. ես լռութեամբ բարձրացայ
սենեակս՝ հաստատ որոշելով մեկնել յաջորդ առա-
ւօտը: Ուրիշ ելք չկար:

Նոյն դիշեր, երբ ամէնքը քուն մտան, ես դուրս
եկայ պարտէզ լռութեամբ եւ նստեցի մի նստարանի
վրայ: Ուզում էի վերջին անգամ ճաշակել այն վայ-
րերի քաղցրութիւնն, ուր այնքան ախորժեղի եւ
դառն ժամեր էի անցրել: Գիւղում ձայն չկար. ճա-
նապարհները վրայ դադարել էին ոտնաձայները.
լեռ ու ձոր, բլուր ու անտառներ նիրհում էին հըս-
կայի քնով, եւ երկինքը՝ աստղադարձ ու անմռունչ՝
ասես վեհօրէն հսկում էր նրանց վրայ: Այնպիսի
ժամ էր, որ կարծես բնութիւնը ընկղմուած լուռ-

Թեան մէջ՝ մտմտում էր մեղմիւ իր անհասանելի զաւրտնիքները, որոնցից ծնունդ պիտի առնէին այնքան սքանչելիքներ։ Ինձ թւում էր թէ այն թանձր խաւարի մէջ բոլոր բարերար ոյժերը դործում են մի առանձին ուժգնութեամբ։ Եւ նրանց ընդհանուր ձիգերը միանում են այն զարմանալի ներդաշնակութեան մէջ, որ այնքան աննիւթ վայելքների աղբիւր է եւ այնպէս օրօրում է մարդկային հոգին սիրուն անուրջներով։ Այդ բարերար, ստեղծադործող լուսնիւնը բռնում էր նաեւ իմ ամբողջ հոգիւնը, թափանցում էր մինչեւ իմ սիրտը, եւ կարծես լուծւում, ապրում էի նրա հետ եւ երազում էի նրա հետ, բայց դժբախտ էի։ Տէ՛ր Աստուած, որքա՛ն զեղեցիկ էր ամէն ինչ։ Եւ ինչո՞ւ մարդկային հոգին այդպէս աղմկող այնքան ցաւոտ յոյզեր, ինչո՞ւ այդ սքանչելի ներդաշնակութիւնը բալզամի կաթիլներով չի իջնում նաեւ տանջուող սրտերի վրայ։

Ես մտածում էի, եւ իմ մտքերը սեւ էին։

Իմ ճակատագիրը՝ որպէս մարդի, ինձ զայրացնում էր եւ վշտացնում։ Անգամ սէրը, անխառն, դերագոյն վայելքի միակ աղբիւրը նոյնպէս թունոտ է։ Ի՛նչ ողորմելի են մարդկային երջանկութեան երազները. եթէ հնար լինէր բոլոր ցաւերը ջնջել, այնուամենայնիւ դեռ էլի միլիոնաւոր սրտեր չէ՞ին մնալ մենակ ու չհասկացուած. դժբախտ սէրը յաւիտենական է, քանի որ մի հոգի անհասկանալի ու բուռն մղումով կը նետուի դէպի մի ուրիշը առանց պատասխան դտնելու։

Ո՞վ եւ ի՞նչը կարող է ինձ ամոքել. սիրում եմ, չգիտեմ ինչու եւ սիրուած չեմ՝ նոյնպէս առանց հասկանալու պատճառը։ Եւ կուրծքս ուռաւ, բարձրացաւ անյոյս վշտից եւ դուրս թափուեց յորդ ար-

ցունքներով։ Ես լալիս էի դառնադին, եւ իմ հեկեկոցը միակ աղմուկն էր, որ վրդովում էր բնութեան լուսնիւնը։ Գիշերային վեհ զեղեցկութեան, այս զարմանալի հմայիչ ներդաշնակութեան մէջ մէկ ե՛ս էի լալիս, եւ իմ հեծկլտանքն էր հնչում աններե՛ս էի լալիս, եւ դա հասկանալի էր, չէ՞ որ դաշնակ կերպով։ Եւ դա հասկանալի էր, չէ՞ որ մարդը բոլոր արարածներից ամենադժբախտն է։

Եւ նոյն վայրկեանին ես լսեցի իմ յետեւում խոտերի մեղմ խշխշոց եւ մի ձեռք քնքշութեամբ դբրուեց ուսիս։ Յետ նայեցի... առջեւս կանգնած էր մի բարձրահասակ սպիտակազգեստ կանացի պատմի կեր. չգիտէի՝ աչքերիս հաւատա՞լ թէ ոչ. նա՛ էր, Մարգարիտը։

— Դուք չա՞տ էք տանջւում, ասաց նա քնքշութեամբ։

— Տանջւում եմ, թէ ոչ, մի՞թէ դա կարող է ձեզ դրադեցնել։

— Զբաղեցնե՞լ, ինչո՞ւ չէ, ես սիրում եմ տղամարդի արցունքը։ Այնպէս լաւ էր հնչում ձեր հեծկլտանքը խաւարի ու լուսնիւնի մէջ. դա խիստ բանաստեղծական է, լուսնիւնի մէջ հեկեկա՛նք... այնպէս չէ՞, եւ ես վաղուց էի ձեզ լսում հաճոյքով։

— Դուք խստասիրտ էք, օ՛, չափազանց խստասիրտ, եւ դուք կի՛ն էք։

— Այո՛, եւ հէնց դրա համար ինձ արցունք է հարկաւոր։

— Ձեմ հասկանում։

— Ձէ՞ք հասկանում. արցունքը, ծածուկ վիշտը, սիրոյ միակ, հաստատուն նշանն է, իմ կանացի ինքնասիրութիւնը դո՛հանում է, երբ ե՛ւ ինձ համար լալիս են, հասկացա՞ք։

— Միայն այսքա՞ն։

մխում է, իսկ ձեր ներկայութեամբ թարտում է՝
կարծես կրծքիցս դուրս թռչելու եւ ձեր ոտքերի
տակ ընկնելու համար։ Սա մի տանջանք է եւ գերա-
զոյն հաճոյք միաժամանակ, բայց շարունակել չեմ
կարող, իմ էութիւնը փշրւում է, ես մեռնում եմ
կամաց կամաց, ահա թէ ինչու ես աշխատում եմ
փախչել ձեզանից, թէեւ գիտեմ, երբեք կամ շատ եր-
կար բուժուելու չեմ այս վէրքից։ Մինչեւ այժմ ես
վարել եմ մի կեանք, որ յատուկ է ուսանողական
տարիներին, սիրոյ վրայ ես նայել եմ ինչպէս մի
թռչնի, որ երբեմն ներս է մտել իմ դռնից՝ լուսա-
մտից դուրս թռչելու համար, բայց այս մէկը ուրիշ
բան է. նա խնամքով հիւսեց իր բունը սրտիս ամե-
նանուիրական անկիւնում, հիւսեց ու նստեց՝ էլ եր-
բեք չչուելու համար։ Իմ ամբողջ կեանքը այժմ ձեր
ձեռքումն է. մի խօսք, միայն մի խօսք։ Օ՛ր, փոյթ
չէ, եթէ դուք դրուած էք ինձ երջանկացնելու ան-
կարելիութեան մէջ, փոյթ չէ, եթէ դուք ինձ պատ-
կանել չկարողանաք, եթէ մեր բախտերը անկարելի
լինի միացնել յաւիտենականապէս, բայց գոնէ ես
իմանամ, որ ձեր սիրտը համր չէ, որ դուք էլ զգում
էք դէպի ինձ իմ զգացածի մի չնչին մասը, ես կը
ձգեմ բոլոր աշխատանքներս, օր ու գիշեր կը նըս-
տեմ, կը պատկերացնեմ ձեզ կտաւի վրայ, կ'առ-
նեմ այդ թանկագին աւանդը, եւ ձեր հրամանով կը
ծածկուեմ յաւիտեան։ Տեսէ՛ք, ծունկ չօքած աղա-
չում եմ ձեզ, արտասանեցէ՛ք ինձ համար ճակատա-
գրական այդ խօսքը։

Ես կամացուկ ծունկ իջայ նրա առաջ եւ մեղ-
մով բռնեցի ձեռքը։ Նա յետ չքաշեց, ձեռքը դողում
էր եւ ջերմ էր։

— Ի՞նչ էք սպասում ինձանից։

— Ասացէ՛ք, վաղը մեկնե՞մ, թէ մնամ։
— Դուք գտնում էք, որ լուսթիւնը գերազանց
է խօսքից, իսկ եթէ այժմ ե՞ս լռեմ։
— Ես կը մնամ, մինչեւ խօսէք։
— Լռում եմ, ասաց նա վճռական եղանակով եւ
շտապով ոտքի ելնելով՝ շարժուեց դէպի դուռը։ Ես
մնացի տեղումս քարացած, մի վայրկեան նայեցի
նրա սպիտակ պատկերին, յետոյ այն էլ ծածկուեց,
եւ յոգնած ընկալ նստարանի վրայ։ Կէս գիշերն անց
էր, եւ ես դարձեալ ներս չդնացի, սենեակի օդը կը
խեղդէր ինձ։

VIII

Յաջորդ առաւօտը ես շատ ուշ վարթեցի։ Մի
ախորժ զգացմունք համակել էր ինձ։ Ապաքին-
ուող հիւանդի կացութեան մէջ էի, սենեակումս ա-
մէն բան ժպտում էր ինձ։ Առաջին միտքը, որ ծա-
ղեց գլխումս, այդ այն էր, որ ես վճռել էի չմեկ-
նել եւ դռն էի։ Վերստին յիշեցի նախընթաց երե-
կոյեան անցքը իր բոլոր մանրամասնութեամբ եւ ա-
մէն ինչ բացատրում էի յօգուտ ինձ, մանաւանդ
Մարգարտի վերջին խօսքը. ի՞նչ տեղին, ի՞նչ
գողտրիկ ձեւով ասաց՝ «Ես լռում եմ»։ Ամէն բան
այդ կնոջ մէջ մի դրաւիչ խորհրդաւորութիւն ու-
նի. անգամ նրա կատակները, նրա ըստ երեւոյթին
անմեղ խօսքերը, նրա հնչուն ծիծաղը, ինչպէս եւ
դադարի վիշտը, այդ բոլորը, բոլորը մի արբեցու-
ցիչ հմայք ունի. այդպէս է բնութիւնը, ուր չկայ
փոփոխութիւն, որ իր տակ թաղցրած չլինի մի ըս-
քանչիւ խորհուրդ։

Երազելու ժամանակ չունէի, սաստիկ շտապում էի տեսնել նրան ցերեկով, ինձ թւում էր, թէ նախընթաց գիշերից յետոյ նա փոխուած պէտք է լինի, մի այլ կերպարանք պէտք է ունենայ:

Այն գիշերը փոքրացել էր մեզ բաժանող անջրպետը, այժմ ես ինձ աւելի մօտ էի զգում նրան:

Նախաճաշը շատ ուրախ անցաւ, տանտիկինս ի հարկէ շատ դոհ էր, որ ես մնում եմ, նրան նոյն իսկ պէտք էր իմանալ պատճառը:

Մարդարիտը թէեւ գունատ էր, ինչպէս մի անքուն գիշերից յետոյ, բայց անդադար քրքրում էր բարձրաձայն, նոյնիսկ ամենաչնչին պատճառից: Այսպէս նրան սաստիկ ծիծաղեցրեց մեղրի մէջ թաթախուած մեղուն, որի թեւերը կպել էին մարմնին, էլ թռչել էր կարողանում. անուշադրութիւնից տաք ապուրով շրթունքներն այրեց եւ դարձեալ ծիծաղեց, յետոյ նրան երկար զբաղեցնում էր լուսամուտի վարագոյրի արանքից ներս ընկած շողը, որ թիթեռնիկի պէս խաղում էր նրա դէմքի վրայ:

— Ի՞նչ աներես շող էր, բացականչեց նա ու դարձեալ քրքջաց:

Ես վեր կացայ, վարագուրով խափանեցի շողը:

— Շնորհակալ եմ, ի՞նչ բարի էք, ասաց նա, դարձեալ ծիծաղեց:

Ես նկատեցի, որ նրա ծիծաղի մէջ մի տարօրինակ բան կար. դա այն հիւանդոտ ծիծաղներից մէկն էր, որոնք հեշտութեամբ կարող են լացի փոխուել. նրա բոլոր շարժումները տենդոտ էին, ներվային, ձայնն աւելի հնչուն, ծիծաղի համարեա անվերջ պահանջ. նայում էի նրան եւ վախենում մի մոլթ բանից:

— Գիտէ՞ք՝ պարոնն ինչու էի մեկնում, դար-

ձաւ նա յանկարծ տանտիկնոջը. — երեւակայեցէ՛ք, նա վճռել է ինձ նկարել. նկարիչները տարօրինակ են, այնպէս չէ՞, — եւ նա կրկին բարձրաձայն ծիծաղեց:

— Ի՞նչ խելացի միտք, որքա՞ն դուրեկան, բացականչեց տանտիկինը:

— Եւ ես համաձայն եմ, աւելացրեց Մարդարիտը. — բայց եթէ լաւ չի եղե՛լ...

Նա մատը թափ տուեց չարածճի ձեւով:

Ես մնացի զարմացած, նա այնպէս բացսիրտ, այնպէս համարձակ էր խօսում, որ մի րոպէ ինձ թուաց, թէ անպատճառ կը պատմի գիշերուայ անցքը:

Ի՞նչ էր պատահել, ես նրան նայեցի խորհրդաւոր հարցական հայեացքով. նա անուշադիր թողեց այդ:

— Հը՛, ինչո՞ւ էք լռել, դարձաւ նա դէպի ինձ. — չլինի՞ թէ էլի վտանգաւոր բան կայ, ես միշտ վախենում եմ ձեր լռութիւնից:

— Երեւակայեցէ՛ք, տիկին, որ ձեր խօսակցութիւնը իմ լռութիւնից այսօր աւելի վտանգաւոր է:

— Մի՞թէ:

Եւ նոյն վայրկեանին զգացի, թէ ինչպէս սեղանի տակ մի փոքրիկ, չարժու՛ն բան գիպաւ ոտքիս: Ես ցնցուեցի, սիրտս թափով սղմուեց ու թրթռաց, կուրծքս բարձր ու ցածր եղաւ յանկարծական յուզմունքից, զգացի՝ թէ ինչպէս մի ախորժ ջերմութիւն ներքեւից, ոտքիս ծայրից բռնեց ու բարձրացաւ ելեկտրական հոսանքի պէս, վարակեց ինձ, հասաւ սրտիս, դէմքիս, որ երեւի սաստիկ կարմրեց: Այտերս սկսեցին այրուել: Զգուշութեամբ նայեցի, նա շարունակում էր հանդարտ ուտել իր կար-

կանգնակը: Մի՞թէ դիպուածով էր նրա ոտքը իմ ոտքի վրայ, մտածեցի ես, առանց շարժուելու. նա էլ անշարժ էր: Ես ոտքիս թաթը կամացուկ շարժեցի, նա յետ քաշեց իրը, մի վայրկեան յետոյ կրկին դըրեց եւ սեղմեց բոլոր ուժով:

Կասկած չկար, դա մի չարածձի խաղ էր լուծութեան մէջ, մէկն այն խաղերից, որոնցով կանայք գիտեն խենթացնել տղամարդին: Ես իրօք խենթի պէս էի, էլ խօսել չէի կարող, բերանս ու կոկորդս չորացել էին, դողդոջուն ձեռքով վերցրի առաջս դրած ջրով լի բաժակը եւ մի անգամից դատարկեցի: Նա նայեց ինձ ժպտադէմ ու խորամանկ:

— Ի՞նչ ծարաւ էք, լուծիւնի՞ց է այդ, թէ՞ խօսելուց. ես որքան գիտեմ՝ խօսելիս է մարդու բերանը չորանում, բայց դուք այսօր շատ էլ չէք խօսել, եւ նա կրկին քրքջաց ներվային ծիծաղով:

— Իմը լուծիւնից է չորանում, որովհետեւ լուծիւնը շատ անգամ աւելի ջանք է խլում մեզանից, քան խօսքը: Գուցէ երբեք ես այդպէս խոր կերպով չեմ զգացել լուծութեան լեզուի ոյժը, ինչպէս այժմ, տիկին:

Տանտիկինը դնաց դէպի խոհանոց, Մարգարիտը շտապով յետ քաշեց իր ոտքը եւ ընդունեց միանգամայն սովորական լուրջ կերպարանք, կարծես նա իր բոլոր խաղերը դիտմամբ անում էր մի երրորդ անձի ներկայութեամբ, որ ես անկարող լինէի պատասխանել:

— Դուք այսօր չափազանց տարօրինակ էք, ինչո՞ւ էք այդպէս, հարցրի ես սիրահարներին յատուկ շշուկով եւ դէպի առաջ կռացած սեղանի վրայ:

— Տարօրինակ... ինչո՞ւ. ինձ թւում է, որ ձեր հարցն է տարօրինակ. ամէն մի արտաքին կա-

ցութիւն, որ համապատասխանում է մեր ներքինին, բնաւ տարօրինակ չէ. դրա հակառակը՝ կեղծիք է, դուք այդ լաւ պիտի գիտենաք իբրեւ գեղարուեստագէտ եւ փիլիսոփայ: Երբեմն մի գիշերը մի կեանք է. մի դիպուածը՝ մի ճակատագիր: Այս գիշեր ես այնքա՞ն ասլոցի: Դուք լաւ քնե՞լ էք:

— Ո՛չ:

— Ինչո՞ւ. սովորաբար մարդ չի կարողանում քնել կամ վշտից կամ երջանկութիւնից, ձերը ո՞րն է:

— Դուք գիտէք, որ վերջինը...

— Ե՞րբ էք նկարելու ինձ, դիտմամբ խօսքը փոխեց նա:

— Երբ կամենաք, հէնց այսօրուանից:

— Գիտե՞ք ինչ կայ... Նա մի փոքր լռեց, իր սովորականի պէս մաղերը յետ-յետ տարաւ ճակատի վրայից, ասիա շեշտակի նայեց ինձ, յետոյ կըռացաւ դէպի առաջ ու փոփոխուկով ասաց.

— Երեխայ էք, երեխայ, երեխայ...

Տանտիկինը ներս մտաւ. ես մնացի կարկամ-ուած ու չփոթուած, իսկ Մարգարիտը հանգարտ վերցրեց նոր բերած կերակուրը եւ սկսեց ուտել լուծութեամբ: Ոչինչ չէի հասկանում, այս կնոջ վարմունքը իր անօրինակութեամբ ճշնում էր իմ միտքը մի բեռի պէս: Ես պատրաստ էի ճշալ, աղբսնել, որ այդպէս չվարուի, չխօսի, կարծես թէ մի գիշերուայ մէջ նա էլ խենթացել էր քրոջ պէս: Ծարս կտրած՝ սկսեցի սեղանի տակ փնտռել նրա ոտքը, որպէս զի սղմեմ ցաւեղցնելու չափ, բայց չգտայ: Նա երեւի այդ հասկացաւ եւ նայում էր ինձ մի հայեացքով, որ կարծես ուզում էր ասել՝ «չես գտնի, չես գտնի»:

Ճաշը հաղիւ վերջացած՝ նա շտապեց դուրս գնալ. ես հետեւեցի նրան: Սանդուխների ծայրից նա վար նայեց դէպի ինձ:

— Եթէ այս գիշեր էլ դուրս գաք պարտէզ, առայց նա ժպտալով, անպատճառ հարբուիս կը ստանաք եւ յետոյ էլ ինձ նկարել չէք կարող:

— Բայց եթէ դուրս չգամ, կը խեղդուեմ:

— Միթէ՞. եւ նա ծիծաղեց ու ներս գնաց:

Ես մնացի մտքերի մէջ. նրա վարմունքից ոչինչ չէի հասկանում. ինչո՞ւ էր այնպէս տարօրինակ, ինչո՞ւ ոտքս սղմեց, ինչո՞ւ ասաց, որ երեսոյ եմ, այս բոլոր հարցերը դառնում էին իմ գլուխում, եւ ես քարացած կանգնել էի սանդուխների առաջ՝ առանց կարողանալու վեր ելնել կամ դուրս գնալ:

Յետոյ ինձ զրադեցրեց նրա վերջին խօսքը. ի՞նչ էր ուզում ասել այդ կատակով, արդեօք դա գիշերային տեսակցութեան մի հրաւէր չէ՞ր, թէ մի անսիրտ խա՞ղ իմ այսքան բուռն զգացմունքի հետ: Այսպէս թէ այնպէս՝ ես որոշեցի գիշերը պարտիզի ծառի տակ սպասել նրան, թէկուզ մինչեւ լոյս եւ դուրս գնացի, որ թախառելով սպանեմ անտանելի դարձած ժամանակը:

IX

Աննաման գիշեր էր, աստղազարդ ու բուրավից. համատարած լուսութեան մէջ ծաղիկներն ու խոտերը կարծես մեղմիւ ճաշակում էին ջինջ ցօղերի կաթիլները եւ գլուխ գլխի տուած, փսփսում խորհրդաւոր ու անուշիկ: Բայց այդ ժամին ոչինչ չէր կարող ինձ գրաւել. հոգուս մէջ ոչ մի ազատ տեղ չկար, ուր

կարողանայի թէկուզ մի հատիկ վառ աստղ տեղաւորել, այս զարմանալի գիշերը մի փոքր վայելել: Սիրածս կինը իմ ամբողջ էութիւնը լցրել էր մի ըզզացմունքով, որ յիշեցնում էր մրտող մարմինները դուրդուրող արեւի ախորժ ջերմութիւնը: Ինձ թւում էր, որ բնութեան բազմաթիւ գեղեցկութիւններից ես վերջապէս գտել եմ այն, ինչ նա կարող է տալ մի ընտրեալ մահկանացուի, եւ ես չեմ կարող տալ մի ընտրեալ մահկանացուի, աշխարհում, բառերի իմաստ փնտռել կեանքում, աշխարհում, բացի այդ չքնաղ արարածը, որ յայտնուել է իմ ճանապարհի վրայ:

Միեւնոյն նստարանի վրայ, միեւնոյն ծառի տակ նստած՝ ես սպասում էի: Նա ոչ միայն ինձ որոշակի չէր ասել, թէ գալու է, այլ նոյնիսկ ճաշից յետոյ ամբողջ՝ փակուել էր սենեակում առանց դուրս ելնելու եւ ընթրիքն էլ քրօջ հետ էր արել, բայց ես սպասում էի: Հեռաւոր հաւատ ունէի, թէ նա անպատճառ կը գայ, եւ գլխումս դառնում էին այն բոլոր հանգամանքները, որոնք ամրապնդում էին իմ այդ հաւատը եւ հաստատում անորոշ, տարտամ յոյսը: Սիրոյ իմ տրամաբանութիւնը պարզ էր. ես ինքս ինձ մտածում էի, որ Մարգարիտն իրաւունք չունի ինձ այսպէս չարչարել, որ այս կացութիւնը մի ելքի պիտի յանգի վերջապէս, որովհետեւ մարդկային որեւէ կարողութիւնից վեր է տանել այս բոլորը, իսկ թէ ո՞վ էր տուել ինձ իրաւունք այս բոլորի պահանջներ դնել, այդ ես չէի քննում. սիրոյ ճանապարհի վրայ, երբ մի կին ու մի մարդ հանդիպում են իրար, սովորաբար պարտքերն ու իրաւունքները իրանք իրանց են սահմանում. Մարգարիտը պարտական էր գալ, իմ խորին հա-

ողու կերպարանք: Նա հասաւ ու կանգնեց առաջս իր բարեձեւ հասակի բոլոր վայելչութեամբ եւ լուռ նայում էր ինձ. ես էլ լուռ էի, նայում էի շուրաւ, ինչ անելս չիմանալով, լեզուս արձիճի պէս ծանրացաւ քիմքիս տակ, պապանձուեցի, միայն պարզ լսում էի սրտիս զարկերը, ինչպէս մէկը ուժգին ու համաչափ հարուածելիս լինէր մի հողաթրմբի վրայ՝ խուլ թրմբոց հանելով: Երկու քունքերիս երակները ուռել էին, եւ ականջներումս լսում էր մի անորոշ բզզոց: Հաւատացած եմ, եթէ նա մինչեւ լոյս պղպէս կանգնէր առաջս, ես կը մնայի լուռ ու քարացած, խօսելու միանգամայն անկարող: Տիրոջ եւ ստրկի վիճակի մէջ էինք, եւ տէրը նա էր: Հասկացա՞ւ իմ հոգեկան վիճակը, չգիտեմ, միայն նա նետուեց նստարանի վրայ, ինձ բոլորովին մօտիկ, այնպէս որ մեր ուսերը դիպան իրար, եւ ես միայն այժմ զգացի, որ դրսում խոնաւ է ու ցուրտ՝ մի ցնցող դող անցաւ մարմնովս, եւ ես կծկուեցի:

— Իսկ ես կարծում էի, թէ դուք այսօր կը մեկնէք, ասաց նա ժպտալով:

— Ի դուր. այդպէս կը վարուէր լուրջ, հասուն մարդը, իսկ ես երեխայ եմ:

— Մե՛ծ երեխայ.— եւ նա ձեռքով կամացուկ խփեց ուսիս: Ես խլեցի այդ փոքրիկ, քնքոյշ ձեռքը, որ դողդողում էր բռնուած թռչնիկի պէս, եւ սղմեցի կրծքիս, ապա երկիւղածութեամբ մօտեցրի չրթունքներին և ջերմ, ջերմ համբուրեցի: Նա չզիմաղբեց եւ անուշիկ նազանքով դուրսը կոացրեց ուսիս, նրա հարուստ, փափուկ մազերը թափուեցին պարանոցիս, թիկունքիս ու կրծքիս վրայ՝ բարձրից դահալէժ ընկնող ջրի յորձանքներով: Անուշաբոյր մի ամպ էր այդ, որ ամբողջապէս պատեց ինձ,

եւ ես վախենում էի շարժուել, որ չլինի թէ նա ցըրիւ դայ ու չքանայ ինչպէս մի երջանիկ երազ: Եւ այն ամպը ցուրտ չէր, այլ ջերմ. մի վայրկեան առաջ մարմինս ցնցող դողը անցաւ, իմ վրայ թափուած այդ կենդանի մազերի տակ ես այրում էի ինչպէս բոցերի մէջ եւ ձեռքով խաղում էի նրանց անուշահոտ փնջերի հետ, ինչպէս երեխան կը խաղայ հոսող վտակի ալիքների հետ:

— Երեխայ, երեխայ, մրմնջում էր նա փսփրսալով, մեղմիւ օրօրելով իր գլուխն իմ ուսին եւ աչքերը երկինք յառած.— դեւ ու երեխայ: Այնքան աստղեր են նայում վերից, մեծ ու փոքր, վառ ու աղօտ, մենաւոր ու խումբ-խումբ, եւ ոչ մէկը, որ կարողանար ասել, թէ ինչո՞ւ, ի՞նչպէս միեւնոյն մարդը եւ՛ երեխայ է, եւ՛ դեւ, ի՞նչպէս է լինում, որ երեխայի սեւ, խորունկ աչքերի մէջ դեւ է նստում, հայեացքը բոց է, բայց հոգին մանուկ:

Ես վերցրի մազերի մի փունջ եւ մօտեցրի շրթթունքներին. նա աւելի մեծ փնջերով ծածկեց երեսս:

— Երեխայ ու դեւ, դա լաւ ծածկոց է աչքերիդ, իսկ ես կը նայեմ աստղերին, որոնց հետ խօսելիք ունիմ...

Բայց ես էլ նրան լսել ու հասկանալ չէի կարողանում, նրա ձայնը հնչում ինչպէս մի քնքոյշ մեղեդի, որի ամբողջութիւնն օրօրում էր ինձ անուրջներում, իսկ առանձին մասերը խուսափում էին իմ հասկացողութիւնից: Նրա բորբոքուած, ուժգին հեւքը, որ կրծքի խորքից դուրս էր գալիս, փչում էր վրաս, որպէս մի պարարիչ զօրութիւն, շոյում էր դէմքս քնքութեամբ եւ կարծես եթերացընում էր ինձ. եւ նրա նուրբ մազերը՝ մետաքսա-

նման ու հոսանքում, որոնք քսում էին դէմքիս ու սրբանոցիս. իրանց բուրմունքով արբեցնում էին ինձ. եւ դիւերային այդ քար լուսթիւնն ու խաւարը, այդ գարմանալի խաւարը, որ հեւում էր մեզ հետ մեղմիւ եւ որ պատել էր երեսիս ինչպէս մի հսկայական ծածկոց, որպէսզի մեր առանձնութիւնն ու սէրը աստղերից դուրս ոչ մի աչք չը տեսնի, այս բոլորը համակեցին իմ էութիւնը մի զգացմունքով, որ չի ասուի, չի արտայայտուի, ինչպէս ամէն մի դեղեցկութիւն, որ վեր է աշխարհից, գունատ իրականութիւնից եւ մասն է տիեզերական անհասանելի գաղտնիքի: Ես էլ չգիտէի, թէ ո՛ւր եմ ի՛նչ եմ առնում, մարմին ունե՞մ, թէ եթերացել եմ, գետնի վրա՞յ եմ, թէ լողում եմ անհունութեան մէջ՝ յաւիտենական երջանկութիւնը գրկած: Գիտէի միայն մի բան, որ իմ բազուկներն մէջ է մի դողդոջուն ու թանկագին էակ, մի հրեշտակ, իմ երազների, խոհերի, իմ բոց սիրոյ առարկան, մի չքնաղ արարած, որ քնքոյչ ամպի պէս կարող է եթերանալ ու փախչել, եթէ բաց թողնեմ մի վայրկեան, եւ խենթի պէս համբուրում էի նրա շրթունքները, պարանոցը, այտերը, մազերը, ճակատը, սղմում էի նրա գլուխը իմ կրծքին ջերմութեամբ, ասես աշխատելով լուծուել նրա հետ, կամ միասին ոչնչանալ ու նայնութեան ծոցում, ես խեղդում, մարում էի անչափ երջանկութիւնից: Ես բռնել էի վերջապէս բնութեան սքանչելի երազը իմ բազուկների մէջ, գրկել էի այնքան տարիների իմ անորոշ, մութ իղձը, միշտ փախչող գաղտնիքն իմ կեանքի, գեղեցկութեան գերագոյն մարմնացումը եւ պատրաստ էի մեռնել հազար տառապանքով, վերստին կենդանանալ, զգալ այդ գլխիչ էակն իմ կրծքին, կրկին

տառապել, մեռնել, դարձեալ կենդանանալ եւ այսպէս անվերջ, յաւիտեան:

Որքան երկար տեւեց այդ կացութիւնը, ես չգիտեմ, միայն ուշքի եկայ այն ժամանակ, երբ ես արդէն ուժասպառ էի սաստիկ յուզմունքից, իսկ Մարգարիտը հեկեկում էր իմ կրծքի վրայ յորդարեցունքով: Մի մութ սուգ էր այդ ինձ անյայտ պատճառից, եւ արցունքները՝ կարծես վաղուց հետէ զսպուած՝ այժմ թափուած էին, քանդելով իրանց պատուարը, եւ երջանկութեան արցունքներ չէին, նրանք այնքան խորից եւ այդպէս առատութեամբ չեն գալիս:

Յանցաւոր էի ես, ասել չէի կարող, բայց աննկարագրելի ցաւի մի զգացմունք համակեց ինձ եւ սիրտս խայթեց ինչպէս թունաւոր օձ, այդ արցունքի մի հեղեղ էր կարծես, որ սրբեց տարաւ երջանկութիւնս իր վառ երազներով եւ ինձ բաժին մնաց միայն մի խոր ապաշաւանք, որ մի սառնարիւն գեռունի պէս անցաւ մարմնիս վրայով, լիզեց իմ թիկունքը ու սարսոցերեց ինձ, եւ գլուխս յուսահատ ու վշտաբեկ կախուեց կրծքիս արծիճի ծանրութեամբ: Կարծում էի, թէ վերջապէս հասկացել եմ այդ հրաշագեղ սփինքսին, որ նրա հոգին իմն է, ինչպէս իմ սիրտը եւ սակայն այս արցունքը վկայ էր, որ ես դարձեալ խաբուեցի:

Այնպէս դժբախտ էի. գուցէ երբեք այնքան մեծ, անխառն երջանկութիւնն այդպէս արագ չէր թունաւորուել արցունքով, երբեք բախտ ու դժբախտութիւնն այնքան մօտիկ չէին եղել իրար: Թողեցի, որ նա հեկեկայ իմ կրծքի վրայ, իսկ ես մրտածում էի մէկը միւսից սեւ բաներ եւ նդովում էի իմ ճակատագիրը: Ի՞նչ գաղտնիք ունի այս կինը,

Տէ՛ր Աստուած, մտածում էի ես. անցեալները նա խօսեց ինչ որ գերեզմաններից, չլինի՞ր թէ՛ ճշմարիտ՝ ես առանց իմանալու խաղում եմ մի աղնիւ կնոջ թուլութեան հետ, վիրաւորում եմ մի գերեզման, որին նա ուղում է դեռ հաւատարիմ մնալ: Կամ չլինի՞ր թէ՛ ես վիրաւորել եմ նրան իմ բիրտ վարմունքով, իմ չափազանց տաք, չափազանց փութկոտ համբոյրներով, որոնք չեն եղել քնքոյշ, մաքուր, ինչպէս լինում են սիրոյ առաջին արտայայտութիւնները, երբ խօսում է միայն հոգին՝ մարդկային զգացական բնութիւնից անկախ: Ես քնքշութեամբ բարձրացրի նրա գլուխը եւ բռնեցի արցունքով թրջուած ձեռքը ու մօտեցրի շրթունքներին:

— Ներեցէ՛ք ինձ իմ կոպտութիւնն, ասացի, իմ անվայել թուլութիւնը. ես այժմ տեսնում եմ, թէ՛ որքան դժուար է ճանաչել մարդկային հոգին եւ մանաւանդ կնոջ հոգին. ինձ թւում էր, թէ այն բոլորից յետոյ, ինչ մեր մէջ պատահեց, այդքան համարձակութիւն դուք ինձ կը ներէք, բայց նորէն սխալուեցի եւ դժբախտ եմ: Բաւականացէ՛ք այդքանով, որ ես դժբախտ եմ, խորապէս դժբախտ, որպէս երկընքից դահավիթուած, մերժուած մի հրեշտակ, որ իր անկման սարսափի մէջ անգամ սգում է սխալը: Ես վիրաւորեցի ձեզ, այդ տեսնում եմ, եւ որպէս պատիժ՝ վաղը եւեթ ես կը հեռանամ այստեղից՝ տանելով սրտումս ձեր նուիրական պատկերը, որպէս արտասուող, վշտացած հրեշտակի, եւ նրա հետ ամօթի մի խորունկ զգացմունք: Եւ թող այդ զգացմունքը չիկացած երկաթի պէս օր ու գիշեր այրի իմ սիրտը միեւնոյն տեղում, որպէսզի երբեք չմոռանամ, թէ՛ ես մի օր, մի տեղ անվայել կերպով

վիրաւորել եմ մի քնքոյշ սիրտ, մի աղնիւ կնոջ, որին ես արժանի չեմ եւ որին չեմ հասկացել:

Նա ուղղուեց, աչքերը սրբեց, գողտրիկ շարժումով յետ-յետ ձգեց ճակատի վրայ թափուած մազերը, ինչպէս նա սովոր էր անել, երբ յուզուած էր լինում, կամացուկ յենուեց նստարանի թիկունքին, կուրծքը դուրս ձգեց ու լայն շունչ առաւ: Ես լուռ հետեւում էի, նրա բոլոր շարժումներին, եւ սպասում էի, թէ ինչ է լինելու, երբ յանկարծ նա կռացաւ դէպի ինձ, երկու ձեռքով բռնեց գլուխը, նայեց աչքերիս մէջ երկա՛ր-երկա՛ր, ասես նրանց խորքը թափանցելու, նրանց ներսը կարդալու համար նոյնիսկ գիշերային խաւարի միջից, ու կամացուկ ասաց՝ թափահարելով իր հերարձակ, նազելի գլուխը:

— Օ՛, իմ փոքրիկ դեւ ու երեխայ. — եւ ապա մի տաք ու երկար համբոյր դրոշմեց շրթունքներին. ահա քեզ որպէս ապացոյց՝ թէ դու երեխայ ես եւ դեւ, — շարունակեց նա. — դու ինձ չես վիրաւորել, սի՛րելիս, միայն սէրը քեզ մոռացրել է անգամ լըռութեան փիլիսոփայութիւնը. ինչո՞ւ չես ուղում մտածել, որ ափեղբերական հրաշագործ ու սարսափելի լուրթիւնից դուրս կայ եւ մեր խղճալի կեանքի լուրթիւնը, որ մաս-մաս ապրում է հոգիների մէջ, ծածկում է մեզանից վտանգաւոր ճշմարտութիւններ, մարդին մարդու համար դարձնում է մի մութ առեղծուած, սրտերը պատում է անթափանցիկ քողով, եւ ամէնքը, օ՛, ամէնքը խարխափում են խաւարի մէջ, փոխադարձ յարաբերութիւնները դառնում են կեղծիք, եւ մարդիկ իրար գտնելու, ճանաչելու համար քայլում են մի մշտական մշուշի մէջ: Ի՛հ, թողնենք, դու լաւ ես հէնց նրա համար,

որ շատ բան չգիտես, կեանքը քեզ թուում է մի բաց պարտէզ, ուր ամէն ինչ գրաւիչ է. երեսխաներն աղբալէս են, նրանց փոքրիկ ճամարտութիւնները իրերի սկիզբն ու վախճանն են. երեսայ ես, իմ բաւելամ, հոգով՝ երեսայ, աչքերով դեւ:

— Իմ հրեշտակ, իմ կեանք ու արեւ, օ՛ր խօսիր, խօսիր աղբալէս, դու վանում ես իմ հոգու մոռյալը, իմ փշրուած երջանկութիւնը յետ տալիս. ես աղաչում էի քեզ միայն ներել ինձ, մի քանի կաթիլ ցօղ կաթեցնել իմ այրուած հոգու վրայ, իսկ դու ինձ բարձրացնում ես զով բարձունքները եւ դիւթական, երջանիկ օրօրներով հանդիստ տալիս իմ տանջւած, պապաւորուած սրտին: Խօսիր, խօսիր, քո շքութունքներով միշտ լուռ անհունութիւնն է փափսում իմ ականջին, եւ այժմ ինձ թուում է, թէ այլեւս ես երբեք մեռնելու չեմ: Առաջին անգամն է քո շքութունքներից լսում եմ «դու» եւ «սիրելի», եւ կարծես թէ դու ինձ տանում ես մի այլ, անծանօթ աշխարհ, ուր մահը մեզ էլ երբեք հասնելու չէ: Այս բոլորից յետոյ մի՞թէ ճամարիտ չէ, որ անհուն ժամանակներից երկու էակներ դեռ աշխարհ չեկած անգամ նշանակուած են լրացնելու իրար, որ նրանց հոգիները թէկուզ բեւեռից բեւեռ կը նետուեն դէպի իրար մի անյաղթելի մղումով եւ հէնց այդ մղումն է, որ մարդկային խղճուկ լեզուն անուանում է դիպում:

Նա կրկին դուրսը դրեց ուսիս նազելի ձեռով, եւ դրկեցի նրա պարանոցը քնքշութեամբ: Երեսայի պէս մոռացած մի փոքր առաջ թափած արցունքը, նա մեղմիւ մրմնջում էր ականջիս տակ կարծես ինքն իրան.

— Ի՞նչ լաւ է այսպէս, երբ աստղերը թարթում

են, երբ խոտերը փափսում են, եւ հոգիների մէջ դադանիք չկայ, որովհետեւ արցունքը լաւ է, նա հոգիների խաւարը լուսաւորող ջահն է, եթէ մարդիկ բնաւ արտասուել չիմանային, նրանք սարսափելի կը լինէին, եւ նրանց կրծքի տակ ո՛չ մի հայեացք չէր թափանցի: Մի՛ վշտացիր իմ արցունքից, սիրելիս, երբ կուտուել է, լաւ է որ թափուի, մոռացիր հոգիս, մոռացիր, որ ես արտասուեցի:

— Օ՛ր, Մարգարիտ, աղաչում եմ քեզ, մի՛ թող, որ մեր երջանկութեան վրայ թէկուզ մի փոքրիկ ամպ մուժ կապի, չէ՞ որ դու ասում էիր, լուսութիւնը ծածկում է վտանգաւոր ճամարտութիւններ. մի՞թէ դեռ ես արժանի չեղայ քո արցունքի պատճառն իմանալու:

— Իմ արցունքն անցեալին է պատկանում, իսկ մենք ապրում ենք ներկայով, եւ նա աւելի մօտ սղմուեց ինձ, դուրսը ուսիցս վար ձգեց կրծքիս վըրայ, մազերը փաթաթեց պարանոցիս եւ չարածճի ձեւով նայում էր երեսիս:

— Դեւ, դեւ, կրկնում էր նա գողտրիկ եղանակով, դու իսկեւիտիկ դեւի աչքեր ունիս, մին հին դեւի, որին ճանաչում եմ մանկութիւնից: Երբ ես դեռ շատ փոքր էի, միշտ երազում էի, որ մի դեւ ինձ խլել է, փախցնում է, նա սարսափելի աչքեր ունէր, որոնք ինձ այրում էին բոցի պէս, ես սոսկում էի նրանցից, բայց աշխատում էի նայել եւ թափանցել դեւի հոգու մէջ, տեսնել ինձ այրող բոցի աղբիւրը, քանի սարսափում էի, այնքան աւելի էի նայում: Գիտե՞ս, ես սիրում եմ սարսափը, մե՞ծ սարսափ: Եւ ահա այդ դեւը տանում էր ինձ առատպեղական դետերի, հովիտների, ձորերի, լեռների վրայով, որոնք բոլորն էլ նոյնպէս սարսափելի էին: Քանի հե-

ուանում էինք դէպի այդ անծանօթ աշխարհի խորքերը, այնքան սարսափն աւելի էր մեծանում, ես դողում էի, բայց չէի ճշում, կ'ուզէի փախչել, ազատուել եւ կ'ուզէի մնալ միաժամանակ: Յետոյ մեր յետեւից սրարչաւ հասնում էր մի ասպետ, ողջ պատած գէնք ու զրահով, ահագին ու անհեթեթ, մի նոյնքան հսկայ նոյնքան վրայ. նա գալիս էր, սպանում էր դեւին եւ ինձ կրկին փախցնում դէպի անծանօթ աշխարհներ, ես դարձեալ դողում էի, բայց պինդ-պինդ կ'սլւում էի նրա թիկունքին եւ մենք սրլանում էինք չգիտեմ ուր. եւ լա՛ւ էր, լաւ էր այդ բոլորը, միայն սաստիկ ցաւում էի, որ ասպետը դեւի պէս աչքեր չունի, հայեացքը հեղ է ու մեղմ: Այժմ նայում եմ եւ խաւարի միջից անդամ ես տեսնում եմ իմ կորցրած դեւի աչքերը, որոնք այրում են ինձ, ես տեսնու եմ նրանց բոցերի աղբիւրը. դեւ, դե՛ւ:

Եւ նա փոքրիկ ձեռքով կամացուկ, քնքշութեամբ խփեց երեսիս ու յետոյ մազերով ծածկեց իր երեսը: Այս բոլոր պատմութիւնը, նրա արածները, այդ չարածճի եւ դուրդուրող ձայնը խենթացրեց չափ դեղեցիկ էին, խօսքերը մարեցին իմ շրթներէնքներին, ես խալառ մոռացայ ինձ, ազահու-թեամբ կռացայ նրա վրայ համբոյրի ծարաւով, բայց նոյն վայրկեանն նա կատուի արագութեամբ թռաւ տեղից ու կանգնեց առաջս:

— Լսի՛ր. դու շա՛տ ես սիրում ինձ, ասաց նա:

— Ուզում ես՝ ասե՛մ խօսքերով:

— Ես ի՞նչ գիտեմ. ես հարցնում եմ՝ շա՛տ ես սիրում ինձ:

— Սէրը խօսք չէ, այլ գործ, ուստի ես լուում եմ:

— Ի՞նչ կ'ուզէիք ինձ համար:

— Մի սարսափելի վտանգ, որից ես կարողանայի քեզ ազատել իմ կեանքի դնով:

— Բոլոր տղամարդիկ այդ ասում են:

— Ոմանք կատարում են:

Նա լռեց մի վայրկեան. կամացուկ մոմաց «Ֆաուստի» Մարգարիտայի ողբից մի կտոր. ասպայանկարձ հարցերից:

— Եթէ ես մեռնեմ, դու շա՛տ կը տխրես:

— Աղաչում եմ, Մարգարիտ սա ի՞նչ խօսակցութիւն է, ինչո՞ւ համար են այս տարօրինակ հարցերը, ինչո՞ւ այս սեւ քօղը, որ ձգուած է մեր յարաբերութիւնների վրայ, չէ՞ որ առանց այն էլ քո կեանքի խաւարը խեղդում է իմ հոգին:

Պատասխանի փոխարէն նա կրկին նստեց կողքիս, նազելի թուլութեամբ գլուխը ձգեց կրծքիս ու երկար ժամանակ լուռ, մտախոհ նայում էր աստղերին: Ես նոյնպէս լուռ էի ու անշարժ, վախենում էի խանդարել նրա հմայիչ խաղաղութիւնը, միայն զգուշութեամբ խաղում էի նրա հարուստ մազերի հետ, որոնց մետաքսանման փնջերը իմ մատները արանքից հոսում էին ջրի ալիքների պէս եւ մեղմով թափւում նրա կրծքին: Ապա նա քնքշոյճ ձայնով սկսեց մի պատմութիւն, միշտ երազուն, միշտ մեղա-մաղձոտ, ասես աստղերի հետ խօսելիս լինէր: Եւ այն պատմութիւնը գողտրիկ էր ու տխուր, ինչպէս այն գիշերը, ուր խաւարի միջից աստղերը նայում էին, որպէսզի համարեն նախընթաց օրը մեռած կեանքերի լուռ շիրիմները:

Նա ասում էր.

«Լիճն այնքան վճիռ էր, որքան մանկան արցունքը, եւ այնքան խորը, որքան կապուտակ եր-

կինքը: Ոչ ոք չէր տեսել նրա անդունդները, ոչ ոք չէր կարգացել նրա սիրտը:

«Յերեկը նրա վրայ լողում էին ձիւնափայլ կարայները, եւ արեւի շողերը ոսկեղօծում էին նրա կոհակները. դիւերը աստղերն էին նայում նրան եւ ժպտում իրանց դողդոջուն պատկերին:

«Վերջալոյսից յետոյ անհանգիստ ու արկածախնդիր հոգին էր փչում նրա վրայ, սիրահարի պէս մի մեղմ համբոյր էր խլում նիրհող գեղեցիկուհու երեսից ու խոյս առլիս դէպի լեռները:

«Եւ լեռները, որոնք գրկած պահում էին իրանց հսկայ բազուկների մէջ երկնքի այս չքնաղ աղջկան, խոփուում էին իրանց աչքերը եւ դուրս քշում չարածճի ու յանդուգն հովին իրանց ձորերից:

«Եւ ամէն դիւեր, երբ նիրհում էին կարայները, այն լճի վրայ յայտնւում էր մի նաւակ՝ երկու փոքրիկ առաղաստ բացած ինչպէս հրեշտակի թեւեր, եւ այն նաւակի մէջ նստած էին զոյգ սիրահարներ: Նրանք սուրալով անցնում էին լճի երեսից դէպի խորքերը, ուր չեն հասնում լեռների ստուերները, ուր կարայները երբեք չեն լողում:

«Աստղերը վերից նայում էին նրանց, իսկ կարայները զարթնում էին իրանց ականակիտ ու յեղձեղուն անկողնում, փափսում սիրահարների գաղտնիքը ու կրկին քուն մտնում՝ օրօրուելով դողդոջուն ալեւանների վրայ:

«Եւ մինչեւ լոյս այն նաւակը օրօրում էր ջրերի վրայ՝ ման ածելով խաւարի մէջ այն գաղտնի սէրը, եւ մինչեւ լոյս աստղերը ժպտում էին նրանց: Նաւակն անյայտանում էր, երբ արշալոյսի շողերի տակ լիճը ցնցւում էր ու յորանջում, երբ կարայները կրկին յուզում էին ալիքները:

«Հովը նախանձեց այդ չքնաղ սիրուն, ուռաւ ու պայթեց. գոռ փոթորիկը ալիքներ հանեց, նաւակը խորտակեց, սիրահարներից մէկն անհետ կորաւ, իսկ միւսին ձկնորսները կրամեռ հանեցին ջրից:

«Եւ ան ապրեց, անընկեր ու վշտոտ, նոր սէր չփնտռեց, սեւ հագաւ, փակեց իր սրտի դռները ու աշխտեղ սգաց ու դգուեց իր դժբախտ սիրոյ յիշատակները:

«Եւ տարին մի անգամ Ամենայն սրբոց տօնին, նա կէս դիւերին դադտագողի դուրս էր գալիս, ըզդուշութեամբ իջնում լիճը՝ ձեռքին մի պսակ թարմ ծաղիկներից. մենմենակ նստում էր մի նաւակ, առանց ճրագի եւ առանց առաջնորդի դիմում էր այնտեղ, ուր թաղուեց իր բնկերը:

«Դարձեալ աստղերը թարթում էին երկնքից, դարձեալ կարայները զարթնում էին իրանց արցունքէ բնի մէջ, օրօրում էին վշտով, կարծես նրա հետ միասին սգում էին ջրերի տակ թաղուած սէրը:

«Վշտարեկ սիրահարը հասնում էր այնտեղ, ուր մի դժբախտ օր թաղուեց իր ընկերը, եւ մի ծանր քար կապելով բերած պսակին՝ ձգում էր ջուրը ու կրկին յետ գալիս, եւ այսպէս տարիններ:

«Եւ մի դիւեր փոթորիկը դարձեալ բարձրացաւ, աստղերը վերից ծածկեցին իրանց աչքերը, լեռները գլուխները քաշ ձգեցին, եւ սղաւոր նաւակը խորտակուած՝ իջաւ ալիքների տակ. այս անգամ զոյգ սիրահարները ջրերի տակ գտան իրար»:

Նա վերջացրեց ու լռեց:

— Իսկ իմ պատմութիւնը լաւն է, այնպէս չէ՞, ի՞մ փոքրիկ դեւ:

— Հրաշալի է, պատասխանեցի, բայց չատ է

տխուր, եւ չգիտեմ՝ ինչո՞ւ պատմեցիր :

— Երեխա՛յ, մեծ երախա՛յ, բոլոր գեղեցիկ բաները միշտ տխուր են, գեղապաշտ ու երազող երեխա՛յ, չե՞ս նկատել, որ բնութեան սքանչելի տեսարանի հանդէպ մեր հոգին համակեւում է մի անուշ, դուրեկան վշտով, մի քնքոյշ տխրութեամբ, որից կ'ուզէինք երբեք չբաժանուել. իսկ երաժշտութիւնը նոյնպէս չի՞ յուզում մեր հոգին անհասկանալի, բայց միշտ տխուր երազներով: Ես այս սիրուն ու տխուր բանը պատմեցի քեզ ասելու համար, որ եթէ ես խեղդուեմ, դու այնպէս չես սգայ:

— Ինչո՞ւ:

— Որովհետեւ դու տղամարդ ես, իսկ տղամարդի սէրը, ես քեզ ասել եմ ուրիշ անգամ, նման է մեղուի սիրուն դէպի ծաղիկը:

— Սիրոյ ուժգնութիւնը կապուած է միայն սրտի հետ, սեռը չափ չէ:

— Ի՞նչ ես կարծում, ո՞վ է իմ պատմութեան մէջ հաւատարիմ սգաւորը, կի՞նը, թէ մարդը:

— Կենդանի մնացածը մի խկապէս սիրող սիրտ էր:

— Կին էր, կին էր, ի՞մ դեռուկ... Տղամարդն այդպէս չէր վարուի, նա կը մոռանար եւ նոր բուն կը հիւսէր, մեղունե՛րը... բայց եւ այնպէս...

Նա խօսքն ընդհատեց, յանկարծ փափաթուեց իմ պարանոցով պինդ, պինդ համբուրեց ու ոտքի թռաւ:

— Բարի գիշեր, էգուց միեւնոյն ժամին այստեղ, դեւ, դեւ ու երեխայ:

Մինչեւ ես կարողացայ ուշքի գալ եւ ձեռքերս տարածել խաւարի մէջ, նա փախաւ առաջիցս այծեամի պէս:

— Մարգարի՛տ...

— Սո՛ւս, ցտեսութիւն. վաղը գիշեր — լսուեց հեռուից, եւ նա անյայտացաւ իմ աչքից: Մնացի տեղումս քարացած, կարծես թէ երազ էր այս բոլորը. մի քանի վայրկեան էր ինչ նա հեռացել էր ինձանից, եւ արդէն ինձ թւում էր, թէ նա բնաւ չէր եղել եւ թէ դա մի անկարելիութիւն է: Նրա հմայիչ կանացիութիւնից մնացել էր իմ վրայ միայն մի եթերային բան, չրթունքներու վրայ ըզդում էի նրա համբոյրի ջերմութիւնը, ականջում դեռ հնչում էր նրա գուրգուրիչ ձայնը, դեռ շնչում էի նրա մագերի բոյրը, այնուամենայնիւ ես անուրջների մէջ լինէի կարծես եւ չէի հասկանում նուրջների մէջ լինէի կարծես եւ չէի հասկանում ինձ հետ կատարուածը: Հեռու խաւարի մէջ դարձեալ լուսաւորուեց նրա սենեակը, պատուհանից ձեւալ լուսաւորուեց նրա սենեակը, պատուհանից լոյսը դարձեալ թարթում էր ինձ ժպտով, քաղցրութեամբ. նա էր, նա այնտեղ էր, այն լուսամտի յետեւում:

— Իմ հրեշտա՛կ, իմ գողտրի՛կ հրեշտակ, մըմնջում էի ես, — բարի՛ գիշեր... որքա՛ն երջանիկ եմ...

X

Մենք յամրաքայլ ու անձայն գնում էինք անտառային նեղ արահետով, մինչդեռ մեր գլխից վեր, մեր շուրջը գիշերն իր սեւ, հսկայ թեւերը տարածել էր ու թուխս նստել նիրհող բնութեան վրայ: Մարդարիտի մի տարօրինակ քմահաճոյքն էր այս՝ ուշ գիշերով անցնել մօտակայ անտառով, հասնել դեռ տափին եւ այնտեղ ականջ դնել ջրերի ձայնին գիշերային համատարած լուրթեան մէջ: Ես համաձայն-

նել էի կատարել նրա ցանկութիւնը, որովհետեւ սիրուած կինը քմահաճոյք չունի, որ մի տղամարդ յանձն չառնի կատարել, մանաւանդ երբ դա դրօսանքի, միասին առանձնանալու, երազելու հետ է կապուած:

Նա քայլում էր իմ կողքից թեւանցուկ, եւ ես զգում էի, թէ ինչպէս աւելի սղմում է ինձ, ասես վախենում է խաւարից: Մեր ճանապարհի երկու կողմում բարձրանում էին հինաւուրց կաղնիները, ինչպէս լուռ ոգիներ, որոնք կարծես զարմանքով էին նայում մեզ:

Խորին լռութիւն էր:

Միայն երբեմն մեր ոտքերի տակ խշխշում էր մի չորացած տերեւ, կամ որեւէ ծառի կատարից թեթեւ ճռռոցով ցած էր ընկնում մի վաղաժամ չորացած ոստ, որեւէ զեռուն կամացուկ շարժում էր մօտիկ մացառները, մի փոքրիկ կենդանի հալածական՝ կամ որսի յետեւից, յանկարծ յայտնւում էր մեր ճանապարհի վրայ եւ շտապով կորչում հակառակ կողմը, ապա ամէն ինչ խաղաղւում էր ու լռւում: Եւ բնութիւնը դարձեալ դորժում էր լռութեան մէջ:

Ի՞նչ լաւ է, ի՞նչ լաւ է անտառը դիչեր ժամանակ, փախուկով ասում էր Մարգարիտը. — մարդ ամէն վայրկեան սպասում է մի բանի, մի անորոշ բանի, որից վախենում է եւ ուզում է... Գիտե՞ս ինչ. այժմ ինձ թւում է, որ դու իմ մանկութեան դէմն ես բոց աչքերով, բոց շնչով ու խլած փախցընում ես ինձ ո՛վ դիտէ ո՛ւր... Ի՞նչ լաւ է... հապա մէկ ինձ նայի՛ր. ա՛յ աչքերդ. դեւի աչքե՛ր... բայց ես քեզանից չեմ վախենում: Ես կ'ուզէի այժմ մի ուրիշ բան, մի մեծ սարսափ, օրինակ՝ որ այս խա-

ւարը յանկարծ կենդանանար, շարժուէր, դալարուէր մի առասպելական հաղարդլիանի հրէշի պէս, եւ ես սոսկումով ճշայի, փաթաթուէի քեզ պինդ, պինդ, ի՞նչ կ'ասես:

— Ա՛յ, դու ես այժմ երեխայ, դու դեռ ապրում ես հէքիաթների աշխարհում փոքրիկ աղջիկների նման:

— Ես միշտ այնպէս եմ սիրել հէքիաթների աշխարհը. իրական կեանքը, ամենօրեայ չար ու բարին շատ է խղճուկ ու ձանձրալի, նա ինձ երբեք չի գոհացրել. ես միայն ցանկացել եմ, որ իմ կեանքն անցնի դիւթական հէքիաթի պէս, ուրիշներից բոլորովին տարբեր: Եւ իմ ցանկութիւնը մասամբ կատարուեց, բայց իմ հէքիաթը սոսկալի եղաւ:

— Եւ այդ հէքիաթը դու ծածկում ես ինձանից մինչեւ այժմ, կարծես ես անարժան լինէի ապրել քո անցած, դուցէ եւ ներկայ ցաւը:

— Դի՛ր. — նա ուժով ցնցեց բազուկս ու կանչ առաւ:

Մի թռչուն աղիողորմ ճիչ արձակեց սաղարթների մէջ, եւ նրա յուսահատ ձայնը ինչպէս մի ցաւի մորմոք անցաւ քնած անտառի վրայով:

— Ի՞նչ է այս:

— Մի՛ թռչուն, մի դժբախտ արարած, որ բուռ ճանկն ընկաւ:

— Ահա դարձեալ մի սոսկալի հէքիաթ... Մի՞ թէ ոչինչ չի կարելի անել, ի՛մ ընկեր, ասաց նա յուզուած ձայնով:

— Ոչինչ. առաջ դնանք, անողուտ է սպասել, բնութիւնը լի է այդ ճիչերով. անխուսափելի են ներանք:

— Զարհուրելի է բնութիւնը...

Մենք քայլեցինք դարձեալ, բայց Մարգարիտը յանկարծ կանգ առաւ, նորից սղմեց բազուկս եւ աւանջ դրեց: Հեռու անտառի թաւուտի մէջ մի գազան տնքալ սկսեց, եւ նրա հեծեծանքները խուլ արձագանգներով տարածուեցին անտառի մէջ: Ծառերը կարծես ցնցուեցին ու փսփսացին, նրանց վրայ թառած թռչունները կամացուկ ճթճթացին, թրւում էր նոյնիսկ, թէ խաւարը դողում է, այն աստիճան սոսկում ունէր իր մէջ՝ դժբախտ կենդանու տնքոյցը, որ շարունակում էր լսուել աւելի եւ աւելի թուլանալով:

— Լսո՞ւմ ես, այս ի՞նչ է, ի՛մ ընկեր, — մրմընջում էր Մարգարիտը յուզուած, համարեա լացաւ կամած:

— Նոյն բանն է, սիրելիս, ինչ լսեցինք քիչ առաջ. տարբերութիւնն այն է, որ այն՝ ծառի վրայ էր կատարւում, այս՝ ծառի տակ. դա մի անմեղ կենդանի է, գուցէ եւ մի գազան, որին յօշոտում է իրանից աւելի մեծը:

— Բզկտում, ուտում են իրար. ո՛չ, զարհուրելի է անտառը գիշեր ժամանակ, նրա հէքիաթները լի են սոսկումով, իսկ խաւարի մէջ գործող կեանքը այստեղ ահաւոր է: Յետ գնանք, սիրելիս, եւ թող մեզ չհասնեն այդ ձայները, որոնք խեղդում են մարդի հոգին:

Ես զգացի, թէ ինչպէս նրա թեւը դողում էր իմ թեւի տակ, նա աւելի ու աւելի մօտ էր սղմում ինձ: Քիչ յետոյ մենք դարձեալ պարտիզի ծառի տակ էինք, նուիրական դարձած նստարանի վրայ: Մարգարիտը երկար ժամանակ դեռ չէր հանգստանում ստացած ցնցող տպաւորութիւններէից. նա լուռ էր:

— Ինչո՞ւ չես խօսում, հարցրի ես կամացուկ՝ վերցնելով նրա ձեռքը եւ մօտեցնելով շրթունքներին:

— Ես դեռ մտածում եմ անտառի գիշերային հէքիաթների մասին:

— Իզուր, դա կեանքն է, ես ու դու ոչինչ փոխել չենք կարող:

— Զարհուրելի էին այդ աղաղակները. ես անտառը գիշեր ժամանակ աւելի գրաւիչ, աւելի դեղեցիկ էի երեւակայում.

— Նա դարձեալ գեղեցիկ է, բաց լուսթեան մէջ:

— Այդ քո լուսթի՛ւնը... որով աշխատում ես ամէն ինչ բացատրել բնութեան մէջ, դու մոռանում ես, որ տառապող կենդանին իր ճիշով յայտնում է միայն մի չնչին մասը այն ահագին սարսափի, որ գործում է քո լուսթեան մէջ: Հաւատա՛, բարեկամ, որ եթէ աղաղակը չլինի, տառապանքի սարսափն աւելի ահաւոր կը լինի:

— Լուսթեան մէջ գործող սարսափը յարաբերական հասկացողութիւն է, հոգի՛ս. տիեզերքի ամբողջութիւնը անհատական ցաւերի գիտակցութիւնը չունի, նա լուռ դիմում է դէպի մի անյայտ ու գերազոյն նպատակ. անհատները գիպուածներ են նրա համար. յաւիտենականութիւնը վայրկեաններ չգիտէ: Բայց թողնենք այդ, հոգիս, այսպիսի վէճի ոչ տեղն է եւ ո՛չ ժամանակը, եւ ես էլ անկարող եմ շարունակել, որովհետեւ իմ սիրած էակի շրթունքներով ինձ համար միշտ ճշմարտութիւնն է խօսում: Այդ բոլորի փոխարէն պատմի՛ր ինձ խնդրում եմ քո ներքին ցաւը. ինչո՞ւ երբեմն այնքան տարօրինակ ես դու, ինչո՞ւ էիր լալիս երէկ գիշեր եւ խոյս տը-

ւեր պատասխանից: Հաւատա՛, սի՛րելիս, որ ես չեմ կարող հանգստանալ, մինչեւ այս բոլորի վրայ ձգուած քողը չբարձրացնես: Ես քեզ պաշտում եմ, բայց դու ինձ համար մի դիւթական, մի սքանչելի գիշեր ես, ուր լուսոյ մի շող չկայ իմ ուղին լուսաւորելու համար:

— Ես երկար հաւատացած էի, որ մենք կը բաժանուենք՝ առանց որ ես պէտք զգամ պատմելու քեզ իմ կեանքը. այժմ տեսնում եմ, որ սխալում եմ: Դու իրաւունք ունիս, երբ գետը յորդանում է, նա պատուարներ տանել չի կարող. եւ երբ երկու սրտեր գեղւում են իրար մէջ, նրանք բաց են անում փոխադարձ դադարները: Ես քեզ ճանաչում եմ, պէտք է որ դու էլ ինձ ճանաչես: Զգում եմ, որ այս հանգիստումը սովորականներից չէ, ճակատագրական է համարեալ: Իմ անցեալը մի հէքիաթ է, որ այնպէս նման է քիչ առաջ անտառի պատմած սոսկալի հէքիաթին: Իմ կեանքի, իմ բախտի հետ կապուած մի լուսութիւն կայ, մի ծանր լուսութիւն, որ այնպէս ծանրացած է իմ խղճի վրայ, նրա մասին ոչ թէ խօսել, այլ նոյնիսկ մտածելն ինձ համար ծանր է, բայց դու իրաւունք ունիս այն իմանալու: Զվըրտանաս սակայն, եթէ այդ պատմութիւնը քո երջանկութեան վրայ ոչինչ չաւելացնի: Ճշմարտութիւնը որքա՛ն անգամ միայն դառնութիւն է բերում մեզ:

— Խօսի՛ր, խօսի՛ր, իմ աննման հրեշտակ, ինչ եւ յայտնելու լինիս, իմ վիճակը ձգուած է:

«Հօրս չեմ յիշում, այսպէս սկսեց նա՝ հոգոց հանելով ու յետ-յետ տանելով իր ճակատի խոպոպները. — Ես երկու, եւ քոյրս չորս տարեկան էր, երբ նա մեռաւ: Մեզ դաստիարակողը եւ խնա-

մողը եղել է մայրս, մի սիրող, քնքոյշ սրտի տէր մայր, որ մեզ համար ոչինչ չի խնայել: Բարեբախտաբար հայրս, որ մի յայտնի բժիշկ է եղել, այնքան միջոցներ թողել էր, որ մենք նիւթական դեժուարութիւններից միանգամայն ազատ՝ անկարօտ ապրել կարողանայինք:

Ես ու քոյրս շնորհիւ մօրս քնքոյշ հոգածութեան՝ լաւ դաստիարակութիւն եւ կրթութիւն ըստացանք եւ համարեալ միաժամանակ հասած աղջիկներ էինք: Ինչպէս դու էլ նկատել ես, մենք՝ ես ու քոյրս խիստ նման ենք իրար. նոյնպէս ենք եղել դեռ չափ փոքրից, մեր ծանօթները յաճախ դժուարացել են մեզ որոշել իրարից: Սակայն այդ նմանութիւնը միայն արտաքուստ է, մեր բնաւորութեան, մեր ճաշակների ու հասկացողութեան, առհասարակ մեր ներքինի մէջ երբեք որեւէ նմանութիւն չի եղել: Բընութեան մի տարօրինակ խաղ էր կարծես մեր արտաքին այդ ապշեցուցիչ նմանութիւնը եւ մեր ներքինի նոյնքան ապշեցուցիչ տարբերութիւնը: Եւ այդ տարբերութիւնը միշտ յօգուտ ինձ չի եղել. որքան քոյրս լռակեաց էր, լուրջ, խոհուն, իրերի վրէժան քոյրս լռակեաց էր, լուրջ, խոհուն եւ թեթեւ էի, բայց պարզ հայեացքի տէր, նոյնքան ես թեթեւ էի, շատախօս, երազող, յախճատակուող, ինչպէս մի միամիտ երեխայ: Եւ իմ երազները... բոլորը թեւաւոր, բոլորը վարդապոյն, անօրինակ: Կեանքն ինձ թւում էր որպէս հաճելի երազների, գրաւիչ հէքիաթների մի անվերջ շարք: Երէկ քեզ պատմեցի, թէ ինչպէս երկար ժամանակ հաւատացած էի, որ ինձ կը փախցնի մի դեւ կամ մի առասպելական սպայ ու կը տանի հեռո՛ւ, հեռո՛ւ. եւ այդ անորոշ, խուլ հեռուները ես կարողանում էի երեւակայել, ապրում էի նրանցով: Քանի-քանի անգամ ես պար-

կը գտնի ինձ, ես կը դողամ, սիրտս կը բարախի, բայց չեմ ճշայ, յետոյ նա իմ ձեռքից կը բռնի, կը բարձրացնի, ես վախվիտելով կը հետեւեմ նրան, մենք դուրս կը գանք, կը նստենք դրանը սպասող կատաղի նոթյալի վրայ եւ կը սլանանք հեռո՛ւ, հե-
ռո՛ւ, դէպի մի անծանօթ աշխարհ, ուր նա կը փա-
կի ինձ մի դիւթական դղեակի մէջ...

Յերեկներն ամբողջ ես նրա հետ էի անցկացը-
նում մտերմաբար. կարծես մենք հին ծանօթ ընկեր-
ներ լինէինք: Եւ նրա հետ վարւում էի այնպէս,
ինչպէս երեխաները դիտեն վարուել իրանցից մեծե-
րի հետ, երբ նրանց երես են տալիս ու փաղաքում:
Ամենակարճ ժամանակում ես այնքան համարձա-
կութիւն ստացայ, որ երբ նրան գտնում էի պարտի-
զում նստած, յետեւից դադարադողի մօտենում էի,
աթոռը թիկունքից քաշում ու վայր դնում, կամ
ձեռքից խլում փախցնում զանազան իրեր, կարգա-
լու դիրքը, յաճախ գլխարկը: Նա ինձ հալածում էր,
ես քրքշալով ու հեւալով փախչում էի շտապով եւ
թագ կենում պարտիզում, յանկարծ յայտնւում էի
մի ուրիշ անկիւնից, պինդ-պինդ քաշում մազերը
կամ բեխերը եւ կրկին անյայտանում անտառային
Փէյլայի նման: Նա թոյլ էր տալիս ինձ անել իր հետ
ինչ կամենամ, նոյնիսկ օժանդակում էր իմ մանկա-
կան չարութիւններին, միայն յաճախ մատը թափ
էր տալիս վրաս եւ ժպտալով ասում.

«Չարածձի՛ր, թէ կը բռնե՞մ...»

Եւ մի անգամ պարտիզի մի հեռաւոր անկիւ-
նում՝ ծառերի տակ բռնեց ինձ, դրկեց իր ուժեղ բա-
զուկներով եւ պինդ համբուրեց: Միայն մի վայր-
կեան այդ ժամանակ ես նրա աչքերին նայեցի ու
սաստիկ կարմրեցի... բայց այնուամենայնիւ այդ

համբոյրն ինձ չխրտնեցրեց, ես երկար, երկար ծի-
ծաղեցի եւ այնուհետեւ նրան աւելի էի չարչարում:
Միայն լաւ յիշում եմ, աշխատում էի էլ երբեք
չբռնուել, որ նա այնպէս համբուրի ինձ, թէ եւ
կ'ուղէի, որ նա կարողանար ինձ բռնել հակառակ
իմ ջանքերի. ծայրայեղ դէպքում վճռել էի, եթէ
այդպիսի բան նորից պատահէր, չնայել նրա աչքե-
րին, նրանց արտայայտութիւնը համբոյրի վայր-
կենին մեր խաղերին նման չէր, սակայն կասկած
չկար, որ կը նայէի: Ես միշտ այդպէս եմ, սիրում
եմ նայել այն ամէնին, ինչից վախենում եմ... Ե-
թէ կարելի լինէր մահը տեսնել առանց խեղճ մեռ-
նելու, ես հաճոյքով կը փնտռէի նրան...

Քեզ ասացի, որ ես սիրում եմ սարսափը:

Մայրս իմ բոլոր չարութիւնների ու խաղերի
համար կամ ժպտում էր՝ երբ նկատում էր, կամ
քաղցրութեամբ յանդիմանում էր առանց խստու-
թեամբ արդիւլելու: Տարօրինակ էր մանաւանդ
քոյրս. նա հեռու նստած՝ ժամերով դիտում էր մեր
խաղերը, լռութեամբ ժպտում էր իմ արածների
վրայ, յետոյ երկար մնում էր մտախոհ: Ես շատ ուշ
նկատեցի այդ եւ հաւատացած էի, որ քոյրս չի սի-
րում սպալին, մանաւանդ՝ որ հետը խօսելիս կարճ
պատասխաններ էր տալիս եւ գլուխը քաշ ձգում:
Քրոջս այդ վերաբերմունքը որքան ինձ անհասկա-
նալի էր, նոյնքան էլ դուր չէր գալիս, որովհետեւ
ես մեր հիւրին համարում էի շատ լաւ մարդ, լաւ
ընկեր, որի հետ կարելի էր շատ հաճելի ժամեր
անցկացնել: Յաւում էի քրոջս համար, բայց ես եր-
ջանիկ էի եւ բնաւ չէի մտածում իմ վարմունքի մէջ
փոփոխութիւն առաջ բերել:

Մեր հիւրը ամբողջ ամառ մնաց մեզ մօտ: Նա

գիշերները միայն անց էր կացնում հիւրանոցում, իսկ ցերեկները մեր տանը: Ժամանակն անցնում էր ուրախ, մենք յաճախ դրօսանքներ էինք կատարում քաղաքի շրջակայքում ոտքով, ձիով: Նա դժգոհ էի սակայն, որ նա ինձ էի փախցնում գիշերով. ձի նըստելիս՝ քաղաքից դուրս, երբ մեր առաջ փուռում էր լայնարձակ հորիզոնը, այն անորոշ հեռուն, որից դէնը մարդ սիրում է երեւակայել խորհրդաւոր աշխարհ, ես լայն շունչ էի առնում ազատ կրճքով, կարծես եթերանում էի թամբի վրայ եւ քիչ էր մընում մօտենամ իմ սիրուն ասպետին, կամացուկ փախսած՝ «է՛յ, քչի՛ր, փախչենք յի՛մար»... Եւ կը փախչէի, եթէ նա քչէր:

Տղամարդի հետ փախչելու իմ այդ բուռն ցանկութիւնը միանգամայն երեխայական էր. ամուսնութեան մասին այդ ժամանակ ես լուրջ հասկացողութիւն չունէի. գիտէի, որ հէքիաթների մէջ սիրուն աղջիկներին փախցնում են... եւ ես սիրուն էի: Բայց թէ ինչո՞ւ են փախցնում, ես այդ մասին բնաւ չէի մտածում: Երիտասարդ սպային չէի սիրում, կամ թէ սիրում էի այնպէս, ինչպէս երեխան կը սիրէ իրանից մեծին, որ փաղաքում է, դգւում է իրան. դուցէ եւ կար սեռական բնազդը, որովհետեւ ես սաստիկ ուզում էի նրա հետ լինել, բայց գիտակցութիւն, կնոջ պէս սիրուելու պահանջ չէի դրում:

Ես տանեկեց տարեկան էի:

Մի օր մայրս ինձ առանձնացրեց եւ ասաց ժըպտալով.

— Գիտե՞ս, Մարգարիտ, մեր հիւրը քեզ ուզում է, ի՞նչ կ'ասես:

— Ի՞նչպէս թէ ուզում է, բացականչեցի ես

դժկամակութեամբ:

— Ուզում է քեզ հետ ամուսնանալ, քո ձեռքն է խնդրում, չե՞ս հասկանում:

Ես հասկանում էի, բայց կարկամեցի, կարմրեցի եւ մի վայրկեան լուռ կացայ՝ գլուխս քաշ ձգած: Մայրս սպասում էր եւ ձեռքով շոյում մազերս:

— Թող փախցնի, ասացի ես յանկարծ՝ գլուխս բարձրացնելով ու փախայ, հեռացայ մօրս աչքից: Առաջին անգամ իմ կեանքում ես ամաչեցի մօրիցս եւ առաջին անգամ այդ պատճառով լացս եկաւ. ես թագնուեցի եւ լաց եղայ: Ինչո՞ւ էի լալիս, չգիտեմ, կարծեմ նրա համար, որ իմ մանկութեան վառ երազները, գողտրիկ հէքիաթների հետ կապուած վարդազոյն յոյսերը ցնդում էին անդառնալի կերպով: Այնքան տարիներ իմ սպասած, երազներիս մէջ փայլայած «ասպետը» եկել էր վերջապէս եւ ինձ չէր փախցնում, չէր տանում բիւրեղեայ պալինձ չէր փախցնում, խոր ձորերի բարձր լատները մութ անտառների, խոր ձորերի բարձր լեռները միջով, այլ «ուզում էր»... Դա իմ առաջին եւ խիստ դառը յուսախարութիւնն եղաւ, այդ օրը ես ոտք դրի կեանքի շէմքին եւ արդէն ողբում էի փախչող մանկութիւնս, մօտիկ անցեալի դիւթական հէքիաթները, որոնք այնքան տարիներ փայլայել էին իմ երեւակայութիւնը: Արցունքներս դեռ վճիտ էին, նրանց աղբիւրը հոգուս խորքում դեռ չէր պլտորուել, բայց անորոշ կերպով զգում էի, որ կեանքը հէքիաթ չէ, երազներն այնտեղ ցնդում են, որպէս արշալոյսի վաղանցուկ գոյներ: Սիրտս փլճկաց մի անորոշ ցաւից, առանց իմանալու ես կատարում էի կեանքի սուղը, ես ողբում էի այն մեծ ցաւը, որ մաս-մաս ապրում է արարածների

մէջ: Եւ լացեցի՛, լացեցի՛...

Ձեմ երկարացնի. ես նրա հետ այնուամենայնիւ նշանուեցի կարծես հանաքով եւ յետոյ ամուսնացայ դարձեալ կարծես հանաքով: Մայրս ցանկանում էր, որ ես ամուսնանամ, որովհետեւ հաւատացած էր, թէ աւելի լաւ ընտրութիւն անել անկարելի է, փեսացուն հարուստ էր եւ լաւ ծագումից, լաւ էլ ապագայ ունէր առաջը: Ես էլ սաստիկ շտապում էի իմանալ, թէ ինչ ասել է նշանուած լինել մի տղամարդի հետ: Իմ փեսացուն ինձ համար ո՛չ թէ սիրելի, այլ պարզապէս հետաքրքիր էր: Փոքր ժամանակ ես միշտ անհամբեր էի իմանալու հէքիաթի վախճանը, այժմ էլ աշխատում էի շուտով իմանալ, թէ ինչով է վերջանալու իմ սեփական հէքիաթը:

Քոյրս քանի գնում մուսլուկ էր եւ անձնատուր լինում մի մութ թախծի: Նշանադրութեանս երեկոյին նա այնքան տխուր էր, որ ես մօտեցայ նրան եւ ասացի յուզուած.

— Կլարա, հոգիս, ճշմարիտն ասա ինձ, աղաչում եմ, դու չես սիրում նրան, չես ուզում, որ ես նրա հետ ամուսնանամ, այնպէս չէ՞. երեւի դու մի բան գիտես, ինչո՞ւ ես ծածկում ինձանից. ասա՛, եւ ես յետ կը կենամ. ես քեզ այնպէ՛ս եմ սիրում:

— Երեխայ, պատասխանեց Կլարան ժպտալով, նա այնպէ՛ս լաւ մարդ է: Եւ յետոյ ինձ դրկեց ու պինդ, պինդ համբուրեց: Նա երբեք ինձ աւելի ջերմ, աւելի անկեղծ համբոյր չէր տուել: Ես նրա հոգին զգում էի նրա շրթունքների վրայ, նրա համբոյրի մէջ: Եկեղեցի գնալուց առաջ նա դարձեալ դրկեց ինձ ջերմութեամբ եւ համբուրեց երկար, երկար ու ասաց:

— Բախտաւոր լինիս, քոյրիկ, օ՛, ինչպէս եմ

ուզում, որ դու բախտաւոր լինիս... աշխարհում այնպէ՛ս դժուար է երջանիկ լինել...

Եւ ես տեսայ նրա աչքերում արցունքներ: «Ուրախութեան, յոյզի արցունքներ են», մտածեցի ես:

Իմ ամուսնութիւնից յետոյ քոյրս իսպառ մընայլուեց. նրա ժպիտը դարձաւ աւելի եւ աւելի սակաւ, առհարկի, իսկ թախիծը մշտական: Մայրս անհանդիստ էր, բայց նա էլ ինձ պէս ոչինչ չգիտէր: Կլարան ժամերով մնում էր մտադրադ, ասես մի վերին աստիճանի ծանր խնդրի վճռով զբաղուած, յաճախ մեն-մենակ թափառում էր պարտիզում, աշխատելով աչքի չընկնել. իսկ երբ ես ու ամուսինս հանդիպում էինք նրան զբօսանքների ժամերին, նա մեզ դիմաւորում էր առհարկի ժպտով, աշխատում էր կատակել մեր հասցէին եւ խսկոյն մի որեւէ պատշաճ պատրուակ էր գտնում սեղանից հեռանալու եւ կրկին իր սենեակում առանձնութեան անձնատուր լինելու համար: Եւ այդ բոլորը նա կատարում էր այն աստիճան քաղցր վարպետութեամբ, որ ես չնայելով իմ կասկածներին՝ ստիպուած էի մտածել, թէ գուցէ նա հեռանում է իմ եւ ամուսնուս՝ իրրեւ նորապսակներին՝ միայնութիւնը չխանդարելու համար: Մի քանի անգամ էլ հարցեր տուի. նա միշտ կարողացաւ վերին աստիճանի հանգստացուցիչ պատասխաններ գտնել, նոյնիսկ մեզ հետ միասին յաճախակի պարտէզ դուրս եկաւ, զբօսանքի գնաց եւ դրանով ամէն կասկած փարատեց:

Հարսանիքիցս մի ամիս յետոյ մեկնեց նաւային վարժութիւններին մասնակցելու, որից յետոյ նա պէտք է դար փոխադրելու ինձ իմ բնակավայրը: Այս վաղաժամ անջատումը, որ տեւելու էր ամսից աւելի, ինձ ամենեւին տխրութիւն չպատճառեց:

Չգոյում էի, որ ես նրա հետ բնաւ կապուած չեմ այն քնքոյշ զգացմունքով, որ էլ աւելի ուժգին է դառնում անջատման ժամերին, եւ որ այնպէս կիզիչ է դարձնում կարօտը: Ինքս ինձ ցաւով խոստովանեցի, որ ամուսնացել եմ յիմարարար, սոսկ իմ անհանգիստ, հետաքրքիր բնաւորութեանը բաւականութիւն տալու համար: Ես այնուամենայնիւ վերսկսեցի իմ նախկին կեանքը, ճշմարիտ է՝ աւելի պակաս եռանդով, բայց սրտի առանձին դոհուածութեամբ, ինչպէս մի ծանր բեռից ազատուած: Ամուսինս կարծես մի անծանօթ անցորդ էր, որ եկաւ ինձ ասաց անողորմ ու անմիտ կեանքի դառն խորհուրդը ու հեռացաւ գնաց՝ հոգուս վրայ փռելով մի մութ թախիծ, մի անբացատրելի վիշտ: Ինձ հետ կատարուել էր մէկն այն թիւրիմացութիւններից, որոնցով լի է մարդկային կեանքը, եւ որոնք շատ յաճախ ճակատադրական են դառնում անխորձ, միամիտ հոգիների համար: Ամուսնութիւնն ինձ թուում էր մի երեսայական խաղ, ես չգիտէի, որ անգամ երեսայական խաղերի մէջ լինում են այնպիսի վտանգաւորները, որոնք հեշտութեամբ դառնում են տրագեդիա:

Աշուն էր արդէն. ամուսինս դեռ չէր վերադարձել: Մի երեկոյ մենք երեքով նստած էինք ճրագի առաջ. քոյրս տարուած էր մի գրքի ընթերցանութեամբ, մայրս ակնոցները դրած նայում էր մի հաշուեցուցակ, որ հէնց այդ օրը ներկայացրել էր մեր պաշարեղէն հայթայթողը, իսկ ես նամակ էի գրում ամուսնուս: Դուրսը վատ գիշեր էր, խաւարը թանձր, եւ առաւօտից սկսուած անձրեւախառն քամին անդադար ծեծում էր լուսամուտները: Տրամադրութիւնս վատ էր. երբ հասայ նամակիս այնտե-

ղը, ուր ասում էի ամուսնուս, թէ առանց նրան ձանձրանում եմ, կանգ առայ... դրածս ճշմարիտ չէր, ես կեղծում էի: Գրիչս վար դրի եւ մտածում էի վշտով, թէ ինչո՞ւ եմ կեղծում եւ յետոյ՝ թէ ես դեռ որքա՛ն երկար այսպէս պիտի կեղծեմ, քանի որ նրան չեմ սիրում՝ պիտի կեղծեմ աշխարհի առաջ, նրա առաջ, մօրս ու քրոջս առաջ: Եւ այս դարհուրելի կեղծիքի շարքը, որի մէջ ընկել էի կամաւ, չգիտայի պէս ինձ նեղեց, խեղդեց: Չգացի, որ ձանձրանում եմ ո՛չ թէ նրա բացակայութիւնից, այլ ե՛ւ կեղծելուց, ե՛ւ նամակ գրելուց: Կուտուած մի անգոր դայրոյթ կրծքիցս բարձրացաւ վեր, ես ներվային շարժումներով պատռտեցի նամակը եւ դէն չարտեցի, որ ընկաւ քրոջս ոտների առաջ: Նա գրլուխը բարձրացրեց, իր խոշոր, թախծոտ աչքերը ինձ վրայ ուղղեց:

— Ինչո՞ւ պատռեցիր, հարցրեց կամայտուկ:

— Չեմ ուզում գրել, ասացի:

— Ինչո՞ւ չես ուզում գրել:

— Տրամադրութիւնս վատ է, անպիտան եղանակ է:

— Տրամադրութիւնդ վա՛տ է, կրկնեց նա ծանր կերպով ու կրկին գլուխը կախեց գրքի վրայ: Ես նկատեցի, որ նա էլ չի կարդում, այլ մտածում է: Մայրս ուշք չէր դարձնում եւ շարունակում էր իր աշխատանքը: Դրսում քամին շարունակում էր ոռնալ, եւ անձրեւը ծեծում էր պատուհանները վհատեցուցիչ չայմառութեամբ: Ամէն անգամ, երբ փեղկերը թրխկում էին, քոյրս գլուխը բարձրացնում էր գրքի վրայից, նայում էր լուսամուտներին վախեցած հայեացքով, մի փոքր մնում այդ դիրքով մտախոհ վիճակում, ապա կրկին շարունակում իրը

թէ կարգաւ: Քամին դրսում աւելի սաստկացաւ. լուսամուտներն աւելի բարձր չըխկալ սկսեցին. Կլարան գլուխը բարձրացրեց եւ անհանգստութեամբ ասաց:

— Ի՞նչ անպիտան եղանակ է դուրսը. ծովը երեւի այժմ սարսափելի է:

Նա կարծես սպասում էր, որ ես մի բան կ'ասեմ, կը միանամ նրան, բայց ես լուռ կացայ ու նայում էի լուսամուտին:

— Կարծես չէր կարելի նաւային վարժութիւններն ամառն անել, չարունակեց Կլարան, այժմ այս դժոխային եղանակով մարդկանց չարչարե՞լ ծովի վրայ...

— Երեւի այդպէս էլ պէտք է, պատասխանեցի ես, չէ՞ որ պատերազմը ամէն մի եղանակի կարող է պատահել:

Կլարան ինձ նայեց մի այնպիսի տարօրինակ հայեացքով, որ որքան ինձ անհասկանալի էր, նոյնքան անախորժ. դա մի լուռ յանդիմանութիւն էր ինձ իմ սառն, անտարբեր պատասխանի համար: Նա ինձ երբեք այդպէս վատ չէր նայել, եւ ես առաջին անգամ իմ կեանքում նրա աչքերում կարդացի ինձ համար մի անախորժ միտք: Պարզ էր, որ նա միանգամայն ուրիշ պատասխան էր սպասում ինձնից, չէ՞ որ ալեկոծ, վտանգաւոր ծովի վրայ այդ գիշեր իմ ամուսինն էր: Նա գլուխը քաշ ձգեց գրքի վրայ, դարձեալ չէր կարդում, եւ ես նկատեցի, որ նրա գէմքը ընդունեց խիստ երազող տեսք: Այնպէս կ'ուզէի իմանալ, թէ նա ի՞նչ է մտածում այդ ժամին, ի՞նչ է երազում, ի՞նչ յուշեր են պաշարել նրա գլուխը: Սակայն նոյնիսկ մի փոքր հաւանական ենթադրութիւն անել անգամ չէի կարողանում: Յանկարծ

մեր զանգը տուին. տարօրինակ ոչինչ չկար, բայց քոյրս այնպէս ցնցուեց ու դռնատուեց, որ կարծես նա մի վերին աստիճանի անախորժ, մի սարսափելի տխուր բան լսելու նախազգացումով էր բռնուած մինչեւ այդ: Դուռը բացուեց, աղախինը ներս մտաւ մի հեռագիր ձեռքին: Կլարան ոտքի թռաւ ու խլեց. ես եւ մայրս նայում էինք եւ սպասում հետաքրքրուած...

Նա բացեց հեռագիրը դողդոջուն ձեռներով, արագ հայեացքով անցաւ վրայից, երեւաց կանգնած տեղում, աջ ձեռքով կուրծքը սեղմեց ցաւով, իսկ ձախ ձեռքով հեռագիրը ձմռեց ջղաճգաբար, չնչարգելուած՝ ընդհատ-ընդհատ հեւաց եւ յանկարծ սկսեց ծիծաղել բարձրաձայն, երկա՛ր, երկա՛ր, մի սարսափելի ծիծաղով, ասկա կարծես կուրծքը փլաւ ահագին վշտի ծանրութիւնից, նա հեկեկաց խելագար լացով եւ ուշաթափ փոռեց յատակի վրայ: Ես ու մայրս սարսափած վրայ պրծանք, բարձրացրինք եւ անկողնի վրայ դրինք նրան առանց ոչինչ հասկանալու այս բոլորից, եւ երբ երկար չարչարուելուց յետոյ կարողացանք մի փոքր հանգիստացնել նրան, ես այն ժամանակ միայն յիշեցի գլխուցնել նրան, ես այն ժամանակ միայն յիշեցի հեռագիրը եւ կոմացուկ դուրս քաշեցի նրա սղմը: Հեռագիրը եւ կոմացուկ դուրս քաշեցի նրա սղմը: Եւ մատների արանքից այդ խորհրդաւոր թղթի կտորը եւ կարդացի... Նաւը՝ որի վրայ գտնուած էր իմ ամուսինը, խորտակուել էր չոգեկաթսայի պայթումից, սակաւաթիւ գոհերի թւումն էր եւ նա՝ իմ ամուսինը: Մայրս ծնկներին տուեց, գլուխը ձեռներին մէջ առաւ ու կծկուեց քրոջ անկողնի մօտ, իսկ ես մնացի քարացած իմ տեղում՝ չիմանալով ի՞նչ անել, լա՞լ, թէ ոչ...

Եւ լաց չեղայ...

Այն հեռագիրը, քրոջս անօրինակ յուզմունքը, նրա մոտ լիքն էր, այս ուշաթափութիւնը տարօրինակ կերպով զուգադիպում էին, այս բոլորն ինձ չմեցրեց, ծանր հարուածի պէս իմ գլխին իջաւ: Ինձ համար դոնէ լացի ժամանակ չէր, վերջապէս պէտք էր մտածել: Ինձ թւում էր, որ մի մոլոր բան ինձանից միանգամայն անկախ ու ծածուկ պաշարել է ինձ, խաւարով պատել իմ աչքերը, եւ ես երկար ժամանակ քայլել եմ մոռալ տարածութեան մէջ՝ առանց ոչինչ տեսնելու: Ամէնքը, ամէնքը փախչում, խուսափում էին ինձանից, բոլոր ծանօթ ընտանի պատկերները չքանում էին, եւ ես ինձ զգում էի մենակ, անընկեր, մի հրաբխային լեռան վրայ քայլելիս, որ ուր որ է պայթելու է ահագին որոտով, եւ որի մոռալ անդունդներէ մէջ ես պիտի կորչեմ յաւիտեան:

Մի՞թէ գիտէին այս բոլորը մահամերձ քոյրս եւ այս ընկճուած, խեղճ մայրս, գիտէին, որ ես մի կորած արարած եմ, ծանօթ էին այն սեւ գաղտնիքին, որ բոլոր ժամանակ իմ թիկունքից քայլառքայլ սողացել է հրէշի պէս, մինչեւ որ ես հասնեմ անդունդի ծայրին, ուր նա վար է գլորում ինձ՝ յանկարծ բանալով աչքերս, որպէսզի տեսնեմ իմ կորչող տեան բոլոր սարսափը: Հնարաւոր է այդ, որ նրանք՝ իմ հարազատները իմանային այս բոլորը եւ լռէին դաւադիրների պէս: Ե՞րբ է տեսնուած այդ աստիճան անողորմութիւն, մտածում էի ես ցաւով. ո՛չ, այդ անկարելի է:

Դուրսը քամին մռնչում էր թանձր խաւարի մէջ, ես ականջ էի դնում սարսափով, կարծես նա էլ նոյն մոլոր բանից էր խօսում, աշխատում էր փշրել պատուհանները, ներս խուժել եւ իմ ականջին փրս-

փրսալ այն սեւ ու սարսափելի բանը: Հագիւ մի քանի րոպէ էր, ինչ ես ապրում էի այս անօրինակ յուզմունքը եւ սակայն հասունանում էի տարիներով, միտքս գործում էր անօրինակ ուժգնութեամբ: Ի՞նչ կապ կարող էր լինել իմ քրոջ եւ այն դեղեցիկ սպալի մէջ, որի հետ մի ժամանակ ես այնպէս զուարճանում էի, եւ որը անսպասելի կերպով իմ ամուսինը դարձաւ: Վերստին յիշեցի բոլոր անցած-դարձածը մինչեւ այս աղէտը, քրոջս ծածուկ վիշտը պաշարեց իմ գլուխը սարդի ոտտայնի պէս, եւ ես աշխատում էի, բայց չէի կարողանում որեւէ բացատրութիւն գտնել: Ի՞նչ էր կատարուել խաւարի ու լռութեան մէջ ինձանից ծածուկ, իմ դէմ, ահա այն հարցը, որ ճիւղի ճանկերի պէս ճմուռ էր իմ ուղեղը, դանդաւանքով էր սեւ մտքերի ծանրութիւնից՝ կարծես պայթելու համար:

Ես այնպէ՛ս դժբախտ էի...

Քոյրս երկար հիւանդ մնաց: Բոլոր այդ ժամանակը նա լուռ էր որպէս գերեզման, ուր անդարձ կերպով մարել են յոյգերը, իղձերը, մտքերը. եւ նրա այդ քար լռութիւնն էր աւելի էր մեծացնում սրտիս վրայ ծանրացած սոսկումը իմ վիճակի անորոշութեան հանդէպ: Ես չէի համարձակուում նրան խօսեցնել, հարց տալ եւ տառապում էի նոյն մոլոր ցաւով, որ փշրել էր նրա էութիւնը: Մեր ցաւերը երեւի մեզ պէս քոյրեր էին եւ մեզ պէս տարբեր բնուորութիւն ունէին: Սպասում էի, որ նա բոլորո՜վին կաղզուրուի, որ սիրտս իր մոլոր կասկածներով փռեմ նրա առջեւ, խօսեմ, խօսեմ... բայց տարաբախտաբար իմ յոյսերն ի դերեւ ելան. երբ նա վեր կացաւ անկողնից, արդէն այնպէս էր, ինչպէս դու տեսար: Յաճախ ծիծաղում էր, ապա անվերջ հեկե-

կում առանց արցունքի, իսկ դրսում տղամարդի հանգիստի աշխատում էր խոյս տալ, ծածկուել ինչպէս ատելի թշնամիներից: Մարմնապէս բոլորովին կազդուրուած ու առողջ՝ նա մինչեւ վերջը անկարող եղաւ հոգեպէս վերականգնուել, նրա էութեան ներգաշնակութիւնը միշտ խանգարուած մընաց: Մեղ հաւատացրել են, որ նա անբուժելի է եւ կարօտ ամենաքնքոյշ խնամքի:

Կարող ես երեւակայել իմ ահագին ցաւն ու կսկիծը, երբ վերջապէս մօրս ինձ յանձնած մի յիշատակաբանից իմացայ, որ իմ խեղճ, աղնիւ քրոջ անդառնալի դժբախտութեան պատճառը հէնց ես եմ եղել, անգիտակցաբար, առանց իմ դործողութեան արժէքն ըմբռնելու ես խլել եմ նրա սէրը, որ ինձ բնաւ հարկաւոր չէր, եւ որ հեռու ծովերի տակ թաղուած տղամարդը աւելի նրա ամուսինն էր, քան իմը, որովհետեւ նա էր սիրել եւ ոչ ես:

Խեղճ, վատաբախտ քոյր...

Նա դեռ սկզբից այնպէս էր սիրել մեզ հիւր եկած սպային, ինչպէս հաղիւ է պատահում աշխարհում եւ ինչպէս դիտեն սիրել կանայք, երբ որեւէ տղամարդ նրանց համար դառնում է այն էակը, որի մէջ կենտրոնանում է տխրեցրած, եւ որի համար հարկաւոր է զոհուել եւ անցնել աշխարհի երեսից: Քոյրս սիրել էր նրան իր բոլոր էութեամբ, իր երակներն արիւնով, իր սրտի բոլոր թելերով եւ միեւնոյն ժամանակ նա աշխատել էր թաղցրել այդ զգացմունքը ամէնքիցս, որովհետեւ նրա կանացի հպարտութիւնը թոյլ չէր տուել նրան առաջինը յայտնել իր սէրը մի տղամարդի: Իսկ երբ վերջինս սկսել էր նրանով դրաւուել, քոյրս յանկարծ դարձել էր անտարբեր, սառն, որովհետեւ ճիշտ նոյն

ժամանակ նա տեսել էր, որ ես զուարճանում եմ սպայի հետ, երջանիկ եմ, եւ իմ երեսխայական խենթութիւնների մէջ իմ սէրն էր նկատուել: Սպան վիրաւորում՝ նրանից, թէ յուսահատուած՝ դարձել էր դէպի ինձ եւ իր անտարբեր խաղերին տուել էր լուրջ կերպաւանք, եւ յետոյ իմ ձեռքը խնդրել:

Քրոջս համար շատ հեշտ էր խափանել այդ բոլորը եւ իրերին ուրիշ ընթացք տալ. բաւական էր, որ նա խօսէր, բաց անէր նաեւ իմ աչքերը. բայց նա լուել էր, պէտք էր համարել լուել. ինձ երջանիկ տեսնելու միակ ցանկութեամբ այդ մահացու լուութեան մէջ թաղել էր իր բուռն զգացմունքը, միայնութեան ու խաւարի հետ սգացել էր իր սէրը, իր էութեան բոլոր լարերը ձգուել էին մինչեւ յետին աստիճանի, եւ երբ հասաւ աղէտալի լուրը, նրանք ճայթեցին, բանականութիւնը խախտուեց: Այս բոլոր տրագիկիան կատարուել էր լուութեան մէջ. մենք երեքով առանց իրար հասկանալու վազվզել էինք խաւարի մէջ իրար յետեւից եւ փոխադարձաբար անդունդ պատրաստել մէկ մէկի դարձեալ լուութեամբ: Երբ ես մտածում եմ այս բոլորը, ինձ թւում է, թէ մի կոյր ոյժ վարում է մարդկանց ճակատագիրը միանգամայն մեզ անհասկանալի ձեւով, մեզ անյայտ մի նպատակով, մենք տարւում ենք նրա թափով՝ ինչպէս մրերով բռնուած: Մտածում եմ յաճախ եւ միշտ դողում այդ ոյժից, որ տեսնել անկարելի է, որ համը է, կոյր եւ սարսափելի: Դեռ երբեք ես այնպէս խորը կերպով չէի ըմբռնել իդիոպաթիա թագաւորի անլուր դժբախտութեան բոլոր տրագիկական մեծութիւնը. ինձ թւում էր, թէ Անտիգոնայի դունատ ու տառապած հոգին դարերի մշուշի միջից հեծեծում է ու լալիս մեզ հա-

մար. չէ՞ որ մենք էլ նրա քոյրերն էինք, լուռթեան զոհեր...

Գրոջս փշրուած հոգու պատմութիւնը օրըստօրէ փոռուած էր իր փոքրիկ յիշատակարանի թերթիկներէ վրայ. որոնք բոլորն ասես լացել էին նրա հետ: Նայում էի այդ թերթիկներին եւ վշտով մտածում, թէ նրանց վրայ ցաքուցրիւ անդառնալի կերպով փոռուած են մի երիտասարդ կեանքի բեկորներ, ինչպէս մի բիրտ ձեռքով փետտուած ծաղիկի թերթիկներ, որոնց հետ խաղում է քամին եւ որոնց վրայ աշխարհը երբեք չի սղում: Եւ ինչո՞ւ սղայ. ո՞ւմ են հարկաւոր նրանք. զոհեր կան անխորհուրդ ու անմիտ, որոնք որքան մեծ են լինում, նոյնքան աւելի են մեծացնում կեանքում իշխող աններգաչ նախնութիւնը, մեր գլուխներէ վրայ ծանրացած հին տրագիկումը: Ամէն մի զոհ իր իմաստն ու անունը պէտք է ունենայ. ո՞ւմ էր հարկաւոր քրոջս բերած զոհը. ո՞չ իրան, ո՞չ ինձ եւ ո՞չ աշխարհին. այդ անցնող կեանքը միայն դժբախտութիւն էր սիրում իր շուրջը: Մեծ լուռութիւնը որքա՞ն այդպիսի կեանքեր թաղած ունի իր ծոցում. լայնարձակ գերեզմա՞նը յոյսերի... Խլեցի այդ յիշատակարանը, վազեցի մօրս մօտ եւ գլուխս նրա կրծքում թաղած՝ երկար-երկար հեկեկում էի. դժբախտ էի ու խորտակուած: Առանց իմանալու՝ ես կողոպտել էի իմ հարազատ քրոջը, կողոպտել էի նրա ամենալաւ մասը, նրա հոգին: Երեսնայական խենթութիւններս անցան, եւ ես հասուն կին դարձայ: Իմ եւ կեանքի մէջ երկու գերեզման կար. ես կրկին այրի էի»:

Նա լայն շունչ առաւ ու լռեց ճակատը ձեռներէ մէջ առած, ասես սեւ մտքերի ծանրութիւնից: Լուռ էի եւ ես, ինչպէս եւ մեր շուրջը ներհող բնութիւնը:

«Տե՛ս ինչպէս լուռ է մեր շուրջը, իմ ընկեր, շարունակեց նա, տիեզերական լուռութիւնն է, անյայտ ու ծածուկ, բայց դրանից ո՛չ պակաս խուլ լուռութիւն կայ, որ ընթացիկ բարոյականութիւնը, թիւր հասկացողութիւնները, յաճախ նոյնիսկ յիմարութիւնը դնում են մեր շրթունքների, մեր սրտի, մեր հոգու վրայ: Կնոջ բարոյականութիւնը, կնոջ կեանքը հէնց մի մեծ լուռութիւն է, այդպէս է պահանջել աշխարհը, դարերը սրբազործել են, եւ մենք ազատուել չենք կարողանում: Սիրել խորը ու անզուսպ սիրով, հոգու մէջ կրել մայրութիւնը, ստեղծագործող, սքանչելի բնութիւնը, սրտի մէջ զգալ կեանքը իր ալեկոծ ու փոթորկոտ խորհուրդներով, իր վսեմ իղձերով ու վառ երազներով եւ այս բոլորը, այս դիւթական աշխարհը լուռթեան ու խաւարի մէջ մաշել ու ոչնչացնել կամաց-կամաց — ահա շատ եւ շատ կանանց ճակատագիրը: Վաղաժամ փետտուած վարդի, տրորուած ծաղիկի, փշրուած տունիկի առաջ մենք երբեմն հաղիւ ենք զսպում մեր արցունքները, մեր հոգին ըմբոստանում է այդ փոքրիկ կեանքերի բռնի մահի առաջ: Բայց յուսախար սրտերի մա՛հը... ո՞վ կարող է չափել ցաւի խորութիւնը, որ այդ մահուան ընկերն է: Մենող սրտերը լուռթեան մէջ փուլ եկող աշխարհներ են, որոնք այլեւս երբեք չեն շինում:

Այնուամենայնիւ կինը պարտական է լուել, լըռել եւ սպասել. վա՛յ նրան, եթէ տղամարդը չեկաւ նրան իր սէրն առաջարկելու: Փլչող աշխարհն է նա, անօգուտ անցնող կեանքը...

«Երբ շրթունքները նիւհում են, հոգին զարթնում է եւ գործի կենում»։ այս ճշմարիտ է, լուռութեան մէջ հրաշալիքներ են կատարւում գուցէ,

բայց եթէ այդ բոլորը պիտի թաղնուած մնայ նոյն լուութեան մէջ, խօսքը չպէտք է դայ ծածուկ ճըլմարտութիւնների վրայից յետ քաշելու քօղը, ինչ արժէք ունի լուութեան մէջ կատարուածը: Ո՛ր, բարեկամ, լուութիւնը զարհուրելի է, եւ իմ քոյրը նրա զոհերից մէկն է:

Երանի՛ր թէ մեր այս դժբախտ աշխարհում ճշալ կարողանան բոլոր զոհերը, նրանք, որոնք տառապում են լուութեան մէջ, ծածուկ տնքում են ցաւերի բեռի տակ, լալիս են իրանց սրտերի խորքում, եւ նրանք, որոնք տրորուած են ոտների տակ, որոնց հոգին են կողոպտում անողորմ կերպով: Օ՛ր, ինչ սքանչելի կը լինէր, եթէ իրանց սրտերում ցաւ կրող բոլոր դժբախտները, որոնք շրջում են աշխարհում, ինչպէս շղթայակիր վտարանդիներ, միասին յանկարծ մոնչային իրանց բողբոջը, իրանց վիշտը եւ այնպէս ուժգին ու ցաւագին, որ լսողները սասանուէին ու դողային: Բոլոր ոճիրները լուութեան մէջ են կատարւում, իմ ընկեր, ինչպէս եւ բոլոր անօդուտ զոհերը, որոնք օժանդակում են խաւարի թանձրանալուն: Այդ լուութիւնը ես ատում եմ, նա հրէշի պէս ծանրացած է աշխարհի վրայ եւ խեղդում է, խեղդո՞ւմ... անհատներ, հասարակութիւններ, ու ցեղեր մեռնում են նրա բեռի տակ:

Երբ ես քեզ տեսայ առաջին անգամ, զգացի քո սիրոյ ուժգնութիւնն ու խորութիւնը, հասկացայ, որ ստեղծւում է մէկն այն կապերից, որոնցից մարդ էլ չի ազատւում եւ որոնք կարծես ճակատադրական են: Ինձ ամէնից շատ դրաւեց քո սեւ, բոց աչքերի թախիժը, քո համարեա մանկական յափշտակութիւնը, քո անքննադատ ու խենթ ձգտումը դէպի ինձ առանց ճանաչելու՝ ինչպէս թիթեռնիկը դէպի

այրող բոցը: Այս բոլորն ինձ յիշեցնում էր իմ սեփական անցեալը, այն երջանիկ օրերը, երբ ինձ համար էլ կեանքը միայն մի հաճելի երազ էր, դիւթական երազ, երբ իմ շուրջը ամէն ինչ բոյր ու սէր, խինդ ու ժպիտ էր միայն: Դու ինձ դրաւեցիր, որովհետեւ ինձ պէս էիր: Եւ իմ այս յափշտակութիւնը նման չէր առաջինին. այրիները, որքան եւ ջահիլ լինին նրանք, հեշտութեամբ չեն սխալւում: Երբ դու ցանցում բռնուած ձկան պէս էիր առաջս, ես ուշի ուշով դիտում, քննում էի քեզ, եւ քանի աւելի մօտիկից էի տեսնում քո հոգին, այնքան աւելի վտանգաւոր էիր դառնում ինձ համար: Քո ներկայութիւնը, հակառակ իմ ջանքերի, դառնում էր ինձ համար մի մութ անդունդ, ուր նայելիս գլուխս շրջւում էր, բայց սիրում էի նայել: Քո տխրութիւնը, քո անյոյս վիճակը, այն սիրուն թախիժը, որ քեզ տալիս էր խռոված երեսայի կերպարանք, ինձ համար անդիմադրելի դրաւեցութիւն ունէին: Դու տղամարդ ես, սիրելի՛ս, եւ դուցէ չգիտես, թէ ինչ կը նշանակէ մի կնոջ դեռ եւս կոյս հոգու համար այն գիտակցութիւնը, թէ գիմացի երիտասարդը տանջւում է իր սիրով: Դա մի ամբողջ երանութիւն է:

Այնուամենայնիւ ես որոշեցի իմ սառն վերաբերմունքով, իմ յաճախակի հեղնութիւններով, կծու ակնարկներով հեռացնել քեզ ինձանից, որովհետեւ ես դողում էի իմ քրոջ համար, դողում եմ եւ այժմ: Օ՛ր, եթէ նա իմանայ այս բոլորը, եթէ նրա խախտւած բանականութիւնը կարողանայ մի փոքր ըմբռնել, թէ ի՞նչ է կատարւում իր շուրջը, թէ ինչպէս կեանքը ընթանում է իր սովորական թափով առանց նրան, ես հաւատացած եմ, որ երկրորդ անգամ կը դառնամ յանցաւոր եւ այն գիտակցաբար: Յիշո՞ւմ

ես, որ ես յուզուած ու թուլացած նստեցի այն ճանապարհի նստարանի վրայ, երբ դու ասացիր, թէ ինձ սիրել ես իմ քրոջ մէջ: Հին պատմութիւնն էր կրկնուում, ինձ թուաց, թէ ես էլի մի անգամ կողոպտուում եմ նրան, սիրտս փղձկաց, քիչ մնաց, որ լաց լինէի, շտապեցի դէպի տուն՝ արցունքս քեզանից ծածկելու համար: Յետոյ քո առաջին համբոյրը որքա՛ն արցունք խլեց ինձանից դարձեալ քրոջս պատճառով: Նրանից առաջ ես ունեցել էի գիշերներ, տանջանքի, յուսահատութեան գիշերներ, երբ ես պայքարում էի, եւք էի փնտռում քեզանից ազատութիւն համար: Ես լալիս էի իմ անգորութեան մէջ եւ հեկեկանքս խեղդում բարձերի տակ: Պայքարեցի երկար, չեւ յաղթող չհանդիսացայ, դու բռնել էիր իմ հոգին, եւ նա ի դուր էր թռչնի պէս թրպրտում քո ակերից դուրս թռչելու համար: Այս բոլորի հետեւա՞նքը... ահա, ի՛մ ընկեր, ի՛մ հմայիչ դեւ, մենք գիշերներ ենք լուսացնում այս նստարանի վերայ թառած՝ որպէս զոյգ սիրահար աղանձներ: Դիպուածները երեւի բախտեր են վճռում, խուսափել անկարելի է: Ես այժմ յաղթահարուած՝ թողել եմ իմ նաւակը ջրերի երեսին, առանց դեկի, առանց առաքաստի եւ երէկ պատմածս սգաւորի պէս տարւում եմ, մինչեւ վրայ կը հասնի փոթորիկը:

Դու այժմ գիտես ամէն ինչ, սիրելի՛ս, օգնի՛ր ինձ, որ փոթորիկը չտանի մեզ, նա — Կլարան չիմանայ, չհասկանայ մեր յարաբերութիւնները, թէ չէ էլի մի ցնցում, եւ նա կորած է, ես էլ նրա հետ: Զարհուրելի է այն գոյութիւնը, որի հետ կապուած է մի յանցանք, թէկուզ ակամայ: Իսկ ես դեռ ջահել եմ, այնքա՛ն ջահել. մատաղ տունկի վրայից երբ փչում է կատաղի հողմը եւ կռացնում, գետնին

հաւասարեցնում, մի՞թէ նա նորից չի բարձրանում եւ ժպտում արեւին: Ա՛հ, կեա՛նքը»...

Նա վերջացրեց, կռացաւ իմ կրծքին եւ սկսեց մեղմիւ հեծկլտալ: Ես գրկեցի նրա գլուխը եւ մխլթարում էի:

— Մի՛ լար, իմ հրեշտակ, ես կ'անեմ բոլորը, ինչ կամենաս, միայն թէ դու չտանջուես, մի նոր վիշտ չգայ քո հոգին պաշարելու: Կլարան չի կարող իմանալ, նա չպէտք է իմանայ, անհոգ եղիր: Ես քեզ կը լինեմ հլու հպատակ, քո հաճոյակատար ստրուկը, կը հետեւեմ քո թեթեւ նշանին, քո աչքի շարժումին՝ քո ամենաչին ցանկութիւնները կատարելու համար, միայն թէ դու մի՛ լար, աղաչում եմ: Կեանքը միայն ցաւին չի պատկանում:

— Կեա՛նքը... ցաւերի հովիտ, տանջանքի պարտէզ, ուր ծաղիկները բոյրը մահառիթ թոյն ունի, ուր ամէն մի պտղի արմատին մի թունաւոր օձ է գալարուել ու փչում, եւ ուր խոտերը բոլորը փշաւոր են: Հեռուից այնտեղ ամէն ինչ գեղեցիկ է, դրաւիչ, վայելքի, երջանկութեան ծարաւով ներս ես մտնում համարձակ եւ հէնց առաջին քայլից ընկնում ես փշրուած ու արիւնոտուած՝ ինչպէս որսորդի զնդակով եթերային բարձունքից վայր գլորուող թռչուն: Ես հազիւ քսան տարեկան եմ եւ, տեսնում ես, թէ արդէն որքա՛ն եմ ապրել: Ի՛հ, կեանքը... նա մի թունաւոր պարտէզ է:

Մի աստղ ցոլաց երկնքից, լայն բոց արձակեց, իջաւ դէպի հորիզոնը ու կորաւ:

— Աստղը բոց արձակեց ու մեռաւ... — մրմնջում էր նա կարծես ինքն իրան. — աստղերն էլ են մեռնում... Ի՛նչ լաւ է, որ նրանք էլ են մեռնում... Տիեզերքի մէջ երեւի ամէն ինչ մահ ունի... անմահ

հը միայն տառապանքն է, որ կապուած է մարդկային խղճուկ ճակատագրին... մեռնում են, մեռնում են ամէնքը... ի՞նչ լաւ է. որ աստղերն էլ են մեռնում, թէ չէ մենակ մեր մահը սարսափելի կը լինէր...

— Իմ վշտացած հրեշտակ, անխուսափելին տիեզերքում միայն մահը չէ, հապա եւ ծնունդը. երկրի վրայ իշխողը սէրն է, հզօր ու ստեղծագործող, գեղեցիկ սէրը, որի բոցը խլուած է արեգակից, իսկ գեղեցկութիւնը՝ երկնքի աստղերից:

— Հա՛, հա՛... սէ՛րը, իրաւունք ունիս, գոնէ սէ՛րը... էլի մի բան է, նա խորհուրդ է տալիս մեր ցաւոտ դոյութեանը, մեր ճակատագրին, գերեզմանի երկիւղն է թուլացնում, եւ ոչնչութիւնը մի փոքր լցնում...

Նրա խօսքերը լի էին քնքոյշ ու տխուր յոյզով, ձայնը դողդոջուն ու մեղմ՝ ինչպէս հովի առաջ լացող ծաղիկը՝ հմայիչ շեշտ ունէր: Նրա գլուխը կամաց-կամաց կռացաւ ուսիս, կարծես իր շուրջն իշխող թանձր խաւարն ու մահու երկիւղը վանելու համար նա զօրավիգ էր փնտռում:

Եւ մեր շրթունքները միացան իրար մի բոցոտ ու երկար համբոյրով. խաւարի մէջ մենք հեգնում էինք մարդկային ճակատագիրը եւ կեանքի ցաւը:

XI

Սեպտեմբերի սկիզբն էր, թաց, լալկան օրեր. աշունը փութկոտ էր: Եւ անձրե՛ւը... հինգ օրից ի վեր մռայլ, երկինքը գիշեր ու ցերեկ մոմուռ էր քամում, մանրիկ կաթիլները մաղմղում էին վերից միակե՛րպ, ձանձրալի՛ք...

Պատուհանիս առաջ նստած ես յուսահատ ու ցասկոտ՝ հայեացքս դարձրել էի դէպի հորիզոնը, ուր լեռների վրայից դործ ամպերի կարաւանները սողում էին դաւադիրների պէս, բարձրանում էին, իջնում, կծկում, բացում եւ ի վերջոյ լուծւում երկնքի միապաղաղ սեւութեան մէջ: Խոնաւ ու ցուրտ էր իմ շուրջը. եւ ամէն ինչ կարծես ինձ պէս մռայլ էր. ե՛ւ պարտիզի ծառերը, որոնց դեղնած ափեւների վրայից լալկան ճղճիոցով մի խեղդող ներդաշնակութեամբ ընկնում էին ծանրացած կաթիլները միեւնոյն տեղում՝ փոքրիկ փոսիկներ առաջացնելով, ե՛ւ կծկուած ու խեղճ խոտերը, որոնք երկնքից յուսահատ՝ էլ վեր չէին նայում. աւելի հեռուն՝ մուգ անտառը իր մառախուղէ ծածկոցի տակ սրթսրթում էր դժգոհ ու մռայլ, իսկ նրա վերայ բարձրից հսկող մենաւոր ժայռը կարծես աշխատում էր ամպերի պատաններով՝ ծածկել իր այլանդակ մերկութիւնը:

Բնութեան թախծոտ պատկերը, այս լացող ծառերն ու խոտերը, կապարի պէս ծանրացած երկինքը ինձ ո՛չ միայն տխրեցնում, այլեւ դայրացնում էին — հինգ օրից ի վեր գիշերները դուրս գալը անկարելի էր դարձել: Թւում էր, թէ իմ շուրջն ամէն ինչ ինձ հեգնում է — ե՛ւ երկինքը, ե՛ւ լեռները, ե՛ւ մանաւանդ այն սողացող ամպերը, որոնք իրանց մութ ծալքերի, անթիւ դալարումների մէջ բռնած տանում էին իմ գաղտնիքը, եւ գիտէին իրանց արածը: Դեռ երբեք ես այդպէս չէի ասել բնութիւնը եւ դեռ երբեք մի դայրոյթ այդ աստիճան անզօր ու խղճուկ չէր եղել: Իմ դէմ էր դուրս եկել ինքը բընութիւնը, այդ հսկայ ու համր վհուկը, որ չգիտես ինչո՞ւ այդպէս անողորմ կերպով գիտէ խաղալ մահ-

կանացուներէ ըստի, նրանց երջանկութեան հետ : Ո՞վ կարող էր վերադարձնել ինձ այն, ինչ ես կորցնում էի իւրաքանչիւր դէշեր, այնքան երջանիկ ժամեր ու վայրկեաններ, որոնք այն ամպերի պէս լուծւում էին յաւիտենականութեան ծոցում : Եւ յետոյ մեր կեանքը միշտ այնքան խաւար է, այնքան սեւ առանց ալ վայրկեանների, արցունքը մշտապէս, ժպիտը վաղանցուկ, յոյսերը երկչոտ, այս բոլորի հանդէպ վայրկեանների մոռացութիւն, որի մէջ լուծում ենք մեր ցաւոտ անհատականութիւնը . այն էլ անցնում է երազի պէս՝ էլ երբեք, երբեք յետ չգալու համար :

Մտքերս սեւ էին, բայց անձրեւը դալիս էր միակերպ, տաղտուկ . . . կարելի էր խենթանալ զայլորոյթից ու յուսահատութիւնից . ալլելս ոչ մի փիլիսոփայութիւն ինձ չէր օգնում, երեւի սեփական վշտի փիլիսոփայութիւնը ո՛չ համոզիչ է եւ ո՛չ մեղմացուցիչ : Երբ կեանքի հազուադէպ լուսաւոր վայրկեաններն են փախչում, նրանց տեղը սառը միտքը ոչինչ չի կարող դնել, ինչպէս անկարող է լցնել գերեզմանի պարապը, վանել մահուան դարձանքը, յաւիտենական ձմեռը ջերմացնել :

Մխիթարում էի նրանով, որ Մարգարիտն ու իր քոյրը դեռ երկար պիտի մնան ամառանոցում, գուցէ մինչեւ հոկտեմբերի վերջը : Ինչ ասել կ'ուզի, որ ես էլ մեկնելու մասին չէի մտածում : Յերեկները մենք պատահում էինք սեղանատանը, ուր մեր յիմար ու բարի տանտիկինը մի վայրկեան մեզ մենակ չէր թողնում . բնութեան պէս նա էլ էր դարձեալ անտանելի : Այն գողտրիկ, սիրազեղ գիշերներից մեզ մնացել էր սեղանի տակ մեր ոտների գաղտագողի հպումը, լուռ հայեացքները, մութ ակնարկ-

ները, որոնցից տանտիկինը ոչինչ չէր հասկանում, եւ որոնք մեզ համար այնքան խորհուրդ ունէին : Սիրոյ, երջանկութեան այն ծովից յետոյ այս բոլորը միասին կաթիլներ էին, որոնք չէին կարող զովայցնել իմ պապական հոգին :

Լաւ որ Մարգարիտը դեռ սիրտ ունէր հանաքներ անելու . երբ տանտիկինը մի վայրկեան խոհանոց էր մտնում, նա կռանում էր դէպի ինձ իր սովորական ձեւով ու կամացուկ ասում .

— Գիշերը լաւ քնեցի՞ր, դե՛ւ :

Պատասխանի փոխարէն ես աշխատում էի սեղանի տակ ոտքը սղմել ցաւեցնելու չափ . նա շտապով փախցնում էր ու վրաս ծիծաղում :

— Խոռովա՛ծ երեխայ, ի՛նչ լաւ է, որ դու այդպէս ես . . . — շարունակում էր նա քրքշալով : Իսկ դուրսն անձրեւը դալիս էր, դալիս : Ներս էր մըտնում տանտիկինը :

— Այնպէս չէ՞, տիկին, այս անձրեւը դեռ երկար կը շարունակուի, դառնում էր նրան Մարգարիտը : Հարցն ինձ չարացնելու համար էր անշուշտ :

— Ո՞վ դիտէ, մոմում էր տանտիկինը՝ յուսահատ կերպով նայելով դէպի լուսամուտը . անցեալ տարի այս ժամանակ դարձեալ անձրեւոտ էր, բայց էլի մենք դեռ մի փոքրիկ ամառ կ'ունենանք մինչեւ ձմրան դալը : Խեղճ տանտիկին, նա աշխատում էր մեզ մխիթարել, որ չթողնենք հեռանանք :

Անցաւ դարձեալ մի անխորհուրդ ու տխուր օր, վրայ հասաւ նոյնքան անօգուտ, վատեցուցիչ գիշերը : Ես բարձրացայ սենեակս, նստեցի լուսամուտի առաջ, նայում էի այն թաց խաւարին եւ մտածում էի, թէ ի՛նչ հնարով կարելի է գլուխ բերել մեր ընդհատուած տեսակցութիւնները, մեր սիրուն

գիշերները: Ձանազան մտքեր ու ծրագիրներ անցնում էին գլխովս, բայց բոլորն էլ անհեթեթ էին, անիրագործելի: Հաւատացած էի, որ դրանցից եւ ոչ մէկը Մարգարիտին ընդունելի չի լինի: Նա սիրում էր այն ամէնը, ինչ որ գեղեցիկ էր, անգամ զաղտա-գողի սիրային տեսակցութիւնը նրա համար մի գեղարուեստական հաճոյք էր: Յիշում էի, որ մեր սիրոյ ամենաբուռն զեղմունքի ըրպէին նա իրան չէր կորցնում երբեք, իր շարժումները մնում էին նազելի, չշուկը քաղցր ու քնքոյշ, անգամ իր արտաքինի մէջ նա թեթեւ անկարգութիւն տանել չէր կարողանում, ո՛ւր մնաց թէ յանձն առնէր տեսակցութիւն ոչ գրաւիչ պայմաններում: Իմ մտածած հնարներից եւ ոչ մէկը գեղեցիկ էր, որ ես համարձակուէի յայտնել առանց նրան վիրաւորելու: Կանայք միշտ աւելի հնարամիտ են սիրոյ մէջ, — մտածում էի ես. — եթէ Մարգարիտը կամենայ, դուցէ մի աւելի գեղեցիկ, աւելի խելացի միջոց գտնել կարողանայ: Սակայն դրադուած էր նա այդ հարցով, թէ՛ ոչ, ես չգիտէի. նա միշտ այնպէս ուրախ էր ճաշի ժամանակ, իմ հարցերին պատասխանում էր զանազան կատակներով, որոնցից ես ոչինչ չէի հասկանում: Երբ կամենար, նա միշտ գիտէր դառնալ անհասկանալի, առեղծուածական, ինչպէս մի սֆինքս: Ձուր չէր, որ ես նրան հէնց այդ անունը տուի սկզբից:

Գիշերը քանի դնում սեւանում էր, եւ խաւարը լալիս էր իմ պատուհանի տակ իր անվերջ արցունքով: Ձայրոյթիցս քիչ էր մնում ես էլ լաց լինէի նրա հետ: Ես լսեցի թէ ինչպէս հարեւանութիւններս սրատրաստում են քնել, ինչպէս Մարգարիտը մօր պէս հոգում է քրոջ պէտքերը, կատարում է նրա բազմաթիւ մանր քմահաճոյքները, մերթ ծիծաղում

է նրա հետ, մերթ համոզում է երեխայի պէս. յետոյ կամաց-կամաց ամէն բան խաղաղուեց: Ես էլ վեր կացայ, անկողին մտայ, գլուխս թաղեցի վերմակի տակ, որ չլսեմ դրսից անձրեւի կաթիլների միակերպ, վհատեցուցիչ ձայնը, այդ խեղդող խաւարի լացը, աշխատում էի մոռանալ ինձ, մի կերպ քուն մտնել մինչեւ յաջորդ առաւօտ, երբ դուցէ արեւ ծագի, բնութիւնը նորից հաշտ ժպտայ մեզ: Սակայն ի դուր, քնել չկարողացայ եւ թաւալում էի անկողնումս տենդով բռնուածի պէս, ճմռում էի բարձս, գլուխս ցաւում էր, խեղդում էի օդի սա-կաւութիւնից, եւ լուսաբացը դեռ հեռու էր:

Կէս գիշերն անցաւ. հարեւան սենեակից փոքրիկ իրարանցման ձայնն իմ ուշադրութիւնը դրաւ: Մէկը կամացուկ ցած իջաւ անկողնից եւ երեւի կանգ առաւ լուսեան մէջ, որովհետեւ շարժուելու ձայնը դադարեց: Ես նստեցի եւ ականջ էի դնում, թէ ինչ է լինելու: Ո՞վ էր արդեօք, Կլարա՞ն, թէ Մարգարիտը: Ես համարեա հաւատացած էի, թէ դա Կլարան է, որ զարթնել է, ով գիտէ ինչ հրէշաւոր երազներից յետոյ, եւ այժմ գալիցինացիայով բռնուած՝ պատրաստում է մի սարսափելի խենթ բան անել, լուսամուտից վար նետուել, կամ քրոջը խեղդել: Վերջին միտքն ինձ սոսկումով պատեց եւ բոլորովին հաւանական թուաց. ես վար ցատկեցի անկողնիցս, առաջացայ դէպի դուռը, որ հէնց փոքրիկ աղմուկ, կասկածելի ճիչ, խոխոռց լսեմ թէ չէ, խորտակեմ մեզ բաժանող դուռը եւ օգնութեան հասնեմ: Այս վատ գիշերն այնպէս տրամադրում էր ինձ դէպի սեւ մտքերը, որ ես երեւակայում էի խաւարի մէջ Կլարային, կիսամերկ, մազերը խոլի, աչքերը չռած ու կատաղի, բերանը ծովառած ու

փրփրոտ, եւ նրա երկաթէ մատների տակ Մարգարիտը սոսկումից ու ցաւից ալլանդակուած ու կիսամեռ: Պատկերը զարհուրեցի էր, եւ ես զգացի, թէ ինչպէս դողում եմ: Լսողութիւնս լարած՝ ես լուռ սպասում էի, լռութիւն էր ե՛ւ ափսոսել, պարզ էր, որ նա էլ շարունակում է ականջ դնել: Անտանելի վայրկեան էր: Ես լսում էի իմ սեփական սրտի բաբախիւնը, սաստիկ յուզմունքից՝ նա բռնուած թռչունի պէս աշխատում էր դուրս փախչել կրծքիս տակից: Ապա ես լսեցի, թէ ինչպէս խորհրդաւոր անձը շարժուեց զգուշութեամբ, կամացուկ, այնպէս որ ես հազիւ էի կարողանում հետեւել նրա մերկ, թեթեւ ոտների ձայնին յատակի վրայ: Մի արիւղ կամացուկ բացուեց ու փակուեց՝ հազիւ լսելի քսոց հանելով, կրկին լռութիւն. նա երեւի դարձեալ ականջ էր դնում: Մի՞թէ իմ կասկածները ճշտում են, մի՞թէ Կլարան իր խենթութեան մի զարհուրելի վայրկեանում պատրաստուած է գործել մի անլուր ոճիւր. գուցէ մի դանա՞կ էր, որ նա դուրս քաշեց արկղից...

Սոսկումս դադարեցաւ ինչպէս, ես էլի մի քանի քայլ մօտեցայ դրանը, հեւում էի, կուրծքս սղմում, ներս էր ընկնում եւ կրկին ուռչում, բարձրանում, շունչս դուրս էր գալիս ընդհատ-ընդհատ հառաչանքներով: Բռնեցի դրան կանթը ու մտածում էի, էլի մի այդպիսի ձայն. եւ ես կը քաշեմ կատաղի թափով:

Հաւատացած էի, ինչքան որ ամուր լինի դուռը, այնուամենայնիւ կը խորտակեմ. Մարգարիտի թեթեւ ճիչը միանգամայն բաւական էր, որ ես երկաթէ պատուարներ փշրելու կարողութիւն ստանայի: Սպասում էի... եւ յանկարծ լսեցի, թէ ինչպէս

նա մեղմիւ քայլեց դէպի իմ դուռը... մի բանալի ներս սողաց կողպէքի մէջ, պտոյտ գործեց, եւ պողպատը չոր, անախորժ ճուղոց արձակեց: Ես ակամայ յետ-յետ քաշուեցի դէպի իմ անկողինը եւ կանգ առայ քարացած... մի վայրկեան, միայն մի վայրկեան գլխովս անցաւ մի երջանիկ միտք՝ ինչպէս փայլակ, ցնցեց ու չմեցրեց ինձ... իսկ եթէ այս բոլոր հրէշաւոր կասկածներս անհիմն են եւ դուռը բաց անողը հէնց Մարգարիտն է... սիրող կիներ ինչե՛ր չի կարող հնարել: Բայց այդ միտքը մինչեւ վերջը տանել, լրացնել չկարողացայ, նրա բոլոր մանրամասնութիւնները նոյն իսկ ըմբռնելու անկարող եղայ: Այդ միտքն այնքան աներեւակայեցի, այնքան երջանիկ էր, որ նրա ծնունդն անգամ ինձ չմեցրեց, մտածելու կարողութիւնս դադարեց, աւելի հեռուն տանել չէի կարող, արեւը յանկարծ կանգ առաւ երակներէս մէջ... Դուռը կամացուկ բացուեց, եւ իմ առաջ խաւարի մէջ ծրագրուեց մի կանացի սքանչելի պատկեր: Միանգամայն ինձ կորցրած այս անակնկալ, աներեւակայելի երջանկութիւնից՝ ես արդէն պատրաստուած էի ակամայ բռնոր ուժով ճշալ՝ «Մարգարիտ»... բայց նոյն վայրկեանին բաղուկներու մէջ զգացի նրա լիքը ու քնքոյշ մարմինը, եւ շրթունքներէս վրայ հեւքս մարեց մի բոց համբոյրով... նա՛ էր... ես նուաղեցի՝ այսքան երջանկութիւնը տանելու անկարող... «Թափուիր, անձրեւ, թափուիր հազար դարեր, եւ թող այս գիշերը էլի սեւանայ եւ շարունակուի անվերջ». երեւի վերջին բառերը ես մըմնջում էի, որովհետեւ Մարգարիտը բռնուած եղնիկի պէս դողդողում էր իմ բաղուկների մէջ եւ բերանս փակում ձեռքով:

— Սո՛ւս, սո՛ւս, երեխայ, փափսուկով՝ ասում էր նա, զարհուրելի է, եթէ նա լսի, հասկանո՞ւմ ես, զարհուրելի՞ր... բայց նա չի լսի... նա միշտ քնում է մինչեւ լուսարաց... Ժամացոյց կա՞յ... հա՛, այսպէս, լուցկի էլ պատրաստի՛ր... երեք օր է փնտռում եմ դրան բանալին, այսօր վերջապէս կա-
րողացայ դանել խոհանոցում եւ վեր բերի... դէ սո՛ւս, սո՛ւս:

— Այդ դո՞ւ ես... մի՞թէ այդ դու ես, օ՛, ես կը մեռնեմ, եթէ դու լինիս... այդ անկարելի է... այդ անկարելի է... ես ի՞նչպէս կարող եմ երկնքից ասող խել եւ գրկել այսպէս...

— Սո՛ւս, սո՛ւս, թէ չէ կ'երթամ, զարհուրելին է, եթէ նա իմանայ, հասկանո՞ւմ ես, ի՛մ հոգի... ես քեզ համար արել եմ անկարելին անհնարինը... դեռ երբեք մի կ'ին այսքան յանդուգն չի եղել... ոճ-
րի մօտ եմ, շա՛տ մօտ... այս ի՛նչ արի, Տէր Աստ-
ուած... տես նա չգարթնի՛, նայի՛ր, ականջ դիր, մի՞թէ զարթնեց. շարժուե՞ց... լո՞ւռ է, լաւ է այս-
պէս:

Օ՛, այն փափսոցը խաւարի մէջ, մեղմ, գուր-
դուրիչ ու սարսափելի, նրա հմայիչ ձայնի իւրա-
քանչիւր հնչիւնը որպէս մի երկնային երաժշտու-
թեան ամենանուրբ խաղ ընկնում էր իմ վրայ, եւ
ես լուծւում, չքանում էի ասեւ մի դիւթական անձ-
րեւի կաթիլների տակ:

— Մարգարի՛տ... ես մեռնում եմ, այսքան եր-
ջանկութիւն տանել անկարելի է, սարսափելի է...
միայն այս սէրը բաւական է տիեզերքը զարդարե-
լու համար... կեանքի ցաւը սրան դիմանալ չի կա-
րող...

— Սո՛ւս, սո՛ւս...

Եւ նա փաթաթւում էր ինձ՝ ինչպէս բաղեղը
ծառին՝ պի՛նդ, պի՛նդ. մերթ խեղդում էր իր շը-
շուկը, մի վայրկեան ականջ դնում, ապա կրկին
տաք համրոյրով վանում իր երկիւղը: Եւ մենք փո-
խադարձաբար պատուիրում էինք իրար լռել, եւ իւ-
րաքանչիւրս այնուամենայնիւ մի բան էր գտնում
ասելու, միշտ մեղմիւ, միշտ փափսուկով: Լռու-
թիւնն էր խօսում մեր շրթունքներով, նա՛ որ օրե-
րի, շաբաթներ ընթացքում մեր հոգիները մէջ
մեղմիւ կերտել էր մի կախարդական աշխարհ, ուր
ամէն ինչ կեանք էր, բոյր ու սէր: Եւ մենք խօսում
էինք այն սիրուց, մաքուր, գեղեցիկ սիրուց, որ
մեր բախտերը խառնել էր իրար եւ պիտի լուսաւո-
րէր այնուհետեւ մեր ուղին, պիտի փայլ եւ դին տար
մեր գոյութեանը: Մեր իւրաքանչիւր մեղմ շշուկի,
զգոյշ ձայնի իւրաքանչիւր ելեւէջի մէջ լսում էր
այն անրիժ, քնքոյշ զգացմունքը, որ յատուկ է իս-
կական սիրուն, որ մարմնից աւելի հոգուն է խօսում
եւ երազանքների մէջ մեղմիւ օրօրում մարդու եր-
ջանիկ էութիւնը:

Երբ խօսում էինք, մենք ցնցում էինք մեր ձայ-
նի շեշտից, այն աստիճան յոյզ ունէր նա. իսկ երբ
լռում էինք, մեր հոգիները փոթորկուած ու բո-
ցոտ՝ վառում էին մեր շրթունքները մի բան ասե-
լու, ճշալու, կանչելու անյադուրդ ծարաւով: Լռել
անկարելի էր, խօսել նոյնպէս: Եւ յանկարծ ես ըզ-
դացի, թէ ինչպէս նա սարսույց բռնուած եղնիկի
պէս:

— Ես վախենում եմ, առաջ նա կարճ լռութիւ-
նից յետոյ.

— Ինչի՞ց, իմ ընկեր:

— Սաւարից. լսի՛ր՝ ինչպէս նա լալիս է դըր-

սում. Ինձ թւում է, թէ նա մի հսկայ սուգ է անում, որի մէջ ես բաժին ունիմ, ինձանից ծածուկ:

— Սքանչելի մանուկ, հէքիաթները քեզ հանգիստ չեն տալիս. խաւարն անզօր է մեր այսքան երջանկութեան հանդէպ:

— Ես յանցաւոր չեմ, այնպէս չէ՞, ես, ես ջանի՛ր եմ...

— «Փոթորկի տակ կոացած տունկը, մի՞թէ էլ չի բարձրանում», կեանքը միայն ցաւին չէ, հո՛գիս:

— Այն ի՞նչ է փայլում այնտեղ... խաւարն է նայում կարծես պլպլան աչքերով:

— Կեանքը տեսնելու համար խաւարն աչք ունի:

— Նա վեր կացա՛ւ... գալի՛ս է, լսեցի՞ր...

— Քամին է զարկում փեղկերին, հանգստացիր, սիրելիս, ոչինչ, ոչինչ չկայ: Նա քնած է խորը, երջանիկ քնով, քամին ու անձրեւը օրօրում են այդ գունը:

— Կեանքի փոթորկից յոգնած՝ իսկական փոթորկի տակ նա քնած է երջանիկ... Եւ կեանքը ընթանում է առանց նրան. խեղճ... խեղճ...

— Սուս, սուս, մենք նրան կը զարթեցնենք:

Եւ նա հանգստացած, կրկին փարում էր ինձ, բուն գրկախառնութեան ու համբոյրի մէջ խեղդում իր երկիւղը: Սիրոյ մի անօրինակ պոռթկումն էր այն, որ դուրս էր գեղւում մեր կրծքերից ու խեղդում մեզ: Մենք այնքան երջանիկ էինք, որ կարող էինք մեռնել խնդալով, աչքներս փակ, չըրթունքներս ի մի ձուլւում: Եւ եթէ յանկարծ մեռնէինք, մենք մեզ հետ կը տանէինք ողջ տիեզերքը, մեզանից ոչինչ չէր կարող խուսափել, ո՛չ մի աստղ,

արեւի ո՛չ մի շող, տիեզերական համերգի ո՛չ մի հնչիւն: Ողջ տիեզերքն այդ ժամին մենք էինք, նրա կամքը՝ անհասկանալի ու անմահ՝ մեր մէջ էր մարմնացած, մեզ օրօրում էր անուրջներին մէջ, եւ մենք տարւում էինք եթերային բարձունքներից... զարհուրելի էր եւ սքանչելի միաժամանակ... երազներից ամենավսե՛մը

Եւ իմ գիրկը դատարկ էր... Ե՞րբ գնաց... եւ կե՞լ էր արդեօք... Թէ՞ բոլորը մի անսիրտ երազ էր միայն: Ես նստած էի անկողնիս վրայ՝ գլուխս ձեռքերիս մէջ առած, մինչդեռ դրսում դեռ մաղւում էր անձրեւը: Լուսաբացի գունատ, վախլուկ ցուրերը մառախլապատ օդը պատռելով՝ ներս ընկան սենեակս, ուր առարկաներն իրանց դալուկ, մթնապատ պատկերներով սկսեցին դուրս սողալ խաւարի միջից՝ ինչպէս քանդակագործի մուրճի տակ սեւ մարմարի միջից դուրս սողացող ձեւեր: Նրանք բոլորը ասես զարմացած նայում էին ինձ եւ կամացուկ հարցնում. «Այստե՞ղ էր նա արդեօք»... անկարելի է... մի շող կար, որ մի ժամանակ միւս սենեակից ներս էր սպրդում այստեղ եւ յետ փախչում, այդ ճիշտ է, բայց նա՞... այդ անկարելի է... Նայեցի շուրջս, իմ կողքին անկողնի վրայ դեռ երեւում էր այն տեղը, ուր նա նստած էր, խորութիւնը դեռ պահել էր նրա հմայիչ մարմնի ձեւը ակնապարար ճշտութեամբ. ձեռ տուի, դեռ տաք էր այնտեղ. յանկարծ մատներս շօշափեցին մի փոքրիկ առարկայ, նրա գլխի պանտրն էր մնացել՝ կարծես ինձ ասելու, ինձ համոզելու համար, թէ նա այստեղ էր... վերցրի, ջերմութեամբ համբուրեցի: Այո՛, այո՛, նա այստեղ էր, երեւի կեանքը, իրականութիւնը նոյն-

պէս իր երազներն ունի, շատ անգամ աւելի գեղեցիկ, աւելի գրաւիչ, քան քնի երազները: Իմ երազը սքանչելի էր. նրանից մնացել էր մի անուշ բուրմունք, որ լցրել էր իմ սենեակի օդը, պարուրել էր ինձ, եւ որի մէջ ես նստած էի այժմ անչափ երջանկութիւնից հարբած: Որքա՛ն ապրեցի... էութիւնս յոգնած էր, ծանրացած գլուխս ընկաւ բարձի վրայ եւ այն փոքրիկ սանտրը կրծքիս պինդ-պինդ սղմած՝ քնեցի խորը, երջանիկ քնով:

XII

Անձրեւը դադարել էր. ցողաշատ, խոնաւ ու մռայլ օր էր, ծառերի տերեւների վրայից անկանոն կտկտոցով վար էին ընկնում ծանրացրած վերջին կաթիլները, հէնց որ թեթեւ հովը սուլում, շարժում էին նրանց: Խոնաւութեամբ յղկացած օդը մրսեցնելու հափ ցուրտ էր, բայց եւ այնպէս ես դուրս եկայ եւ անորոշ կերպով քայլում էի դէպի հեռուն:

Հոգիս ծով էր կտրել յորդացած զգացմունքից, եւ ես դուրս եկայ իմ երջանիկ էութիւնը տալու հովերին, մաս-մաս բաժանելու ծառին, ծաղիկին, ժայռին, սարին ու ձորին, ամէնքին ասելու, ճշտութեան երջանիկ եմ: Մի զօրեղ զգացմունք երբեք մի հատիկ կրծքի մէջ, մի յարկի տակ պարտաւորել չի կարող, նա պէտք է բաժանուի: Լայնարձակ բնութիւնը հրապուրում էր ինձ, եւ ես քայլում էի թեթեւացած՝ տանելով իմ կրծքում կենսական եռանդի մի հզօր բոց: Այդ ժամին այնքա՛ն բան կ'ողգէի անել, այնքա՛ն գեղեցիկ, բարի,

մեծ դործեր: Գեղեցիկ սէրը իմ հոգին դարձրել էր մի բացուած ծաղիկ մեծ ներշնչումների համար: Ես սիրում էի, սիրուած էի, եւ այս գիտակցութիւնը խորունկ ու սիրուն՝ համապատասխան արտայայտութիւնն էր փնտռում աշխարհում:

Հորիզոնի վրայ լեռները կարծես յոգնած մառախլապատ երկնքի ծանրութիւնից՝ կոյր հովերի թախով դժգոհութեամբ ցնցում էին իրանց անտառէ բաշերը եւ հեռու մղում սպիտակ կամ դորշ ամպերի անդէրջ կարաւանները: Եւ հալածական ու անհանդիստ այն ամպերից երկրի վրայ քաշ էին ընկել դունատ, վախլուկ ստուերներ, որոնք վազում էին իրանց եթերային քոյրերի յետեւից, վազում էին՝ երկնքին, նրա ազատ բարձունքներին երբեք չհասնելու համար: Նրանց յեղկեղուկ ոտների տակ մի պահ մթադնում էին ձորերն ու դաշտերը, իսկ լեռնալանջերի անտառները սեւանում էին, ապա ամպերի արանքում բեկբեկուած գաղջ շողերի անզօր ու տխուր փայլի մէջ մեղմիւ հեռում մշուշի տակից:

Եւ ամպերը սահում էին իմ գլխի վրայով. իմ հոգու պէս նրանք էլ էին հարուստ ու գեղուն, բայց դնում էին բարիքը ցօղելու տառապող երկրի վրայ: Ստուերի պէս մի թախիժ իջաւ իմ սրտին. ի՞նչ էի անում ես. դուրս էի եկել երջանկութիւնս բաժանելու սարին, ձորին ու դաշտին. եկել էի մայր բնութեանն ասելու, թէ ես բախտաւոր եմ: «Ի՞նչ է, քի՛չ է»... մրմնջում էին իմ շրթունքները. սէրը մի՞թէ անհատական հաճելի երազների աղբիւր է միայն, ինձանից դուրս մեծ կեանքը՝ կար, միշտ սե՛ւ, սե՛ւ...

— Է՛յ, ծերունի, այդ ի՞նչ ես անում:

Ծերունին կանգ առաւ, թեւով սրբեց ճակատի

քրտինքը, կկոցեց կնճիռների տակ կորած խորը աչքերը ու լուսթեամբ նայեց ինձ առանց յոյզի ու զարմանքի: Բայց հարցս յիմար էր, անմիտ, ծիծաղելի, ես տեսնում էի, թէ նա ինչպէս իր պառաւ, վտիտ կնոջ հետ քաջ է տալիս մի ահադին կոճղ դէպի վեր, ուր ծխում էր նրանց խրճիթը: Կոճղը անտառից բերել էր նախընթաց օրուայ հեղեղը, հաստ էր, ծանր ու անճոռնի, բայց երեւի պէտք էր տանել, վառելիք էր, եւ երկու ծերերը քաջում էին ցեխերի միջից, քաջում էին, վարելով խոնաւ դետինը, հետում էին, տնքում, քրտնաթոր ու տանջուած: Այս բոլորը տեսնում էի, դիտէի այդ կոճղի, այդ քըրտինքի, հեւքի, տանջանքի տակ ծածկուած դադտնիքը, մութ գոյուլթիւնների նոյնքան մութ տառապանքը, էլ ինչո՞ւ հարցրի, ինչո՞ւ կանգնեցրի: Ոսեսէլ էի ուզում, միայն խօսել, մի լաւ բան ասել ու յիմարացայ: Ծերունին շարունակում էր նայել ինձ, պատասխանի փոխարէն նա իր թուխ ու կոշտացած ձեռքը մեկնեց դէպի վեր, դէպի փոքրիկ խրճիթը, որ կծկուած էր բլրի լանջին ինչպէս դողդողացող մուրացիկ, ապա դարձաւ կնոջը:

— Քաշի՛ր, պառա՛ւ:

Վերստին լծուեցին երկու ծերերը, վերստին կոճղը սկսեց վարել խոնաւ դետինը ոլոր-մոլոր ակօսով դէպի վեր, դէպի վեր: Ես միառժամանակ քայլում էի նրանց յետեւից առանց համարձակուելու խօսել, զգում էի, որ էլի յիմար բան կ'ասեմ, միայն քայլում էի՝ հայեացքս յառած այդ ծովը-ուող, խղճով թիկունքներին, այդ այլանդակ կոճղին, որ հող վարելով գնում էր դէպի վեր այն խրճիթում՝ կեանք ու ջերմութիւնը սփռելու ձմրան դաժան օրերին, դէպի վե՛ր, դէպի վե՛ր... Չմօտե-

նա՞մ արդեօք, կախուեմ այդ կոճղից եւ մեն-մենակ քաշեմ հանեմ խրճիթի մօտ, մտածում էի ես. քայլերս արագացրի եւ յանկարծ կանգ առայ... ամաչում էի այն ծերերից, ինձ թւում էր, թէ նրանք կ'ասեն՝ «ծիծաղելի է քո արածը, կեանքի ցաւը դրանով մաղի չափ անգամ չի փոխուի, հանդիստ ձգիր մեզ ու դնա»: Ա՛հ, այս մարդիկ, այս հնազանդ ճակատները, այս ցաւոտ, տառապած դէմքերը, որոնց երբեք չեա ճանաչի, ապրում են ու հեղնում, նրանց հոգին մութ բնութեան մի մասն է, եւ յատկապէս այն մասը, ուր ցաւերն են դարձնում, յարատեւ երկունքն է ճգնում:

Յետ դարձայ եւ շարունակեցի ճանապարհս դէպի հեռուն, եւ կեանքի թախիծը քայլառքայլ սողում էր իմ յետեւից: Գիւղից դէպի դաշտն էին գընում ծերեր, երիտասարդներ, մանուկներ, հազար-դլխանի կարիքն էր այն, որ դալարում, փուլում էր եւ այն երկու ծերերի պէս սեւ օրն էր լալիս: Ահա եւ փոքրիկ աղջիկը իր այծիկի հետ, իմ հին ծանօթները, ամբան սկզբից քանի՞ քանի անգամ եմ տեսել այդ դոյզը: Աղջիկը պարանով դարձեալ քաջ է տալիս կենդանուն, եւ երկսով էլ գոհ են, որ անձրեւոտ օրերից յետոյ վերջապէս արձակ դաշտեր են դուրս գալիս:

— Բարեւ, ի՛մ փոքրիկ, այժմ արածելո՞ւ ես տանում:

Պատասխանի փոխարէն նա ժպտաց ու կարմրեց. երեւի ուզում էր ասել՝ «ի հարկէ, տեսնում ես, էլ ի՞նչ ես հարցնում»: Եւ արդարեւ մի բոլորովին աւելորդ հարց. ես լաւ գիտէի, որ նա արածելու է տանում իր այծը, բայց խօսեցրի նրան մի լաւ բան ասելու, նրան ուրախացնելու ներքին մղումով:

Ես նմանում էի այն մարդին, որ յանկարծ դանձ է դառնում եւ ուզում է ամէնքին բաժանել, ամէնքին բախտաւորեցնել եւ չգիտէ ինչպէս: Գեղեցիկ սիրոյ բեղուն զգացմունքը իմ հոգում յորդացած գետի պէս դուրս էր թափւում ավերից: Ես ուզում էի ամէնքի հետ խօսել, ամէնքի հետ բաժանել իմ հոգին եւ մի տարօրինակ հակասութեամբ ինչ որ ասում էի, յիմար էր դուրս գալիս: Ես յիմարացայ նոյն խել այս փոքրիկ աղջկայ առաջ:

— Մայրիկս ասաց, որ տանեմ արածեցնեմ, քանի որ է, դուրս չի գնացել այժմ:

Փոքրիկ աղջիկն էր խօսում առանց ինձ նայելու: Կեանքի, կարիքի գիտակցութիւնն ունէր այդ փոքրիկ գլուխը, եւ ասածը խելացի էր, ինձ ճշմանում էր:

— Հա՛, այդ լաւ է, տար, տար, թող արածի,— շտապեցի պատասխանել, որ խօսակցութիւնը կնքուի: Ինչ որ ասում էի, ինձ զայրացնում էր իր յիմարութեամբ:

— Փախչում է, որ թողնեմ, կը փախչի, էլ բռնել չեմ կարող. այնպէ՛ս է վազում:

— Չա՞րն է:

— Հա, շատ չարն է, սիրում է հէնց մենակ լինել, շուտ արի,— դարձաւ նա իր այժին՝ ուժով թափ տալով պարանը: Նրանք էլ միւսներին հետ գընացին հեռու, հեռու, դէպի մարգագետինները, միառժամանակ ես լսում էի փոքրիկ աղջկայ գեղջուկ երգը, յետոյ այն էլ լռեց:

Ես մնացի մենակ իմ մտքերի հետ եւ յետ դարձայ տուն. այնքա՛ն բան ունէի ասելու Մարգարիտին: Մտածում էի պատմել նրան իմ այրօրուայ տպաւորութիւնները, փռել նրա առաջ իմ խոհերը եւ

լսել նրան, որ միշտ այնպէս խելացի էր: Կոճղը քաշող ծերերի ծովում ամէնքերը իմ աչքի առաջն էին:

Գայլում էի եւ մտմտում ինքս ինձ. «Ամենադեղեցիկ, ամենաբուռն սէրը դարձեալ մի նեղ, եսասէր զգացմունք է, եթէ նրանից անմասն է մնում մեծ կեանքը, որ յորդացած հեղեղի պէս անցնում է՝ փշրելով այնքան խեղճութիւններ: Իսկական գեղեցկութիւնը կեանքի մէջ իրագործուած բարիքն է: Անհատական երջանկութիւնը մի անկարելի ցնորք է, երբ կեանքն իր ամբողջութեամբ ցաւագին ճիչերի, խեղդուած հառաչանքների մի հսկայական համերգ է: Սէրը մի ամպ չէ, որ արագութեամբ սահում է երկնքի երեսից եթերային թևերով՝ առանց մի կաթիլ ցոյղով փափկացնելու այրուած, պապակուած երկիրը»: Մտմտում էի այնպէս եւ հաւատացած էի, որ Մարգարիտը իր պայծառ, հասուն խելքով, իր խորին տրամաբանութեամբ ինձ այնքա՛ն նոր ճանապարհներ ցոյց կը տայ կեանքի մէջ գեղեցիկը բարիք դարձնելու իր հրաշագործ սիրով: Նա որ այնպէս ըմբռնում էր կեանքի լուռ թախիծը, նրա միացող յարատեւ վէրքը, կը հասկանար անշուշտ իմ հոգին ազմկող այս խոհերը, եւ կը կարողանայինք միասին լուծել կեանքի մեծ առեղծուածը...

Նա կանգնած էր լուսամուտի առաջ եւ երեւի ինձ էր սպասում. նայեցի եւ մոռացայ բոլորն, ինչ մտածել էի, վայրկենապէս մաշուեցին բոլոր տպաւորութիւններս, եւ նրանց տեղը մնաց նա, միայն այն գեղեցիկ գլուխը, որ լուսամուտի շրջանակի միջից ծրագրւում էր մուգ ֆոնի վրայ իր բոլոր գրաւչութեամբ: Ներս մտայ. նա մենակ էր սեղանատանը. մնացի դրան առաջ եւ նայում էի հմայ-

ուած:

— Թափառական երեխայ, այսպիսի եղանակով
չեն գնում գրօսնելու, ասաց նա:

— Դաշտերում սակայն աշխատողներ կան այս-
պիսի եղանակով:

— Աշխատանքն իր հիմքն ունի, որ քեզ նման
թափառաշրջիկները հասկանալ չեն կարող:

— Երկու ծերեր քաշ էին տալիս մի կոճղ, այն-
պէս ծանր էր, քիչ մնաց գնայի ինքս քաշէի,
բայց...

Նրա բարձրաձայն քրքիջը ընդհատեց իմ խօս-
քը:

— «Բայց», կրկնեց նա հեղնութեամբ եւ շա-
րունակ ծիծաղելով, բայց ի հարկէ չարիւր, եւ լաւ
չարիւր, դրանից ի՞նչ օգուտ, երեխայ, երազող ե-
րեխայ, որ կոճղը քաշէիր, կարծո՞ւմ ես, թէ աշ-
խարհի կարգը կը փոխուէր:

Նա կրկին ծիծաղեց. ես կանգնած էի տեղումս
խսկեւիսկ երեխայի պէս, որին յանդիմանում են իր
յիմարութիւնների համար: Ասածս խկապէս յիմար
դուրս եկաւ:

— Այդ թողնենք, շարունակեց նա՝ խօսքը փո-
խելով, չէ՞ դու խոստացար ինձ նկարել, ա՛յ, այդ
քո բանն է. նկարիր ու երազիր, թէ չէ գնում է
դաշտերում պառանների հետ կոճղը քաշի, կարծում
է՞ մեծ բանի վրայ է: Ե՞րբ ես նկարելու ինձ:

Հիանալի՜ միտք. ես լռութեամբ բարձրացայ
սենեակս, վար բերի անհրաժեշտ պարագաները:

Նա նստեց իմ դէմուդէմ, ամբողջ իրանով յետ
ընկաւ բազկաթուի թիկունքին, գլուխը յենած աջ
ձեռքին, նայում էր դէպի դուրս՝ հետեւելով ամ-
պերի եւ ստուերների խաղին: Մոռացայ իմ գործը

եւ հրապուրուած նրա քնքոյշ կանացիութեամբ՝
յափշտակուած նայում էի, ասես առաջին անգամն
էի տեսնում գեղեցկութեան այդ զարմանալի ներ-
դաշնակութիւնը: Երազուն դէմքը, կապուտակ վը-
ճիտ աչքերի նայուածքը, ուր կարծես մեղմիւ պըլ-
պըլում էր հողու կրակը. իր անհող, նազելի կեց-
ուածքը յիշեցնում էր անդիտակից գեղեցկութիւնը
վաղորդեան վարդի, որ մի գիշերում փթթում է եւ
բուրմունք սփռում իր շուրջը:

— Տեսնո՞ւմ ես այն ամպը, — նա ձեռքը մեկ-
նեց դէպի դուրս. նայի՛ր, կարծես փախչող այծեամ
լինի. այծեամները միշտ փախչում են:

— Բնութեան մէջ ամէն ինչ փախչում է, հո-
գիւս, աւելի լաւ է հանգիստ նստիր եւ թող նկարեմ.
Ես տեսնում եմ, որ չարածձի երեխայի պէս դու
մի վայրկեան միեւնոյն դիրքում մնալ չես կարողա-
նայ:

— Այսօր ի՞նչ վատն ես դու, վատ, վատ. որ
փախչե՞մ...

— Ո՛ր փախչես, կը բռնեմ եւ կը նստեցնեմ
տեղդ:

— Դէ բռնիր: Եւ նա վերկացաւ, արագ-արագ
քայլել սկսեց սենեակում՝ չարածձի հայեացքը
միշտ ինձ վրայ: Ես վար դրի վրձինս, հետեւում էի
նրա դողողիկ խաղերին: Նա լաւ էր տրամադրուած:

— Եթէ փորձես վեր կենալ, նոյնիսկ մի փոք-
րիկ շարժում, եւ ես կը փախչեմ դունից դուրս:

Ես շարունակում էի նայել առանց շարժուելու,
մինչդեռ նա իր աննման հասակով տարւում էր այս
ու այն կողմ, կրունկներով աղմուկ էր հանում յա-
տակի վրայ, իրար խառնում աթոռները: Այդ բոլորն
այնքան գեղեցիկ էր, այնպէս գրաւիչ, նրա շար-

Ժումներին մէջ այնքան անարուեստ շնորհք, նազանք կար, որ ես հմայուած՝ չէի էլ մտածում վերկենալ եւ միայն նայում էի, նայում էի ազահարար:

— Այ, այսպէս. վեր կենալ չես համարձակուի, տեղումդ քար ես կտրել. եթէ նկարել կարողանայի, ես կը նկարէի քեզ, զարմացած երեխայի պէս ես, դե՛ւ. դէ որ այդպէս խելօք ես, ես կը նըստեմ տեղս:

Նա քաշեց մազերս, ծիծաղելով կրկին տեղ բռնեց իմ առաջ նախկին դիրքով: Ես վերսկսեցի ընդհատուած աշխատանքս, բայց այնուհետեւ նա դարձեալ մի քանի անգամ ընդհատում էր իմ գործը իր շարաճճի խաղերով. Մերթ մի թիթեռ էր նրան զբաղեցնողը, մերթ մի թռչուն կամ մի բզէզ: Ներս մտաւ տանտիկինը:

— Սքանչելի է, բացականչեց նա՝ միամիտ ժպիտն երեսին. — սքանչելի է, երբ ես ձեզ տեսնում եմ այդպէս, յիշում եմ իմ զոյգ ծիծեռնակներին. նրանք միասին աշխատում էին ու երգում, բոյն էին շինում. գողտրիկ զոյգ էր. ես չատ եմ սիրում թռչուններին, այնպէս լաւ են: Յետոյ նրանք փոքրիկներ հանեցին, իմ աչքի առաջ կերակրեցին, մեծացրին ու թռցրին: Ամէն աշնան դնում էին ու դարնանը յետ դալիս, բոյնը կարկատում, դարձեալ երգում, փոքրիկներ հանում ու թռցնում: Եւ այսպէս տարիներ: Երբ նրանք չուէին, ինձ միշտ թւում էր, թէ ինձ մնաս բարի են ասում տխրութեամբ, կարծես վախենում էին իրանց հեռաւոր ճամբորդութիւնից: Նրանք հեռու են դնում, այնպէս չէ՞, չա՛տ հեռու: Նայեցէք, նրանց բոյնի խղճուկ աւերակները դեռ երեւում են այնտեղ:

Ես ձանձրանում էի՝ անհամբերութեամբ սպա-

սելով, որ պառաւը վերջացնի իր շաղկրատութիւնը: Մարդարիտը լսում էր խորին ուշադրութեամբ, ինչպէս փոքրիկ մանուկը կը լսէր իր տատի հրաշալի հէքիաթը: Բայց տանտիկինը լռեց ամենայն անտարբերութեամբ եւ սկսեց դասաւորել խառնուած աթոռները: Ես պատրաստուեմ էի ձեռք առնել վըրձինս, երբ Մարգարիտը ոտքի կանգնեց, մօտեցաւ լուսամուտին եւ ուշադրութեամբ նայում էր ծիծեռնակների աւերուած բոյնին:

— Յետոյ ի՞նչ եղան ծիծեռնակները, դարձաւ նա դէպի տանտիկինը, որ շարունակում էր յարդարել սենեակը՝ ըստ երեւոյթին բոլորովին մոռացած ե՛ւ իր պատմութիւնը, ե՛ւ մեղ:

— Ծիծեռնակները... նրանք մի անգամ դնացին, էլ յետ չեկան:

— Էլ յետ չեկան ծիծեռնակները... տեսնես ի՞նչ եղան խեղճերը:

Մարգարիտը խօսում էր ինքն իրան՝ աչքը շարունակ աւերակ բոյնին յառած. նրա դէմքը ընդունեց այն խոհուն, երագող արտայայտութիւնը, որ յատուկ էր նրան, երբ մտածում էր տխուր բաների մասին:

— Ի՞նչ եղան ծիծեռնակները, Տէ՛ր Աստուած, բացականչեց տանտիկինը, նրանք էլ յետ չեկան ասացի, երեւի հեռու ծովերի վրայ փոթորիկ բռնեցին ու մեռան ճանապարհին: Դէ՛, այդպէս է, յաւիտեան ապրելու չէին, մենք էլ ենք մեռնում, ամէնքն են մեռնում, ամէնքիս համար էլ փոթորիկ կայ, նրանք էլ պէտք է մեռնէին...

— Գուցէ կարող էին դեռ չմեռնել, ապրել, բայց մեռան փոթորիկից... ծիծեռնակի հէքիաթը՝ վաղաժամ մահ ծովերի վրայ, քամիների շնչով

ցաքուցըրիւ, խղճուկ փետուրներ եւ աւերակ բոյն: Ահա յամառ աշխատանքով հիւսուած, յարդարուած բոյնը, ուր երեւի մի օր այնպէս լաւ էր խաղաղ նիրհելու եւ երազների համար... զնացին, էլ յետ չեկան. ծիծեռնակի հէքիաթն էլ լաւ է. ա՛հ, այս կեանքի հէքիաթները մէկը մէկից պակաս չէ:

Մարդարիտը յետ եկաւ, նստեց իր տեղում, բայց աւելի մտախոհ, աւելի երազուն կերպարանքով: Այս զարմանալի կինը նման էր մի քնքոյշ ծաղկի, որ գունատուում ու խամրում էր փոքրիկ հովից: Երեխայի պէս խինդն ու լացը, ժպիտն ու թախիծը նրա հոգում արագութեամբ յաջորդում էին իրար փոխառփոխ: Եթէ իր խաղերն ու ուրախ սրահասութիւնները կենդանի էին, տխուր լըջութիւնը խորունկ էր եւ երկարատեւ: Իր կեանքի արշալոյսին նա համոզուել էր դառն. փորձով, որ մարդկային երջանկութիւնը մի անկարելիութիւն է, մի ցաւաբեր ցնորք, որ կեանքի սկզբունքը սեւ է եւ նա մղումն է ստանում լուութեան մէջ դործող մութ, անըմբռնելի ոյժերից. խուսափել անկարելի է: Լըռութիւնը նրա համար խաւար, զարհուրելի կարողութիւնն էր, որ իր քմահաճոյքի շղթայով կաշկանդում է մարդկային բախտերը եւ փշրում, արիւնոտում այնքան սրտեր: Հոգիների մէջ յարատեւ ցաւն է մխում մեղմիւ պլպլացող կրակի պէս, մոռացութիւնն է միայն, որ վայրկենական սփոփանք է բերում: Նրա խոհուն ու խորունկ թախծի աղբիւրը լայն գիտակցութիւնն էր մարդկային ծանր ճակատագրի. իսկ խինդն ու ծիծաղը բղխում էին միայն վայրկենական մոռացութիւնից, որ յատուկ է երիտասարդ կենսալի տարիքին: Երբեմն նա ինձ ասում էր.

— Երանի թէ մարդ յաճախակի կարողանայ մոռանալ, որ ինքն ապրում է. հնդկական Նիրվանան լաւագոյն իմաստութիւնն է, որին երբեւիցէ կարողացել է հասնել մարդկային միտքը. բոլոր հէքիաթները լուծւում, մեռնում են այնտեղ:

Տանտիկինն ինձ զայրացրեց ե՛ւ իր ներկայութեամբ, ե՛ւ մանաւանդ իր պատմութեամբ: Միջոց էի փնտռում մի կերպ շուտով ազատուել նրանից, բարեբախտաբար նա ինքը լուծեց հարցը:

— Շարունակեցէք ձեր դործը, ասաց նա. ես կ'երթամ վերեւ, եթէ օրիորդը զարթնի, կը կանչեմ ձեզ, տիկին, հանդիստ եղէք, թող պարոնը նկարի:

Եւ նա դուրս զնաց:

— Ո՛հ, այս պառաւը, բացականչեցի ես սրտնեղած:

— Ի՞նչ մեղաւոր է այդ խեղճ միամիտ կինը, որ կեանքի հէքիաթները սարսափելի են. քեզ ասել եմ, որ Նիրվանան լաւագոյն իմաստութիւնն է. է՛հ, թողնենք այդ էլ, ինքդ ասացիր քիչ առաջ, որ կեանքում ամէն ինչ փախչում է. բոլորն, ինչ այսօր կայ, վաղը կամ նոյնիսկ մի ժամ յետոյ կարող է չլինել. աւելի լաւ է նկարիւր եւ մի՛ գայրանար:

Ես լռեցի, որպէսզի նա շուտով մոռանայ տըխուր միջնադէպը. վրձինը ձեռք առայ, շարունակեցի ընդհատուած դործս, բայց նրա դէմքն էլ չէր բացւում: Եւ որքա՛ն գրաւիչ էր նա իր տխրութեամբ: Երբ նայում էի այդ թախծապատ, բարձր ճակատին, խորունկ կապուտակ աչքերին, որոնք թարթում էին անուրջների միջից, ինձ թւում էր, թէ գեղեցկութեան մի ծով է առաջս, հմայիչ, կախարդական ծով, որի հրաշալիքները անծայր են, որպէս իր ասիւրն ու անդունդները: Տխուր գեղեց-

կուլթեան պոէզիան անհուն է : Անդունդները պրպը-
տող արծուի պէս ես աշխատում էի թափանցել այդ
անհունութիւնը, բռնել արձանացնել կտաւի վրայ
նրա նորագոյն խաղերը, որոնք նոյնքան սիրուն են
եւ նոյնքան վաղանցուկ, որքան արշալոյսի գոյնե-
րը : Օ՞, սիրած եւ գեղանի կնոջ տխրութիւնը... դա
նոճիներով եզերուած մեղամաղձոտ ու վիճիտ լճակ
է, ուր մարդ իր պատկերը միշտ գունատ է տես-
նում, եւ որը իր ափերին ժպտացող հոգուց ար-
ցունքը էլ է ուզում : Կանացի այս գողարիկ պատկե-
րի առաջ հայեացքս մթնել էր, միայն երեւակայու-
թիւնս էր գործում տենդոտ ինքնամոռացութեամբ :
Ես կարծես մի հարուստ ու կախարդական բնու-
թեան միջից դիմում էի դէպի հեռաւոր լոյսը, որ
քանի գնում՝ այնքան բոցալառում եւ յափշտա-
կում, չլացնում էր ինձ : Ձեռքս աւելի եւ աւելի թափ
էր առնում եւ երեւակայութիւնս թեւեր :

Ես նման էի այն անապատականին, որ տարի-
ների ծանր տքնութիւնից յետոյ մի հրաշալի եւ եր-
ջանիկ տեսիլքի մէջ բռնում է գերագոյն սրբութիւ-
նը եւ աշխատում է այն ամբողջապէս իր հոգու մէջ
ամփոփել : Ես էլ տարիներից յետոյ բռնել էի իմ ե-
րազը, եւ այժմ, երբ ուզում էի նրա պատկերն իր
բոլոր գրաւիչ մանրամասնութիւններով դրօշմել
հոգուս վրայ, զարմանքով տեսայ, որ նա վաղուց ի
վեր այնտեղ է : Հոգիս մի կաղապար էր, իսկեւիսկ
այս տեսիլքի ձեւով, որ սէրը եկաւ ու լցրեց ծանօթ
պատկերով : Երեւակայութեանս հետ խաղացող ըս-
քանչեւի ձեւերը, այս գեղանի դէմքի թովիչ ման-
րամասնութիւնները այն աստիճան ծանօթ էին ինձ,
որ եթէ յանկարծ կուրանայի, դարձեալ աւելի լաւ
կը տեսնէի, քան բաց աչքով :

Եւ վրձինս շարժում էի առանց նայելու : Ան-
խառն ու բուռն զգացմունքով փոթորկած իմ հոգին
յափշտակութեան այս գերագոյն վայրկեանում իր
ծոցից դուրս էր մղում կանացի սքանչելի ձեւերը
ինչպէս ստեղծագործող, հզօր ոյժ, ինչպէս մայր
բնութիւնը, որ երկունքի անդուլ ճիգերով կերտում
է այնքան աշխարհներ, ծնում է այնքան կեանքեր :
Առջեւս նստած հմայիչ կինը խկապէս իմ հոգումն
էր ապրում, եւ նրա բոլոր ձեւերը իմ ներքին ըզ-
րացմունքի բոցերի մէջ զտուած՝ անխառն ու կա-
տարեալ գեղեցկութեամբ դուրս էին գալիս եւ աչ-
քիս առաջ կանգնում : Դեռ երբեք ես այսպէս խո-
րունկ կերպով չէի զգացել ստեղծագործող արուես-
տի մեծ պոէզիան :

Աստուածութիւնս էր շարժում իմ ձեռքը :

— Դու ի՞նչ տարօրինակ ես, ի՞նչ պատահեց
քեզ, աչքերդ փայլում են, կարծես ինքնամոռաց
յափշտակութեան մէջ լինես :

— Գեղարուեստը պաշտամունք է մի գերագոյն
էակի, մի՛ շարժուիր, խնդրում եմ :

— Դու այնքան քիչ ես նայում նկարելիս, որ
կարելի է ասել՝ փակ աչքով ես նկարում :

— Այո՛, իմ ընկեր, ես քեզ կարող եմ նկարել
նոյնիսկ առանց նայելու, եւ իմ գործը այնուամե-
նայնիւ կատարեալ կը լինի : Երբ արուեստը մղումն
է ստանում սիրուց, նա ամենակարող Աստուած է :
Ինձ թւում է, թէ նկարել, կերտել, քանդակել կա-
րելի է միայն այն, ինչ մենք սիրում ենք խորապէս :
Չոր, փչացած սրտերը միշտ ամուլ են : Եթէ այս
աշխարհը մի Աստուած է յօրինել, ապա նա պաշ-
տում է իր ձեռագործը, որի յաւիտենական գաղա-
փարը իր հոգուց է դուրս քաշել ինչպէս իր հու-

Թեան մի կտորը :

Դուռը կամացուկ բացուեց եւ չէմքի վրայ յայտնուեց տանտիկինը :

— Օրիորդը զարթնեց ու ուզեց տեսնել, թէ պարոնն ինչպէս է նկարում ձեզ, տիկին, ասաց նա ժպտալով. ահա նա էլ եկաւ :

Եւ նոյն վայրկենին պառաւի թիկունքից երեւաց օրիորդի վախկոտ, դունատ պատկերը իր հանգած աչքերով, իր մեղմ դիմադծերով. նա մի վայրկեան դադարաւորի նայեց մեզ տանտիկնոջ ուսի վերայից, ապա թողեց ու փախաւ դէպի վեր, իր սենեակը : Մենք լսեցինք միայն նրա բարձրաձայն քրքիջը, որ հնչուեց աստիճանների վրայ, եւ յետոյ դրան ձայնը, որ թրխկալով բացուեց ու խփուեց : Ես մնացի շուարած. Մարգարիտը ոտքի կանգնեց դունատուած. մենք իրար նայեցինք ակամայ, եւ անշուշտ մեր մտքերը նոյնն էին : Տանտիկինը առանց մտածելու մեզ մատնել էր. կատարուածը անախորժ էր, չափազանց անախորժ : Մարգարիտը չտապեց դէպի վեր, ես մնացի ընկճուած ու դժկամակութեամբ նայում էի այս խղճուկ պառաւին, որ ըստ երեւոյթին բնաւ չէր հասկանում, թէ ի՞նչ կատարուեց :

— Ներս մտայ, զարթնեց, — պատմում էր նա միամտաբար. — այնպէս ուրախ էր, ծիծաղում էր, կատակներ էր անում : Հարցրեց քրոջ մասին, ասացի՝ ներքեւումն է, պարոնը նրան նկարում է : Նա աւելի ուրախացաւ : «Պարոնն այսպէս երկար, երկար մազեր ունի» ասաց, ձեռքով զանազան շարժումներ րեց ու ծիծաղեց : Այնպէս լա՛ւ էր ծիծաղում : Յետոյ ասաց՝ «գնանք տեսնենք ի՞նչպէս է նկարում» : Ես հազցրի, եկանք, հազիւ ձեզ տեսաւ

ու փախաւ ծիծաղելով : Շատ է ծիծաղում, — վերջացրեց նա ցածր ձայնով. — լաւ չէ, օր աւուր այնպէս... խեղճ աղջիկ :

Ես այլեւս նրան չէի լսում. ամբողջ ուշքս կենտրոնացել էր պատահածի վրայ. Մարգարիտի դունատ պատկերը մի վայրկեան չէր հեռանում աչքիցս : Շուտով վերի սենեակից խառնիխուռն ձայներ լսուեցին. ես ծանօթ էի այդ ձայներին, սկսում էր մէկն այն ներվային դրութիւններից, երբ այդ խեղճ հիւանդը դառնում էր անտանելի : Ես լսում էի, թէ ինչպէս նա փոխառփոխ ծիծաղում է, լալիս, ճշում, դէսուդէն չպրտում ձեռքի տակ ընկած իրերը : Ի՞նչ էր պահանջում այդ խեղճ խեղաթիւրուած հոգին, ինչո՞ւ էր այդպէս աղուել նրա վրայ մեր երկուսին միասին տեսնելը, ես չգիտէի, բայց նրա աղաղակները քրքրում էին իմ հոգին : Սիրտ չէի անում վեր բարձրանալ իմ սենեակը, վախենում էի սարսափելի բաներ լսել : Մի ժամանակ նրա աշտպիսի կացութիւնը զարթեցնում էր իմ հոգում այն հասկանալի կարեկցութիւնը, որ զգում ենք մեր նմանի դժբախտութեան առաջ : Այդ աւերուած հոգին ինձ յուզում էր ինչպէս մի տրորուած ծաղիկ, փշրուած տունկ կամ մի թեւակոտոր թըռչուն, որ վեր խոյանալու իր ցաւոտ անկարողութեան մէջ մերթ լուռ նայում է դէպի բարձունքները, մերթ անօգուտ փորձեր է անում՝ ճշալով ու թրպրտալով գետնի երեսին : Խորունկ, ազնուացնող մի կարեկցութիւն էր այն, որի տակից չեն ցցւում խղճի խայթի թունաւոր փշերը : Այժմ ես դարձեալ ցաւում էի, բայց անորոշ կերպով զգում էի, որ կատարուածի մէջ անմասն չեմ : Ես այն մարդիկ կացութեան մէջ էի, որ մի դժբախտ դիպուածով ճա-

նապարհի վրայ ոտքով տրորում է մի անմեղ արաբած, ապա աչքերն անդօր արցունքով լի՝ տեսնում է իր զոհի ցաւոտ դաւարումները:

Եւ սրտաճմլիկ աղաղակները շարունակում էին լսուել վերից. դրուժինա դառնում էր անտանելի: Տանտիկինս վաղուց էր դուրս գնացել՝ թողնելով, որ ես անձնատուր լինեմ իմ ծանր խոհերին: Չգիտէի ինչ անել, վերե՞ւ դնալ, թէ՞ փախչել դուրս, վերձինը ձեռքիս, սիրածս կնոջ կիսատ պատկերն առաջիս, եւ հոգիս աղմկուած անորոշ երկիւղի եւ խղճի խայթի զգացմունքով՝ ես քարացել էի տեղումս: Յանկարծ ներս ընկաւ Մարգարիտը՝ յուզուած, աչքերն արցունքով լի, շորերն անկարգ, ինչպէս ճողոպրած ու փախած մէկի ձեռքից:

— Սարսափելի է, սարսափելի է, բացականչեց նա՝ նետուելով բազկաթուռի վրայ եւ գլուխը ձեռքերի մէջ առած. սկսում է փոթորիկը, տարիներ լըռութիւնը խզուեց, քարը խօսեց... Նա ասում էր, որ ես խլում եմ քեզ նրանից, նա հաւատացած է, որ դու նրան ես սիրում, իսկ ես մէջ եմ ընկել խանդարելու, անիծում էր ինձ, մօրս, աշխարհը, թող երթայ, հեռանայ ասում էր, ո՛չ ինձ, ո՛չ քեզ, թո՛ղ նա էլ զնայ ծովերի տակը, հասկանո՞ւմ ես, ծովերի տա՛կը. հին պատմութիւնը յիշեց այնքան տարիներից յետոյ առաջին անգամ: Սարսափելի՛ է... կեա՛նք, ցաւերի պարտէզ:

Ես խօսք չունէի ո՛չ մի թարեւելու, ոչ պատասխանելու, ես նմանում էի լեռնալանջի այն վիրաւորին, որ տեսնում է եթերում իր գլխին սաւառնող արծիւը, եւ բաց թողնում է իր վիրաւոր կուրծքը, որ նա իջնի ու քրքրի: Կեա՛նք, ցաւերի պարտէզ, ի՞նչ լաւ է ասուած. մտածում էի ես:

— Ի՞նչ պէտք է անել, Տէ՛ր Աստուած, — շարունակեց Մարգարիտը՝ գլուխը բարձրացնելով. — ո՛ւհ, այս նկա՛րը, բացականչեց նա յանկարծ, վերկացաւ, թափով խեց ու ճմուռ ձեռների մէջ:

— Ի՞նչ արիւր, ի՞նչ արիւր, — բացականչեցի ես, բայց արդէն ուշ էր. տրորած, պատռած նկարը ձեռքին՝ նա սենեակից շտապով դուրս գնաց. երեւի տարաւ այդ գնով քրոջը հանգստացնելու: Դարձեալ մնացի մենակ, չլմած ու փշրուած: Կարծես մի կայծակ էր, որ ճաթեց գլխիս եւ ես չէի կարողանում ուշքի գալ ծանր ցնցումից: Բնակարանը դարձաւ մի բանտ, որ խեղդում էր ինձ: Թէեւ ճաշը մօտ էր, բայց դուրս ընկնայ ինչպէս փախստական եւ եթէ չամաչէի, կը վազէի որքան կարելի է հեռու, հեռու: Լայնարձակ դաշտն առաջս էր, սկսեցի քայլել առանց ինձ հաշիւ տալու: Գլխիս վրայ ծանրացած էր երկինքը, իսկ սրտիս վրայ մի բեռ, անորոշ բեռ, որի ինչ լինելը չէի համարձակուած պարզել: Առաջին անգամն էի զգում մի հեռաւոր վտանգ, որ մութ ֆանտոմի պէս ցցւում էր իմ սիրոյ ճանապարհին եւ իմ ապագայի պարզ գիտակցութիւնը պղտորում: Իմ երջանկութեան մէջ ես իսպառ մոռացութեան էի տուել այն դժբախտ էակին, այդ խեղճ Կլարային, որ իսկապէս իմ սիրոյ սկզբնապատճառը եղաւ. մոռացել էի նոյնիսկ, որ նա ապրում է, կայ, մոռացել էի նրա ցաւալի պատմութիւնը, ես խնամքով զատել էի նրանից իմ սիրած էակին՝ Մարգարիտին, կրտսեր էի նրանց կապերը եւ երջանիկ էի: Այժմ՝ այդ մոռացուած արարածը, այդ կապուած հոգին դաւիս էր ասելու, թէ ինքը ոչ միայն կայ, այլ կապուած է ինձ հետ, աշխարհի հետ թէեւ աննիւթ՝ բայց այնպիսի ամուր կապերով, որոնցից հեշտու-

թեամբ աղատուել չի կարելի: Փոթորկի տակ հեծե-
ծող ծառն էր նա, որ արմատից ճռնչում էր ցաւով,
բայց մենակ խորտակուել չէր ուզում, կախուել էր
կեանքից: Քար լռութիւնն էր խօսում, եւ նրա ձայ-
նը սպառնալի ու վրէժխնդիր հնչւում էր մեր դը-
լուխներէ վրայ, կարծես հաշիւ էր պահանջում աշ-
խարհից իրան վիճակուած ճակատագրի համար:

Եւ այն լացն ու ծիծաղը...

Մէկը ցաւ՝ միւսը հեղնութիւն, ո՞ւմ վրայ է
ցաւում կամ ո՞ւմ է հեղնում այդ դժբախտ արարա-
ծը:

«Ի՛նձ, ի՛նձ, ի՛նձ»... Իմ սեփական փսիսոցից
ես վախենում էի:

Լաց ու ծիծաղ... Ի՛նչ են նրանք, միայն ա-
ղաղակներ. աշխարհը լի է նրանցով. մի՞թէ նրանց
ելեւէջների մէջ հէնց իմ դատաւճիռն է հնչւում:
Ո՞վ կարող է իմանալ, թէ ո՞րտեղ եւ ո՞վ է վճռում
իր բախտը:

Լաց ու ծիծաղ... ցաւ ու հեղնութիւն. նրանք
ծանրացած են մարդկութեան տառապալից գլխին,
իւրաքանչիւր ոք լսում է քրքիջներ ու հեկեկոց եւ
կեանքը ցաւի ու զննութիւնից ծիծաղում է ու լալիս
միաժամանակ: Հեղնութի՛ւն, անխառն երջանկու-
թիւնը հեղնութի՛ւն է...

Հոգիս տառապում էր այդ հսկայական հեղնու-
թիւնից: Վերեւ՝ բլրի վրայ կծկուած էր ծերերի
խրճիթը, եւ ծիւի պտոյտը այնտեղից դեռ բարձրա-
նում էր ոլոր-մոլոր: Աշնան թխալոտ երկինքը ցօղե-
րով յղի՝ էլ նոր բեռ չէր ուզում, եւ ծուխը տապալ-
տապակ ծաւալւում ու անշարժ կանգնում էր խրճ-
թի վրայ որպէս թանձր ու դորշ աստառ երկնային
հսկայական վրանի: Ծիւի եւ ամպերի բեռի տակ

խրճիթն այնուամենայնիւ ապրում էր, մի կոճղը
բաւական էր եղել այնտեղ կենդանութիւն սփռելու:
Այնտեղ դուցէ ոչ լաց կար եւ ոչ ծիծաղ, ոչ ցաւ,
ոչ հեղնութիւն, իշխողը բութ անգիտակցութիւնն
էր, սփռիւնք մոռացութիւնը:

Երանի՛՜ ձեզ...

Եւ քալեցի հեռո՛ւ:

Գետն էր առաջս. յորդացած ու կատաղի նա
թաւալ-թաւալ դարկւում էր ափերին, ծեծում էր
միեւնոյն ժայռի կուրծքը, ծեծում էր, քրքշում ու
հեծեծում:

Լաց ու ծիծաղ եւ այստեղ. գետի յորձանքնե-
րը ցաւում էին ու հեղնում. նրանց խուլ մոնչոցի
մէջ լսւում էր տիեզերական համերգը, կոյր ոյժերը
զառանցում էին, թէ երջանկութիւնը անկարելի է.
յոյս ու յոյզ, սէր ու իղձեր, ձգտում ու երազ լոկ
ցաւ են ու հեղնութիւն: Ահ, տարուել, տարուե՛լ
այդ յորձանքների մէջ. ե՛ս էլ, ամէնքն էլ, ողջ
մարդկութիւնը:

Հոգիս ուռած էր արցունքով:

— Գնա՛ց, գնա՛ց, գնա՛ց...

Փոքրիկ աղջիկն էր վազում գետափով եւ ճչում
սրտապատառ, եւ ալիքները մոմաւում բերում էին
այժին: Իմ զոյգ բարեկամները... որպիսի դժ-
բախտ զուգադիպութիւն. կենդանին երեւի փախել
էր նրա ձեռքից, վազել եւ գետը գլորուել:

— Գնաց, գնա՛ց...

Այժն էլի մի քանի պտոյտ գործեց ալիքների
մէջ, որոնք յորձանք տուին մեծ ժայռի տակ եւ ի-
րանց զոհին ծածկեցին անդունդներում:

Աղջիկը շարունակում էր վազել՝ ճշալով. նա
դեռ յոյս ունէր, չէր ուզում ընդունել, որ կորուստն

անդառնալի է :

— Կա՛ց, կա՛ց, ի՛մ փոքրիկ :

Նա իմ ձայնը չլսեց. վազում էր դետափի մա-
ցառների ու քարերի միջով, ճշում էր աղիոզորմ
կերպով առանց նայելու գետին, ուր այժը վաղուց
էր ծածկուած : Մացառները պատուտում էին նրա
դղեստները ծուէն-ծուէն կախկիսելով, քարերի վը-
րայ նա ընկնում էր, դարձեալ վեր կենում ու վա-
զում անընդհատ :

— Կա՛ց, կա՛ց, ի՛մ փոքրիկ :

Ես արդէն մօտ էի : Նա կանգ առաւ, վերջին ան-
գամ նայեց ալիքներին, որոնք մոմուում էին ու պը-
տոյաներ էին դործում ժայռերի տակ. այժը չկար :
Փոքրիկ աղջիկը յոգնած, ուժասպառ նստեց մի քա-
րի վրայ, գլուխը ձեռներին մէջ առաւ եւ դառն դառն
հեկեկաց :

Կեանքի ալիքները առաջին անգամ թաղեցին
նրա յոյսերը :

Ես մօտեցայ. մեր ցաւերը նոյնն էին. ձեռքից
բռնեցի եւ աշխատում էի մխիթարել. խօսք չգտայ,
գրկեցի փոքրիկ, դանդրահեր գլուխը. եւ զսպուած
արցունքներս թափուեցին : Ես լալիս էի իմ խեղճ սէ-
րը, իմ վարդ յոյսերը, որոնց վրայ խտացած էր մի
շանթաբեր ամպ, իսկ աղջիկը՝ իր այժը :

Եւ դետը մեր ոտների տակ քրքրում էր ու մը-
ռնչում. նա հեգնում էր մեր ցաւն ու լացը :

Լա՛ց ու ծիծաղ, ցաւ ու հեգնութիւն...

XIII

Գիշերը, գիշերը... ո՞վ կը տար ինձ անմիջա-
պէս մի մութ ու անձայն գիշեր, որպէսզի ես վերըս-

տին կարողանայի զգալ նրան ինձ մօտ, փարեւ նրան
նիրհող խաւարի մէջ, համը լուսեան գրկում : Իմ
գերագոյն իղձն էր շուտով լսել նրա շրթունքներից,
թէ նա իմն է եւ աշխարհում ոչինչ չի կարող այլեւս
մեզ անջատել. նրա մի հատիկ համբոյրի ջերմու-
թիւնը կարող էր ցրել բոլոր իմ մութ կասկածները,
որոնք սպառնալի ամպի պէս խտացած՝ խեղդում
էին ինձ : Եւ յետոյ պէտք էր խօսել, խօսել : Նա ա՛յն-
քան բան կարող էր ասել մեր խուսափող երջանկու-
թիւնը բռնելու համար :

Գիշերը... բայց դեռ մի քանի ժամ կար մին-
չեւ նրա դալը, մի քանի՛ ժամ... մի յաւիտենակա-
կանութիւն : Հոգիս այրում էր անհամբերութիւ-
նից : Ինձ թւում էր, թէ մինչեւ կը հասնի նա՝ այդ
փրկարար ու սիրովիչ խաւարը իր անվերջ յօրանջող
ու երազող լուսեանով, կը պատահի մի անդառնա-
լի, մի վճռական բան, որ կը խորտակի իմ երջան-
կութիւնը : Իրօք ինչ պիտի պատահէր, ինչու՞ն էր
կայանում վտանգը՝ ես որոշակի ասել չէի կարող,
բայց վախենում էի, հոգուս մէջ խախտուած էր
հաստատուն յոյսը, երկիւղը չար օձի պէս ներս էր
սողում այնտեղ, եւ ես ինձ զգում էի պաշարուած
ու հալածակաւ : Գիշերը, միայն նա կը փրկէր ինձ :

Եւ սպասում էի խաւարին, բայց մի չարախըն-
դաց զուգադիպութեամբ այդ մառախլապատ, ամ-
պամած օրը վառ ու երկար վերջալոյս ունեցաւ : Ա-
րեւմուտքում ամպերը շառագունեցին և երկար ժա-
մանակ կախում էին լեռների վրայ ինչպէս հսկա-
յական լապտերներ, որոնք արեւի ծածկուելուց յե-
տոյ ասեւ աշխատում էին որքան կարելի երկար
ժամանակ լուսաւորել խաւարող բնութիւնը : Դա մի
ցաւոտ վերջալոյս էր, որպէս հոգեվարքը մար-

տում ընկած երկտասարդ վիրավորի, որ հեշտութեամբ չի ուզում բաժանուել կեանքից, աշխարհից, իր վարդ երազներէց:

Եւ խաւարը չէր դալիս, երկինքը չէր մթնում, շառագունել էր ու մնացել, «մահկանացուի ցաւերը հեզնող անողորմ բնութիւն», մտածում էի ես՝ նայելով կարմրատակած ամպերին:

Ամբողջ օրը երկու քոյրերը փակուած մնացին իրանց սենեակում, եւ ես հակառակ իմ բոլոր ջանքերի անկարող եղայ տեսնել Մարգարիտին: Վարկի՛նէր նա ընթրիքին, թէ ոչ, ես չգիտէի. բայց վաղուց էի սեղանատանը եւ սպասում էի սրտատըրով՝ քայլելով յետ ու առաջ:

Նա ներս եկաւ գոնատ ու տանջուած, աչքերի մէջ անօրինակ վիշտ: Ես նրան յաճախ էի տեսել տըխուր, բայց այսքան խորունկ ցաւ դեռ երբեք չէր մոռայլել նրա բաց, բարձր ճակատը: Նա քիչ կերաւ, շատ լուռ մնաց, տանտիկնոջ հարցին պատասխանեց հատ-հատ բառերով: Երբեմն-երբեմն նայում էր ինձ մի հայեացքով, ուր ես կարդում էի արգահատանք դէպի ինձ: Տանտիկինը շարունակ ներկայ էր, խօսել չէր լինում. նա հազիւ ժամանակ գտաւ ինձ ասելու, որ դիշերը պարտէզ իջնեմ: Երեւի ասելիքը լուրջ էր ու երկար, այլապէս նա չէր իջնի պարտէզ դիշերով, երբ այնպէս խոնաւ էր ու ցուրտ:

Ժամանակից շատ առաջ ես արդէն այնտեղ էի, յիշողութիւններով հարուստ վայրում, ուր երկու խնձորենի գլուխ գլխի տուած զոյգ քոյրերի պէս՝ հովանի էին անում մի նստարանի վրայ: Մռայլ գիշեր էր, մթնոլորտը տամուկ, որ թափանցում էր իմ գգեստները եւ հասնում մարմնիս: Հով չկար, բայց եւ այնպէս մի-մի տերեւ պոկւում էր ծառից

եւ փոփոալով ընկնում իմ գլխի վրայ կամ ոտներին առաջ: Աշնան խղճուկ ու թօշնած տերեւ, որ մեռնում էր որպէս փշրուած յոյս՝ այլեւս երբեք չվերածնելու համար: Հեռուից լսում էր վարարած գետակի շառաչը, նա դարձեալ ծեծում էր իր ափերը, դարձեալ հեզնում ու սգում եւ լուռ խաւարը արձագանգ էր տալիս նրա ցաւոտ հեծեծանքներին ու խենթ քրքիջներին: Ի՛նչ այս կեանքը... Ինչ կատարում է մեր աչքի առաջ, ինչ մենք տեսնում ենք, չօջափում եւ զգում, այն եղկելի է, լացի եւ հեզնութեան արժանի, իսկ այն՝ ինչ թագնուած է մեծ լուսութեան տակ, միշտ խուսափում է մեղանից: Ո՛ւր է խորհուրդը մեր ցաւոտ գոյութեան: Մըտքերս սեւ էին:

Նուիրական լուսամուտը դարձեալ թարթում էր վերից. բայց ես սիրտ չունէի նրան նայելու. երկու ձեռքով ու ծնօտով յենուած ձեռնափայտիս, ես նայում էի դէպի հեռուն, եւ վշտացած ու հալածական դեւի պէս իմ հայեացքը կորչում էր թանձր խաւարում, որի անհուն ծոցում ես փնտռում էի լուծումը ինձ տանջող առեղծուածի: Կեանքի ցաւոտ դադարները ես փնտռում էի խաւարի մէջ, որի իւրաքանչիւր մութ ծալքը ինձ համար ցաւի մի ձեւ էր: Ամպերի տակից հատ-հատ աստղեր երեւում էին ու ծածկւում, որպէս ծնունդ ու մեռնող յոյսեր մարդկային հոգիներում:

Յոյսե՛ր...

Բայց մի՞թէ նրանք բոլորը պէտք է մեռնեն իմ հոգում, մի՞թէ այն հիւանդ աղջկայ գոնատ ուրուականը, որ այնպէս ցաւազնօրէն եւ սպառնալից ցցւում է մեր մէջ՝ պիտի կարողանայ իր սառն, դերեզմանային շնչով խամրել մեր սիրոյ այնքան փար-

Թամ ծաղիկը մի՞թէ Մարգարիտը նրա երկիւղից պիտի խոյս տայ ինձանից եւ դժբախտացնի թէ՛ ինձ, թէ՛ իրան։ Վերջապէս ո՞վ է կապել մեր բախտերը նրա հետ։ Ինչո՞ւ նրա սեւ ճակատագիրը, որ արդիւնք է մարդկային պարտաւորութիւնների իր անհեթեթ հասկացողութեան, պիտի ծանրանայ նաեւ մեզ վրայ։ Աշխարհում իւրաքանչիւր արարած կեանքի եւ երջանկութեան իր անբռնաբարելի իրաւունքներն ունի։ զոհերը դեղեցիկ են ու նուիրական, երբ իմաստ ունին, ինչո՞ւ թաղել սեփական կեանքը մի ուրիշի ոտների տակ, երբ դրանով ոչինչ չի կարելի ուղղել։

Փախչել, փախչել, մտմտում էի ես, եթէ Մարգարիտը խկապէս սիրում է ինձ, ապա նա յանձն կ'առնի հեռանալ ինձ հետ։ մի սէր պարտկելու, ծածկելու համար աշխարհը չափազանց լայն է։ Այսպէս էի մտածում ես, եւ իմ սեփական տրամաբանութիւնն այն աստիճանի խելացի, հիմնաւոր թուաց ինձ, որ խռոված հոգիս մի փոքր հանգրտացաւ։ Հաւատացած էի, որ Մարգարիտը կը համոզուի, մենք կը յայտնենք մօրը եւ կը հեռանանք։ Քրոջը խաբելը երբեք դժուար չէր լինի։ Այս միտքն այնպէս դրանց ինձ, որ կ'ուզէի վայրկեան առաջ բաժանել Մարգարիտի հետ։ Փախչե՛լ, չուտով փախչել, այս երկու բառերը կախում էին իմ շըրթունքից, եւ ես ակամայ անդադար կրկնում էի ինքս ինձ եւ նայում դէպի դուռը, որտեղից պիտի յայտնուէր սպասածս կինը։

Եւ նա եկաւ, ինչպէս միշտ՝ թեթեւաքայլ ու երկչոտ։ Ես ոտքի թռայ, ձեռներս տարածեցի դէպի նա եւ աղերսադին կանչեցի։

— Փախչենք, փախչենք, Մարգարիտ, հաւա-

տա՛ ինձ, դա լաւագոյն ելքն է։— Պատասխանի փոխարէն նա երկու ձեռքս բռնեց եւ նայում էր դէմքիս լուրթեամբ, կարծես նոյնիսկ խաւարի միջից աշխատում էր հոգիս կարդալ։ Ես մնացի կարկամած։

— Երեխա՛յ, երեխա՛յ, ասաց նա՝ գլուխն օրօրելով անուշ յանդիմանութեամբ։— ո՞ւր փախչենք, մարդ ինքն իրանից ի՞նչպէս կարող է փախչել։ Վրտանդի առաջ եսասիրութիւնն է խօսում քո մէջ, իմ ընկեր։ Փախուստի ժամանակ ամէն տեսակ բեռ կարելի է ձգել ճանապարհին, բացի այն, որ մենք կը բուռն ենք մեր հոգում։ Նստիր, նստիր այստեղ ու լսիր ինձ։

— Օ՛ր, ոչ, ոչ, նախ ասա՛, որ դու ինձ սարսափելի բան հաղորդելու չես, ասա՛, որ դու դարձեալ իմն ես, որ ամէն ինչ կորած չէ, ասա՛, որ այսօր ուայ տխուր միջնադէպը անդառնալի անջատման նախարանը չէ։

— Նստիր, քեզ ասում եմ, այսքան լալկան փոքրոգութիւնը անվայել է մի տղամարդի, ես քեզ անուանում եմ երեխայ, բայց էլի... սարսափելի բան չկայ, միայն խօսք տուր ինձ լսել հանդարտութեամբ, եւ հաւատացած եղիր, ինչ էլ ասելու լինի, դա մեր երջանկութեան համար է։

Մենք տեղ բռնեցինք նստարանի վրայ։

— Այնպէս չէ՞, սի՛րելիս, դու կը կատարես, ինչ որ պահանջեմ քեզանից, չարունակեց նա։— յիշո՞ւմ ես, դու ինձ խօսք ես տուել հէնց այս նստարանի վրայ, այս իսկ ծառերի տակ, որոնք մեր առաջին համբոյրի, մեր ուխտի վկաներն են եղել։ Այժմ հասել է ժամանակը, ասա՛, կամենո՞ւմ ես կատարել քո տուած խոստումը, թէ ոչ։

— Բայց...

— Ոչ մի «բայց», ինչքան եւ քեզ սիրելիս լինիմ, ինձ համար մահու չափ ծանր կը լինի, եթէ սիրածս տղամարդը խոստմնազանց լինի:

— Քո ցանկութիւնն ինձ համար օրէնք է, միայն աղաչում եմ, ասա՛ շուտով:

— Այդպէս, ես այդպէս էլ սպասում էի, այժմ լսիր առանց վրդովուելու եւ յուզուելու. դու պէտք է հեռանաս այստեղից վաղը եւեթ:

— Անողորմ... անողորմ...

— Դու լա՞ց ես լինում... ա՛խ դու երեխա՛յ, կարծում ես, որ քո բացակայութիւնն ինձ համար աւելի քի՞չ արժէ, քան իմը քեզ համար: Կեանքն է այդպէս, իմ ընկեր, իմ խեղճ փիլիսոփայ, մեր վայելքի, երջանկութեան իւրաքանչիւր վայրկեանը մենք ստիպուած ենք ձեռք բերել զոհերով. այն էլ լաւ է, որ զոհի եւ արցունքի մէջ համաչափութիւն պահպանուի, յաճախ այդ էլ չի լինում: Եւ այսպէս դու պէտք է հեռանաս:

— Բայց ինչո՞ւ... ինչո՞ւ...

— Դու դարձեալ հեկեկում ես, մի՞թէ ես պէտք չունիմ քաջալերութեան, սիրտիւն խօսքերի, ո՞ւր փնտռեմ մխիթարութիւն, երբ դու արտասուում ես: Գերազոյն անհրաժեշտութիւնն է մեր անմիջական անջատումը, հնազանդութենք, հոգի՛ս, որ բոլորը չկորցնենք: Դու գիտես, որ հիւանդ գլուխներին մէջ որեւէ դադափար մեխի պէս ցցւում է անդառնալի կերպով: Խեղճ քոյրս հաւատացած է, որ դու նրան սիրում ես, ու անդադար կրկնում է, թէ ես նրա ճանապարհը փակում եմ: Նրա ատելութիւնը դէպի ինձ զարհուրելի է. այսօր սենեակում նա քիչ մնաց բոլոր շորերս պատառուտէր. ես վար իջայ յատկա-

պէս նրա պահանջով, նկարը վերեւ տարայ, պատըռտեցի, այլապէս ամբողջ սենեակը քարուքանդ էր անում: Դա մի խենթ կատաղութիւն էր, որպիսին ես դեռ երբեք չէի տեսել: Նա այսօր հին, կուտուած մաղձն էր դուրս թափում, սարսափելի էր նրան տեսնել: Ես հաւատացած եմ, որ նա այդպէս էլ կը մնայ ե՛ւ վաղը, ե՛ւ միւս օրը, ե՛ւ միշտ, քանի դու այստեղ ես. ահա թէ ինչո՞ւ պէտք է հեռանաս եւ անմիջապէս:

— Յետո՞յ...

— Յետոյ... ես այդ էլ եմ մտածել, ես գիտէի, որ դու այդ պիտի հարցնես, այսօր գրեցի, որ մայրս շուտով դայ, ես նրան կը պատմեմ բոլորը, ես կը յայտնեմ նրան նաեւ իմ անդառնալի վճիռը քեզ հետ ամուսնանալու, ապա մենք քաղաք կը դանք, ուր մեր տեսակցութիւնը յոյս ունիմ անկաբեւելի չի լինի:

— Յետո՞յ...

— Մեր ապագան, մեր երջանկութիւնը ի՞նձ հաւատա, սիրելիս, եւ վստահ եղի՛ր: Թո՛ղ, որ այս փոթորիկն անցնի, այս ծանր հանգամանքները մի փոքր պարզուեն նաեւ ինձ համար. մնացածը մենք կը տեսնենք: Բաւականացի՛ր այս իմ հանդիսաւոր խոստումով — ես կամ քոնն եմ, կամ գերեզմանին: Մի՛ լինիր այդքան պահանջող, չէ՞ որ ես էլ եմ ընկճուած այս անաղկալ դիպուածի ծանրութեան տակ, դու այնպէս ես պահում քեզ, ասես հարուածը միայն դու ես ստացել: Իսկ ե՞ս... չէ՞ ես էլ եմ կարօտ օգնութեան, քաջալերութեան, մխիթարութեան...

Նրա ձայնը խզուեց, եւ արցունքները թափուեցին աչքերից:

Ես կամացուկ գրկեցի գլուխը եւ համբուրում էի թաց աչքերը ու մեղմիւ մխիթարում:

— Գո՛ւ սիրոյ համար հոգիս, չկայ այնքան ծանր դժգոհութիւն, որ ես յանձն առնել չկարողանամ, ես վաղը կը մեկնեմ անսպառճառ:

Ուշ գիշեր էր. խաւար սենեակում անկողնիս վրայ նստած լուռ մտածում էի ծանր օրուայ ընթացքում անցած դարձածի մասին: Մի քանի րոպէ առաջ բաժանուեցի սիրածս կնոջից եւ արդէն ինձ թւում էր, թէ նա անդառնալի կերպով կորած է ինձ համար: Էլի մի քանի ժամ, լոյսը կը բացուէր, եւ ես պէտք է մեկնէի... Յետո՞յ... այդ սարսափելի «յետոյ»-ին նա էլ պատասխան չգտաւ. դա մութ անորոշութիւնն է, այն զարմանալի խաւար ոյժը, որ մղում է մեզ դէպի մեր մարդկային ճակատագիրը. մենք ստիպուած ենք հնազանդուել եւ քայլէ՛լ, քայլէ՛լ... Երկու ամիս առաջ եկայ այստեղ մայր բնութեան ծոցում հանգիստ ու խաղաղութիւն գտնելու եւ այժմ մեկնում եմ այստեղից՝ տանելով իմ հոգում մի ծանր թախիժ: Զարհուրելի են բախտի խաղերը:

Ողորտացայ մեկնել, երբ միասին էինք, այժմ մենակ մնալով՝ զգում էի այդ սարսափելի խոստումիս բոլոր ծանրութիւնը: Ո՞ր մեկնեմ եւ ինչո՞ւ: Ի՞նչպէս կարելի է զատել իրարից մարմինն ու հոգին եւ յետոյ ստիպել նրանց, որ ապրեն առանձին-առանձին: Ի՞նչպէս կ'ուզէի վերստին տեսնել նրան, որ իմ վշտի եւ երջանկութեան աղբիւրն էր, ծունկ չողել առաջը աղբրսել, որ յետ տայ ինձ տուածս սարսափելի խոստումը, որ չստիպի ինձ մեկնել: Ես նրան կ'ասէի. «Ների՛ր ինձ, հոգիս, ես

ոյժ՝ չունիմ, ես անկարող եմ առանց քեզ ապրել. համարի՛ր ինձ երեսայ, փոքրոգի, ուրիշ էլ ինչ կ'ուզես, բայց չեմ կարող, ես կը մեռնեմ առանց քեզ»: Բայց նա չկար, մենակ էի սենեակումս, խաւարը թանձրանում էր ու ճնշում իմ կուրծքը ինչպէս մի մութ զանգուած: Ի՞նչ պէտք էր անել. վեր կացայ. մօտեցայ լուսամուտին եւ նայում էի դէպի դուրսը, ուր նոյնպէս խաւար էր, որպէս իմ սըրտում: Նայում էի եւ մտածում, դուրս չգա՞մ արդեօք եւ քայլեմ այդ խաւարի միջից հեռո՞ւ, հեռո՞ւ, դէպի լեռները եւ մթին ձորերը, դնամ՝ էլ երբեք յետ չդառնալու համար: Զէ՞ որ ես համարեա հալածական էի, մերժուած ու խեղճ... դնամ, յետո՞յ... ո՞ւ՛հ դարձեալ այս «յետոյ»-ն, ոչ նրանից ազատուելու ոյժ եւ ոչ ընկճելու քաջութիւն էի ըզգում: Դուռս կամացուկ քսաց ծխանի վրայ, սիրտս թունդ ելաւ, ես թափով յետ դարձայ. նա՛ էր... քիչ մնաց բարձրաձայն ճչամ. «Զե՛մ դնայ, չեմ դնայ, Մարգարիտ, ազատի՛ր ինձ իմ ծանր խոստումից»: Բայց նա իր սովորութեան համեմատ երկու ձեռքով փակեց բերանս:

— Սո՛ւս, սո՛ւս, ի՛մ ընկեր... այս վերջին խենթութիւնն է, որ ես կատարում եմ քեզ համար... յանցաւոր խենթութիւն, այնպէս չէ՞... բայց նա խորը քնած է օրուայ ցնցումներից յետոյ... համբերել չկարողացայ... եկայ վերջին անգամ իմ բուռն սիրոյ ապացոյցը տալու... անջատումը հիմա էլ այնպէս ծանր չի լինի քեզ համար, այնպէս չէ՞...

Մոռացայ բոլորն, ինչ ուզում էի նրան ասել, իմ տէրն ու հրամայողն էր խօսում, եւ ես չէի կարող չհնազանդուել, միայն լսում էի նրա հմայիչ ձայնը. դուրդուրիչ փսիսոցը խաւարի մէջ, լսում

էի եւ երջանիկ էի, այդ երջանիկ վայրկեանների փոխարէն նրա պահանջած զոհաբերութիւնը, այդ ժամանակաւոր անշատումը չափազանց չնչին էր: Ո՛չ, ես մերժուած, հալածական չէի, Մարգարիտի սիրոյ այս ուժգնութիւնը հեշտացնում էր իմ վիճակը, վերահաստատում այնպէս անսպասելի կերպով խախտուած հաւատս:

Մենք լուռ էինք. էլ խօսք չկար. հերթը դպացմունքին էր. Մարգարիտը լուռ նստած՝ դլուխը յենել էր իմ ուսին, մեղմիւ հեռում էր, ապա կամաց-կամաց խոր քուն մտաւ:

Այդ չարարաստիկ օրուայ ընթացքում կրած հոգեկան բուռն յոյզերը երեւի խիստ յոգնեցրել էին նրան: Ես երջանիկ էի, որ նա այնպէս հանգստանում է իմ ուսին, այդ դիրքով նա սքանչելի էր: Ձէի համարձակուած անգամ ամենաչնչին շարժում գործել, որ չխանդարեմ նրա հանգիստը: Լուսաբացը հեռու էր, քոյրը շուտով չէր դարձնի, այդ ես դիտէի, վճռեցի անշարժ մնալ, հսկել եւ երբ արեւելքում հորիզոնը դուռնատուի, արթնացնել Մարգարիտին, որ իր սենեակին անցնի: Նա շարունակում էր իր խաղաղ եւ առողջ քունը: Ես հաճոյքով դգում էի նրա մեղմ շունչը իմ աջ ալի վրայ, լսում էի անուշ շնչառութեան ձայնը եւ մտածում էի այս տարօրինակ դիպուածի մասին, որ իմ բախտը դրեց այդ քնած գեղեցկուհու ձեռքում, որ կապեց մեր կեանքերը անդառնալի կերպով: Այս իրականութիւնը՝ չնայելով իր պատճառած հոգեկան այնքան բուռն, յաճախ ցաւոտ յոյզերին, անուրջի պէս գեղեցիկ էր, երազների հմայքն ունէր: Այս առեղծուածական կինը մի փոթորիկ էր, որ ինձ տանում էր իր ոլորտների մէջ. ես ե՛ւ տառապում էի ե՛ւ եր-

ջանիկ էի: Երեւի իւրաքանչիւր սէր մի փոթորիկ է, մտածում էի ես, որ մեզ տանում է բարձունքներից չլմեցնող արագութեամբ. ով ճաշակում է նրա վսեմ քաղցրութիւնը, նա անհրաժեշտապէս պէտք է տանի եւ դառնութիւնները: Եւ նա հանգչում էր ... ինձ վիճակուած փոթորիկը, հանգչում էր հէնց իմ ուսին, ինչպէս իմ անբաժան բախտը, ես վախենում էի նրանից եւ դողում էի նրա համար:

Գետը շարունակում էր որոտալ հեռաւորութեան մէջ, եւ նրա ձայնը, որ քիչ առաջ խօսում էր ցաւից ու հեղնութիւնից, այժմ էլ այնպէս վհատեցուցիւ չէր. ես լսում էի նրա խուլ շառաչը առանց սեւ մտքերի, նրա որոտը նոյնիսկ մի ինչ-որ նիրհեցնող, օրօրող բան ունէր իր մէջ. ականջ էի դնում, եւ կամաց-կամաց նա ամբողջապէս դրաւեց իմ ուշադրութիւնը: Ես վերստին յիշեցի փոքրիկ աղջկայ դժբախտութիւնը, յիշեցի նրա ահագին վիշտը իր այծի կորուստի համար, եւ սիրտս ճմլււեց ցաւից: Փոքրիկ հով եկաւ եւ կամացուկ սլալացրեց լուսամուտիս առաջին դռնուղ ծառի տերեւները. մի թռչուն նրա վրայ մեղմիւ ճթճթաց եւ կրկին քուն մտաւ: Յետոյ ինձ թուաց, թէ փոքրիկ աղջիկը եկել է իմ լուսամուտի տակ կանգնել, լաց է լինում աղիողորմ ձայնով եւ իր այծը խնդրում ինձանից: Լսում էի նրա հեծկլտանքը, վշտոտ, յուսահատ, որ հոգուս խորքն էր թափանցում. աշխատում էի վեր կենալ, նայել լուսամուտից, կամ վար իջնել. մխիթարել նրան, բայց շարժուել չէի կարողանում ... Եւ յանկարծ փոքրիկ աղջկայ լալկան մրմունջները, նրա մեղմ հառաչանքները, գետի որոտը, ծառերի սոսափիւնը դադարեցին, եւ նրանց փոխարէն հէնց իմ ականջի տակ մէկը ճչաց ահագին

ձայնով՝ «գո՛ղ, գո՛ղ, էլի՛, ուո՛ւհ»... Զարհու-
րելի էր. այդ ձայնը կարծես կոկորդից չէր հնչե-
լում, այլ մի սպառնալից, աւերակ դարձած կրծ-
քից, եւ իր հնչիւնների հետ միաժամանակ դուրս
էր քաշում սրտի արիւնոտ կտորուանքը: Այդ վեր-
ջին «ուո՛ւհ»ը... դա սոսկ ցաւի հառաչանք չէր,
այլ միաժամանակ անհուն վշտի եւ դայրոյթի աղա-
ղակ, որ որքան աղեխարչ էր, նոյնքան սոսկալի:
Այդպէս է ճշում նա, ով յանկարծակի մի աներե-
ւոյթ ուժով տարւում է անդունդների վրայ, բաց
աչքով տեսնում է մահը, դեռ է նրա շունչը եւ
մեռնել չի կարողանում: Այդ սպանիչ ճիւղ որոտի
պէս ճայթեց իմ գլխին, փշաքաղեց մարմինս, ես
դողալով ու չէմ ամ ստի կանգնեցի եւ կիսախաւար
սենեակում տեսայ ինչպէս Մարգարիտը երկու
ձեռքով բազուկս սղմած՝ դողում է իմ կողքին, մի-
եւնոյն վայրկեանին ինչպէս մի յանկարծական երե-
ւոյթ իմ աչքին ներկայացաւ մի այլ ահաւոր երե-
ւոյթ: Ես տեսայ Կլարային կից դրան չէմքում կի-
սամերկ, բազուկներն ու կուրծքը հոլանի, հարուստ
մազերը խառնիխուռն փոռած ուսերին, աչքերը
չռած ու դայրացկոտ, դէմքը ծովառած, բերանը բաց
կարծես մի անհնարին սարսափից, ձեռները բողո-
քող ու սպառնալի ձեւով, բաց դռներից դէպի մեզ
տարածած. նա՛ էր ճշում այնպէս զարհուրելի կեր-
պով: Այս սպանիչ պատկերը ինչպէս մի շլացուցիչ
փայլակ անցաւ իմ աչքով, յետոյ Կլարան կանգնած
տեղը քրքշաց զիւ, երկար, եւ այդ քրքիշի հնչիւննե-
րը, նրա այլանդակ ելեւէջները գնալով գնալով նը-
ւաղեցին, ապա յանկարծ մարեցին ինչպէս կտրը-
ռած լարի հեծեծանք, եւ նա ամբողջ հասակով
փոռեց յատակին: Միայն այդ ժամանակ Մար-

գարիտը թողեց իմ բազուկը, ճշալով դուրս վազեց
եւ ընկաւ քրոջ վրայ:

Եւ այդ բոլորը — այն ճիւղ, այն քրքիշը, Կլա-
րայի ուշաթափութիւնը — կատարուեց այնպիսի ա-
րագութեամբ, որ ես կանգնած էի քարացած՝ ա-
ռանց հասկանալու, թէ տեսածս ի՞նչ է, երա՞զ, թէ՞
իրականութիւն... Ես ուշքի եկայ միայն այն ժա-
մանակ, երբ լսեցի Մարգարիտի օգնութիւն կանչող
աղաղակը: Մօտեցայ, մենք երկսով զգուշութեամբ
բարձրացրինք կիսամեռ Կլարային եւ տեղաւորե-
ցինք անկողնի վրայ: Նա չռած աչքերը յառել էր
առաստաղին, նայում էր անթարթ ու յամառ հայ-
եացքով՝ ասես այնտեղից սպասելով մէկին: Մար-
գարիտը երկու ձեռքով ծածկեց իր դէմքը, ծունկ
չոքեց նրա կողքին եւ գլուխը կուցրած անկողնի
վրայ՝ մեղմիւ հեկեկում էր: Ես կանգնած մնացի
հակառակ կողմում համր ու քարացած, չգիտէի
ի՞նչ անել, ի՞նչ ասել: Սակայն իրերն ինձ համար
կամաց-կամաց պարզում էին, կատարուել էր այն,
ինչից այնքան դողում էր Մարգարիտը, մեր գլխին
կուտակուած փոթորիկը սլայթել էր յանկարծ, մեղ-
նից անկախ, մեզնից դուրս, եւ մենք շանթահար-
ուած էինք: Վերստին յիշեցի դիշերուայ անցքերը,
յիշեցի գետի գոռոցը, փոքրիկ աղջկայ հեծեծանք-
ները իմ լուսամտի տակ, որ անշուշտ մի երազ
էր. ասել է, որ ես էլ քնով էի անցել, ինչպէս եւ
Մարգարիտը, լուսաբացին մօտ զարթել էր Կլարան
եւ բաց դռնից տեսել էր մեզ. մնացածը հասկանա-
լի էր:

Յանցադուրձ էինք առանց յանցապարտ լինելու,
դժբախտ էինք ու խորտակուած վերջնականապէս.
այժմ սարսափելի իրողութեան հանդէպ սիրտ չէ-

ինք անում իրար նայելու: Այդ լուռ ու գունատ ուր-
ուականը, որ ձգուած էր մեր առաջ անկողնի մէջ,
իր քար լուռթեան տակ ծածկում էր մի անողոր զա-
տալճիւ մեր դէմ՝ արձակուած ո՛վ գիտէ ո՛ւմ ձեռ-
քով: Ո՞ւր է բանականութիւնը, հաշուի առնուած ի-
րերի տրամաբանութիւնը, ո՞ւր է անհատականու-
թիւնը իր անբռնարարելի իրաւունքներով, ո՞ւր է
գերագոյն ներգաշնակութիւնը յանցանքի եւ հա-
տուցման մէջ. մեզ ղեկավարող, մեր ողբալի դո-
յութիւնը պայմանաւորող իրերը մի՞թէ մեզանից
անկախ, մեզանից դուրս են միշտ: Ո՞վ է մեզ տա-
նում, ո՞ւր եւ ինչո՞ւ: Ահա մեծ լուռթեան մէջ մեզ
անհասկանալի ու խաւար ոյժեր կամաց-կամաց,
վայրկեան առ վայրկեան դարձնել էին մեր բախտը
կաշկանդող շղթաները եւ այժմ դարան մտած՝ որ-
սորդների պէս յանկարծակի կապտոտում, պրկում
էին մեզ՝ անկարող դարձնելով մի հատիկ քայլ ա-
նելու դէպի մեր երազած երջանկութիւնը կեանքի
մեծ ճանապարհով: Խեղճ, ողորմելի ու անգոր էի-
նք այդ ոյժի առաջ, որին համարում ենք կոյր
ղիպուած, եւ որը երեւի մեզ անհասանելի իր տրա-
մաբանութիւնը, իր դարհուրելի բանականութիւնն
ունի, քայլում է դէպի մութ նստատակներ՝ դատ-
դատ բախտերն ու անհատները իր ձեռքին իբր արիւ-
նոտ շաղախ գործածելով: Շաղա՛խ են, շաղախ, ե՛ւ
սէր ու բոյր, կեանք ու արեւ, յոյզեր ու յոյսեր, ծի-
ծաղ ու արցունք, երկտասարդութիւն ու վայելք-
ներ, երազներ ու ցաւեր, ողջ շաղախ են լոկ մի յա-
ւիտենական չէնքի, որի ինչ լինելը չգիտենք եւ որը
չինւում է չինւում, բայց վերջ չունի:

Փշուած էինք ու անյոյս. Մարգարիտը լալիս
էր, իսկ իմ գլխում դառնում էին սեւ մտքերը ժխո-

րով, եւ հոգիս մխում էր: Սարսափի պէս մի բան
էր թաղաւորում սենեակում, մեր շուրջը, մեր գլխի
վերեւ եւ մանաւանդ Վարայի բաց մնացած, չռած
աչքերում: Ո՛ւհ այդ աչքերը, այդ քարացած բիրե-
րը... ես աշխատում էի չնայել նրանց, խոյս տալ
այդ սպանիչ հայեացքից, որ մարդկային չէր. կ՛ու-
գէի գոնէ, որ նա թարթէր, մի շարժում գործէր,
մի բան ասէր, թէկուզ անիծէր մեզ այնպէս, որ բա-
ռերը հալուած մետաղի պէս կաթ-կաթ ընկնէին մեր
գլխին, ալքէին, փոթոթէին: Բայց նա անշարժ էր
ինչպէս մի մարմարէ մահարձան մի հին գերեզմա-
նի վրայ. նրա գունատ, մահատեսիլ դէմքի եւ ոչ
մի ջիւղ չէր շարժւում, չթոնքը չէր դողում, կո-
պերը չէին թարթում, ճակատը չէր կնճուում, նրա
հոգում յանկարծակի մեռան յոյզ ու իղձ, ցաւեր ու
երազներ՝ տեղի տալով գերեզմանային ցրտութեան
ու խստութեան: Եւ այդ արձանացած դիակը այնու-
ամենայնիւ նայում էր այն յամառ ու անվերջ հայ-
եացքով, որով մեռնողները կարծես պրտալրտում են
անհունը, ուր տիեզերքի աներեւոյթ ոյժերը միլիոն-
ների բախտերից ու երազներից դարձնում են յաւի-
տենականի չէնքը: Նա նայում էր, եւ ինձ թւում էր,
թէ նա տեսնում է, ե՛ւ իր, ե՛ւ մեր, ե՛ւ ամէնքի ճա-
կատաղերը, խօսում է գերմարդկային լեզուով մեր
կեանքը ղեկավարող մութ, անսանձ կարողութեան
հետ, կեանքի առեղծուածի լուծումն է փնտռում,
այս գերագոյն ժամին վերջապէս ճգնում է իմանալ,
թէ ո՞ւր է խորհուրդը մեր սեւ գոյութեան, ինչո՞ւ
մինչեւ իսկ սէրը, որի վրայ իբր թէ հաստատուած է
տիեզերքը, նոյնպէս ցաւոտ է, ինչո՞ւ համար ինքը
աշխարհ եկաւ, ապրեց ու տառապեց եւ՝ անցնում է
այժմ որպէս մի չնչին հիւլէ տիեզերական խօլ մըր-

ըիկի մէջ:

Սարսափելի հայեացք, ընկճող, խեղդող հարցեր, որոնցից կ'ուղէի ազատուել. նրանք այրում էին իմ ուղեղը շիկացած երկաթի պէս, ես սասանուած էի... Կանգնած էի տեղումս՝ չիմանալով ինչո՞ւ եւ տառապում էի կարծես իրականութիւնից կտրուած մի երազական աշխարհում: Սա մի տանջանք էր, որի գիտակցութիւնն ունէի եւ որից խուսափելու հնարաւորութիւնից զրկուած էի:

Սենեակում գեռ իշխում էր վաղորդեան կիսա-խաւարը, մի պարզ, խորհրդաւոր ստուեր, որ պատել էր կահ-կարասիքը, պատերը՝ ինչպէս մի նուրբ քօղ, գիշերային մթութեան յետին մնացորդ, որ անկարող էր եղել ծածկել մեզ պատահականութեան այս կոյր եւ ահագին հարուածից:

Դրսում գիւղը կամաց-կամաց չարժւում եւ գործի էր կենում. անասունները անհոգ բառաչով դիմում էին դաշտ. լսում էին ճանապարհով անցնող գիւղացիների հատ-հատ ձայներ. ամենօրեայ կեանքն էր վերսկսում միակերպ, անյոյզ եւ երջանիկ անգիտակցութեամբ, իսկ մենք մեր գիտակցական ու մեծ յոյզերի փոխարէն քարացել էինք մեր տեղում՝ որպէս յանցաւորներ, որոնք անկարող են խոյս տալ իրանց յանցագործութեան տեղից: Ո՞վ է Աստուածային գիտակցութեանը կցորդել ցաւերի այս ահագին բաժինը:

— Թո՛ղ ինձ մենակ:

Ես ակամայ չորս կողմս նայեցի՝ զարմացած, որ քար լուծեան մէջ խօսող կայ: Սակայն այդ նա՛ էր, Մարդարիտը:

— Բայց այս ժամին... այս կացութեան... դընամ, տանտիկնոջը կանչեմ:

— Թո՛ղ ինձ, խնդրում եմ մենակ եւ ոչ ոքի մի՛ կանչիր, — կրկնեց նա առանց գլուխը բարձրացնելու:

Շեշտը վճռական էր. զգացի, որ աւելորդ կը լինէր հակաճառել, եւ յետոյ ես մի՞թէ կարող էի իմանալ, թէ ի՞նչ է փնտռում այս խեղճ ու տանջւած հոգին իր միայնութեան մէջ: Հոգիները ծովեր են, որոնց յատակը երբեք արեւի շողը չի լուսաւորում: Դուրս եկայ գլուշութեամբ. բայց անկարող եղայ անից հեռանալ, փակուեցի իմ սենեակում:

Արեւը կամաց-կամաց բարձրացաւ հորիզոնի վրայ, որտեղից ամպերը խալառ քաշուել էին. պայծառ երկնքի տակ բացուեց աշնանային մի սիրուն օր: Լուսամուտից թափանցած շողերը ողողել էին սենեակս ոսկեգոյն ցլճերով, որոնց մէջ լողում էին բոլոր առարկաները, բայց իմ հոգում գեռ իշխում էր մութ գիշերը: Մտքերի, տպաւորութիւնների բեռով ծանրացած գլուխս երկու ձեռքով բռնած՝ ընկայ աթոռի վրայ. ի՞նչ էր կատարում ինձ հետ, ուր էի ընթանում այսպէս, ասել չէի կարող. գլու՞մ էի միայն, որ կեանքիս յենակէտը կորցնում եմ ինչպէս նաւարկումից յետոյ ծովի ալիքների կատաղութեան մատնուած մի դժբախտ արարած, որ ափ ու փրկութիւն գտնելու էլ յոյս չունի:

Ոհհերս ընդհատեց մի կառքի աղմուկ, որ ըստ երեւոյթին մեր դրանը կանգ առաւ: Անմիջապէս յետոյ ես լսեցի, թէ ինչպէս տանտիկինը շտապ-շտապ բարձրացաւ, բաց արեց հարեւան սենեակի դուռը եւ բացականչեց.

— Ձեր մայրը, տիկին:

Թեթեւ սարսուռ անցաւ մարմնովս: Ա՛յդ մայրը... նրա գալուստը խռովեց ինձ. ի՞նչ կապ կար

նրա եւ իմ մէջ. նա տակաւին ոչինչ չգիտէր, ոչինչ, եթէ գիտենար էլ, միթէ մեղաւոր էի նրա առաջ, միթէ յանցադործ էի. անշուշտ ոչ, բայց եւ այնպէս դողում էի, կարծես այդ կիներ դալիս էր յատկապէս ինձանից հաշիւ պահանջելու իր զաւակի դժբախտութեան համար: Ընկերական, հասարակական յարաբերութիւնների, իրար բաղխող կրքերի, բախտերի բարդ ցանցի մէջ մայրերը միշտ իրանց առանձին եւ եզակի իրաւունքներն ունին, որոնք չեն ենթարկուում սովորական տրամաբանութեան, որովհետեւ նրանց հիմունքը տարբեր է: Անկախ բոլոր հանգամանքներից, անհատական իրաւունքներից, օրէնքներից, բարոյական հասկացողութիւնից՝ մայրը իր զաւակի երջանկութիւնն է փնտռում աշխարհում, կատարեալ, գեղեցիկ երջանկութիւնը, որպիսին միայն նա՝ գիտէ երազել: Ոչ ոք եւ ոչինչ չի կարող հերքել նրա այս գերադոյն իղձը, որովհետեւ նա մայր է, եւ նրա առաջ մեղաւոր են բոլոր նրանք, որոնք իր սիրելիների դժբախտութեան պատճառ են հանդիսանում թէկուզ ակամայ: Վըշտացած մայրութիւնը մի ծանր վիրաւորանք է մայր բնութեանը: Եւ ես դողում էի երեւի հէնց այդ մայրութեան առաջ, իմ գոյութիւնը հակառակ իմ ցանկութեան դարձել էր ցաւերի աղբիւր նրա զաւակների համար. բացատրութիւն չկար, նա մայր էր...

Մէկը դուռն ծեծեց եւ առանց սպասելու իմ ձայնին՝ թափով ներս ընկաւ, տանտիկինն էր, գունատ, վախեցած, խղճալի:

— Ա՛խ, ո՛րպիսի դժբախտութիւն, պարո՛ն, դուք երեւակայել չէք կարող. խեղճ օրիորդ, նա համարեա կիսամահ է... գիշերը կաթուածահար է եղել եւ անկողնում քարացել: Մայրն եկաւ...

խեղճ Մարգարիտ. ի՞նչպէս է պատահել. երեւի դուք էլ լսել էք որեւէ ձայն, այնպէս չէ՞, անհանգիստ էք եղել. իսկ Մարգարիտն ի՞նչպէս է վախեցել, նա էլ կարծես ուշքը կորցրել է, չի իմանում ի՞նչ է անում: Լաւ է, որ մայրն եկաւ, պատրաստւում են մեկնելու անմիջապէս. խեղճե՛ր... ի՞նչպէս են արտասուում, լսո՛ւմ էք...

Ի՞նչպէս չէ՛... բոլոր ժամանակ, ինչ խօսում էր պառաւը, իմ ուշքը դրաւել էին միւս սենեակից լսող մեղմ հեծեծանքները. մա՛յրն էր արդեօք, թէ՞ Մարգարիտը, ես չգիտէի, բայց դա այլեւս հետաքրքիր էլ չէր. երկուսի արցունքն էլ հաւասարապէս ինձ էր վերաբերում, ես բաժին ունէի, ես լալիս էի նրանց հետ, ապրում էի նրանց ցաւը, հոգիս լուռ մխում էր:

— Ո՞վ կը սպասէր, շարունակեց տանտիկինը. երէկ նա լաւ էր, իսկ այսօր, սարսափելի է, միայն նայում է. այս յարկի տակ այսպիսի դժբախտութիւն դեռ երբեք պատահած չէր: Զեզ համար էլ երեւի ծանր է, ի՛մ սիրելի պարոն, հարեւանութիւնն ուրախ չեղաւ, բայց ի՞նչ արած, ո՞վ կը սպասէր, Տէ՛ր Աստուած, սկզբում ամէն ինչ ա՛յնպէս լաւ էր ընթանում եւ յանկարծ այսպիսի վախճան:

Ախ, այս պառաւը, որ գիտէ միշտ անտանելի լինել. չգիտէի ինչպէս խօսակցութիւնն ընդհատել եւ ճանապարհ գնել նրան:

— Ի՞նչ պայծառ է օրը, այնպէս չէ՞, տիկին:

— Այո՛, օրը պայծառ է, այսուհետեւ մենք շատ այսպիսի օրեր կ'ունենանք, սկսւում է մեր լեռների փոքրիկ ամառը:

— Յետոյ այնուամենայնիւ ձմեռը կը դայ. դա՛ ժան, մահաշունչ:

— Հա՛, ի հարկէ, աշխարհի բանն է. ամէն ինչ իր ձմեռն ու վերջն ունի. խեղճ Կլարա, նրան շուտ վրայ հասաւ:

— Աշխարհի բանե՛րը...

Ես սկսեցի մեղմիւ սուլել չգիտեմ ինչ... տանտիկինս լռեց եւ զարմացած նայում էր, երեւի աւաճա նրան թւում էր տարօրինակ:

— Դուք գունատ էք, ինչո՞ւ էք գունատ:

— Մի՞թէ:

— Այո՛, շատ գունատ. ի՞նչ է պատահել, երեւի գիշերը վա՛տ էք քնել. հասկանում եմ, բոլորովին մօտիկ այսպիսի դժբախտութիւն... ի հարկէ՝ դժուար էր քնել:

— Աշխարհի բաներն են այդպէս, մէկը գունատ է, միւսը լալիս է, իսկ օրը պայծառ է:

— Խեղճե՛րը, հա՛, լալիս են... Ես էլ խօսքով ընկալ, հազար ու մի բան պէտք է անել, մեկնում եմ ախր: Դուք ցած դնացէք նախաճաշելու, այսօր մեն-մենակ կը լինիք. ո՛ւհ, պառաւները, մոռացայ, որ եկել էի ձեզ նախաճաշի կանչելու:

Վերջապէս թողեց ինձ. ա՛յնքան բան ունէի մտածելու: Վայրկեանները խոհերով բեռնաւորուած՝ պաշարել էին գլուխս, չգիտէի ինչից սկսել, ուր յանգնել, արամաբանութիւնը խոյս էր տուել, եւ ուղեգումս ստեղծուել էր մաքերի մի ժխոր: Մի բան միայն գիտէի խիստ որոշ, որ «Նրանք մեկնում են այսօր»: Այդ ինձ ոչ զարմացնում էր, ոչ վշտացնում, նոյնիսկ ինձ թւում էր անհրաժեշտ, որ նրանք մեկնեն: Յետոյ դարձեալ սկսեցի սուլել ինքս ինձ եւ յանկարծ զարմանքով ու դժգոհութեամբ նկատեցի, որ այդ տարօրինակ, անպատեհ սուլոցի մէջ ես կամացուկ ասում եմ՝ «Նրանք մեկնում են,

նրանք մեկնում են, մեկնո՞ւմ են»...

Եւ նրանք մեկնեցին երեկոյեան դէմ, երբ հասաւ յատկապէս պատուիրուած փակ կառքը: Ես դուրս եկայ միայն այդ ժամանակ եւ մօտեցայ մօրը. խօսք չունէի ասելու, նայել էլ չէի կարողանում, նա երեւի հասկացաւ յուզմունքս եւ ինքը առաջինը մեկնեց ձեռքը:

— Շնորհակալ եմ, պարո՛ն, դուք անչափ բարի էք, դուք միշտ այնպէս բարի էք եղել, մենք ձեզ էլ երբեք չենք մոռանայ:

Մարդարիտը ձեռքս բռնելով հաղիւ կարողացաւ շնջալ. «Սպասեցէք նամակիս»: Եւ կառքը շարժուեց դանդաղութեամբ. ես ու տանտիկինը կանգնած մի առժամանակ նայում էինք դնացողներին յետեւից, յետոյ կառքը պտոյտ գործեց, անցաւ փողբիկ բլրի յետեւը, եւ ամէն ինչ ծածկուեց:

Նոյն վայրկեանին կարծես աշխարհն ամայացաւ ինձ համար, եւ ես մնացի մեն-մենակ, աննպատակ, անմիտ քաշ տալու իմ արտասուելի դոյուլ-թիւնը անծայր անապատների միջով: Դարձեալ նոյն չարագուշակ սուլոցը՝ «Նրանք մեկնեցին, նրանք մեկնեցին, մեկնեցին»...

— Տէ՛ր Աստուած, Տէ՛ր Աստուած՝ մրմնջում էր պառաւը, որպիսի դժբախտութիւն... դարձեալ մնացինք մենակ... շուտով երեւի դուք էլ կը չուէք տարափոխիկ թռչունի պէս, եւ ես կրկին կը մնամ մեն-մենակ. ա՛յնպէս տխուր է այստեղ ձմեռը. քամիներ են փչում, ձիւն է թափւում անընդհատ, գիշերը խաւար, երկար, ցերեկը անլոյս, վհատեցուցիչ եւ մարդ մենա՛կ, մենա՛կ...

Ես լուռ նայում էի այս խղճուկ պառաւին, որ այժմէն սգում էր իր միայնութիւնը եւ ամենեւին

չէր կասկածում, որ աւելի մենակները, աւելի մոռացուածները կան աշխարհում. սարսափելի՛ միայնութիւն բազմութեան մէջ, ամբոխի մէջ: Մենա՛կ, մենա՛կ, մարդիկ բոլորը մենակ են, եւ հոգիները ձմեռն աւելի խեղդող է, քան բնութեանը:

XIV

Հի՛նգ օր էր... դժոխքի օրեր, եւ դեռ այն նամակը չկար: Շուրջս իշխող դատարկութիւնը ոչընչով չէր լցւում: Տանտիկինս՝ անծանօթ իմ հոգու սեւ փոթորիկին, խօսում էր անընդհատ, միամիտ ու յիմար եւ առանց հասկանալու արածը՝ շօշափում էր իմ թարմ վէրքերը: Ես փախչում էի տնից, նրանից, գնում, նստում էի գետափին եւ ամբողջ ժամերով գլուխս ձեռներէս մէջ առած՝ լսում էի նրա շառաչը, միակերպ, ծանր: Եւ տուն էի վերադառնում երեկոյեան մոռյլ ու մոլար, հարեւան սենեակում իշխող քար լռութիւնը խեղդում էր ինձ, իսկ սպասուող նամակը դեռ չկար:

— Տիկին, ես այսօր մեկնում եմ:

— Մեկնո՞ւմ էք, ես այդպէս էլ գիտէի. տարափոխիկ թռչուններ, բարի գնաք, բայց այնտեղ մի նամակ ունիք, հէնց այս րոպէին բերին, աւելացրեց տանտիկինս անտարբերութեամբ:

Ծնկներս դողացին, սիրտս թնդաց, խլեցի նամակը, շտապով սենեակս բարձրացայ եւ դողդոջուն մատներով բաց արի. նրանի՛ց էր...

«Քոյրս մեռաւ, իմ դժբա՛խտ բարեկամ, մենք նրան թաղեցինք երէկ եւ նրա հետ իմ սիրտը, խոցոտուած, արիւնոտ սիրտը: Ամէն ինչ վերջացաւ

... փոթորիկը պայթեց, անցաւ՝ թողնելով իր յետեւից մահ ու գերեզման: Հոգուս տառապանքն անհուն է, արցունքները քարացել են այնտեղ, եւ նրանց վրայ թեւատարած սաւառնում է ոչնչութիւնն ու խաւարը:

«Այս գիշեր երկար ժամանակ թափառել եմ մեր պարտիզի ծառերի տակ. քո մասին էի մտածում, ի՛մ խեղճ ընկեր, եւ ամէն անգամ, երբ քո պատկերը ներկայանում էր աչքիս, իսկոյն յայտնւում էր քրոջս ուրուականը, գունատ, աչքերը չռած, կեանքի, երջանկութեան ծարաւը յաւիտեան քարացած դէմքին, գալիս կանգնում էր մեր երկուսի մէջ, մեռելատիպ ու զարհուրելի: Յետ փախայ պարտիզից, ուր ծառերը ողջ ուրուականներ էին, եւ ամէն տեղ նա՛ էր, նա՛ էր... Օ՛, այդ ուրուականը, ի՞նչպէս ազատուեմ նրանից, ո՞ւր փախչեմ...

«Դու չգիտես, թէ սոսկումի ու ցաւի այս օրերում ի՞նչ ահագին չափերի է հասել իմ դժբա՛խտ սէրը դէպի քեզ, եւ ես... ների՛ր ինձ, հոգի՛ս, ես աշխատում եմ խեղդել այն. կ'ուզէի մաս-մաս՝ ինչպէս իմ արիւնոտ սրտի կտորները, դուրս քաշել իմ կրծքից այդ խղճուկ սէրը, որ հեծեծում է ու լալիս հիւանդ երեխայի պէս գիշեր ցերեկ՝ եւ չի ուզում բաժանուել ինձանից: Մեր ցաւոտ կեանքի ընթացքում քրոջս ուրուականը երկու ճանապարհների հանգոյցում սպառնալի կերպով ցցուած մի արձան է, որ ցոյց է տալիս մեր ուղին դէպի հակառակ կողմեր: Քայլենք, քայլենք լռութեամբ:

«Եւ այսպէս մեր ճանապարհներն այսուհետեւ տարբեր են ի՛մ ընկեր, ոչինչ չի կարող նրանց միացնել, որովհետեւ ոչինչ չի կարող հեռացնել իմ աչքից քրոջս ուրուականը, որ քայլառքայլ ընթա-

նում է ինձ հետ ամէն տեղ: Գիշերներ ունեցայ, սոսկումի, զարհուրանքի գիշերներ, երբ իմ երեւակայութիւնը փորձում էր խաղալ անցեալ պատկերների հետ, եւ միշտ քո փոխարէն նա՝ այն ուրուականը ցցուեց աչքիս առաջ խաւարի մէջ, միշտ քաբացած հայեացքը դէպի անհունը, միշտ իր մահատեսիլ դունատութիւնը, իր տանջանքը սպառնալի կերպով ի ցոյց դրած երկնքին, աշխարհին, ինձ: Ահ, ես մի կենդանի ողջակէզ եմ այն աստծուն, որի անունն է կոյր սրատահականութիւն եւ որ այնքան հզօր է մարդկային բախտերը տնօրինելիս: Ի՞նչ յանցանք եմ քաւում այս զարհուրելի դոհով, ես չգիտեմ, բայց զգում եմ, որ անկարող եմ ուրիշ կերպ վարուել:

«Ոչինչ ազատ, ոչինչ ինքնուրոյն, ինքնադուլիս այս մեր ողբալի աշխարհում: Մեռելներ ու կենդանիներ, ծանօթներ ու անծանօթներ, թշնամիներ եւ բարեկամներ ողջ միացած են իրար հետ աներեւոյթ կապերով, քաջքում, տրորում, մաշում, կրծոտում են իրար եւ կեանքը դարձնում ցաւերի, դժբախտութիւնների մի անհատնում շարք: Եւ այդ բոլորի վրայ իշխում է միշտ մեծ լուսութիւնը, համր հսկայական վճռակը, միակ ինքնակալը, միակ տէրը, միակ անհասանելին, որի թեւերի տակ անհատներ եւ հասարակութիւններ սողում են երջանկութեան երազների յետեւից՝ երբեք չհասնելու համար:

«Ես երկար մտածել եմ քո «Լուսեան» մասին, իրաւունք ունիս, իմ դժբախտ բարեկամ, նրա տակ է թաղնուած իսկական կեանքը, նա է, որ իր առանձին օրէնքներն ու տրամաբանութիւնն ունի, որ լիշտ է եւ անցնում դէպի մի գերազոյն նպա-

տակ, եւ մենք այն չենք տեսնում, չենք հասկանում, խաբում ենք մեզ: Օ՛հ, կեանքի մեծ ճամարտութեան մասին մենք ամէնքս չենք խօսում երբեք, լուսութիւնը նրա հսկայական գերեզմանն է: Այդպէս են եւ մեր հոգիները...

«Իւրաքանչիւր ոք, որ անցնում է իմ առաջից, ես ակամայ նայում եմ դէմքին, եւ ինձ թւում է, թէ նա՛ էլ ինձ պէս իր հոգում կրում է դամբարանների մի ամբողջ շարք ծնուած ու մեռած յոյսերի, երազների, իղձերի, հուր տենչերի դամբարաններ, որ նա լուսեամբ տանում է թաղելու մեծ լուսեան ծոցում:

«Սէրը դարձաւ մեր հոգու գերեզմանափորը, նա եւ փորում է, եւ լալիս: Բայց ես չեմ լալիս, ես լուռ եմ այժմ. կրծքիս տակ ամէն ինչ քար կըտրեց, եւ յոյգերս նրանց վրայ թառել են, որպէս սեւաւոր թռչուններ, անշարժ ու համր: Մօրս էլ ոչինչ չասացի, ի՞նչ օգուտ իմ խօսելուց, աւելի լաւ է մենակ ման ածեմ հոգուս գերեզմանները, ոչ ոք, ոչ ոք չը տեսնի նրանց քեզանից բացի, մեր հոգիները քոյրեր են: Լո՛ւռ, լուռ եւ՛ զու իմ դժբախտ բարեկամ, խօսքն ու ճիշդ չեն օգնի. թող ապրեն մեր խոհերը մեր տանջուող հոգիներում, որպէս թօշնած, դունատ ծաղիկներ, որոնք մի օր փարթամ էին ու բուրալից եւ որոնք էլ երբեք չեն փթթի: Դու տեսե՞լ ես այն հին դրքերը, որոնց մէջ հին օրերից չորացած ծաղկի թերթիկներ կան. ահա մեր կեանքը:

«Մի՛ փորձեր ինձ գտնել, այդ անօգուտ կը լինի. երբ ստանաս իմ այս նամակը, ես ու մայրս արդէն հեռու կը լինինք այստեղից՝ գնում ենք դէպի անծանօթ երկիրներ: Ինձ հետ՝ իմ հոգու մէջ տա-

նում եմ քո պատկերը, քո բոց հայեացքը, քո դի-
թիչ յայտնաբերութիւնը, քո խենթ ու ազնիւ սէրը,
ինչպէս ե՛լ քո ցաւը, որը ես ապրում եմ, որը պաշ-
տում եմ եւ տառապում: Փախչում եմ դէպի օտար,
հեռու հորիզոններ, եւ նա էլ ինձ հետ է, այն գու-
նատ, յամառ ուրուականը, որ կարծես իր բաժին
երջանկութիւնն է փնտռում:

«Ների՛ր, ների՛ր ինձ, բայց մեր անջատումը յա-
ւիտեան է: Գո Մ»: :

Նամակը ճիւղած՝ վայր թողեցի ձեռքիցս եւ հե-
կեկալով ընկայ անկողնի վրայ
.

— Կառքի չ՛ողարկե՞մ... լալի՞ս է... Տէր
Աստուած... :

Տանտիկինն էր. գլուխս բարձրացրի, նա կանգ-
նած էր չէմքում անշարժ, մատը շրթունքներին դը-
րած մտածկոտ՝ եւ նայում էր յատակին ընկած նա-
մակին:

